

Anmeldelser

Erik Hansen og Lars Heltoft: Grammatik over det Danske Sprog, bd. I-III. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København 2011. I kommission hos Syddansk Universitetsforlag. 1.842 sider, 795 kr. ISBN 978-87-7533-008-9.

För grammatikälskare i Danmark och Skandinavien är det en stor händelse när Erik Hansen och Lars Heltoft presenterar sin nya *Grammatik over det Danske Sprog* (GDS) på 1842 sidor. Grammatiken fortsätter den långa raden av betydande grammatikor i den danska lärdomshistorien. Bland föregångarna ser vi Jens Pedersen Høysgaards skarpsinniga verk från 1700-talet, Kristian Mikkel-sens syntax som skrevs för ett sekel sedan och inte minst Paul Diderichsens grammatik som under det senaste halvsekle har spelat en så stor roll i de nordiska länderna. Den nya grammatiken är imponerande, inspirerande och som sig bör ibland också irriterande.

GDS har inte bara kunnat ta spjärn mot tidigare danska grammatikor utan har också kunnat använda de ambitiösa referensgrammatikorna över norska (NRG) och svenska (SAG) som hann utkomma före sista sekelskiftet. Det är därför inte förvånande att GDS ger en så fullständig bild av det danska språkets grammatik. Inte ens en närsynt läsare upptäcker särskilt många språkdrag som författarna har förbisett. Liksom i grammatikorna över systerspråken har också i GDS redovisningen av talspråkliga drag blivit mera central än i äldre grammatiska handböcker. Bakgrunden är förstås både ideologisk, teoretisk och praktisk. Talspråket är allas språk, folkets språk mera än skriftspråket, teoretiska landvinningar har gjort dess syntax mera greppbar, teknologisk utveckling (bandspelare och datorer) har gjort det lättare att studera, dess ökande roll i offentligheten genom etermedierna har höjt dess status till skriftspråkets nivå etc. På senare år har språkvetenskapen mer och mer intresserat sig för den talade kommunikationen och dess regelbundenheter, och det märks förstås med rätta i GDS.

I sitt förord deklarerar författarna att arbetet har ett dubbel syfte. Dels ska GDS vara en referensgrammatik, dvs. en uppslagsbok över grammatiska fenomen i danskan. Dels ska den vara ett teoretiskt verk, en sammanhängande beskrivning och analys av danska på en ny teoretisk grundval. De båda syftena är inte alltid lätta att förena och författarna bekänner att det är originalitetsmålet som har prioriterats.

GDS' två författare har båda en omfattande och gedigen grammatisk produktion bakom sig inom den specifikt danska strukturella och funktionella

grammatiktraditionen. Erik Hansen har skrivit en lång rad skarpsinniga och originella artiklar om viktiga grammatiska fenomen och också Lars Heltoft har flera tungt vägande studier bakom sig, särskilt med anknytning till modalitet och topologi. Deras specialintressen har lämnat tydliga spår i GDS' mest intressanta avsnitt.

1. Innehåll och disposition

Grammatiken föreligger i tre band. Det första omfattar utom litteratur- och källförteckning ett oundgängligt alfabetiskt register över termer, ämnen och formord som behandlas i de tre banden. Band 1 innehåller också en fyllig programförklaring som konkretiserar vad författarna menar med en funktionell grammatik. Där redovisas också de dependensgrammatiska tankescheman som är avgörande för deras beskrivning och analys (81-100) och man försöker visa vilka element och relationer som karakteriserar den innehållsliga och den uttrycksmässiga sidan av syntaxens konstruktioner.

GDS är inte helt lätt att hitta i. Till en del beror säkert detta på att den programmatiskt avviker från äldre och nyare grammatiktraditioner. I vissa avseenden känner läsaren naturligtvis ändå igen den ordning som man är van vid från andra grammatikor. Första bandet (»Indledning og oversigt«) presenterar ordklasser, ordböjning och ordbildning. Mittbandet (»Syntaktiske og semantiske helheder«) behandlar nominalets syntaktiska och semantiska konstruktion. Indelningen i bestämt, obestämt och naket nominal har här genomförts och visat sig klart fruktbar. Därefter följer kapitel om verbet och dess böjningskategorier diates, tempus och modus. I ett fylligt kapitel behandlas sedan det nygamla satsledet predikat framför allt som sammansatt, dvs. när det utgörs av ett kopulaverb med dess predikativ (en term som delvis får ett nytt innehåll, se nedan). Kapitlen III-VII i mittbandet är enligt författarna »bogens hovedkapitler«. Det sista bandet (»Sætningen og dens konstruktion«) avhandlar de led utöver predikatet som ingår i satsen, dvs. nominala led som subjekt, direkt objekt, indirekt objekt och sådana prepositionsinledda led som motsvarar eller »specificerar« dessa. Här är också platsen för beskrivningen av infinitivfraser och bisatser.

Band 2 och 3 hårbärger emellertid också kapitel om fenomen som korsar den ovan skisserade dispositionen. Mittbandet har således ett viktigt kapitel om samordning. Här återfinns vidare avsnitt om led som inte är beroende av predikatet: fria adverbial, satsadverbial, dialogpartiklar, interjektioner etc. Band 3 är huvudstället för topologin med dess scheman. Där upprättas lineära ledföljdsscheman med platser för de dependensgrammatiskt definierade satsleden, platser som också har koppling till språkhandlingstyper och informationsstruktur. Här redovisas dessutom särskilda konstruktionstyper, t.ex. utbrytning (sætningskløvning) och satsfläta (sætningsknode), som också de måste förstås i ett kommunikativt perspektiv.

2. Ett funktionellt program

GDS lanseras som en funktionell grammatik. Därmed kan man som bekant mena både det ena och det andra, och de funktionella grammatikorna i Storbritannien, Nederländerna och Danmark kan vara tämligen olika. En genomgående ambition är dock att underlätta förståelsen av grammatisk struktur som den »fungerar« i språklig kommunikation, i samtal eller via skrivna texter. Ibland ser den funktionelle grammatikern grammatiken som ett historiskt svar på språkets kommunikativa uppgifter, och det finns inte sällan en oklar gräns mellan de grammatiska fenomenens historiska bakgrund och deras konventionella bruk.

I den funktionella grammatiken ses gärna språket ur talarens synvinkel, och grammatikens innehållssida betonas som utgångspunkt för den syntaktiska beskrivningen. Man fäster vikt vid de syntaktiska egenheter som kan sägas vara konventionaliserad pragmatik, dvs. visar hur talarens relation till lyssnaren och det sagda avspeglar sig i den grammatiska strukturen. Men också det propositionella innehållet i satsen lyfts gärna fram som grund för det syntaktiska uttrycket.

I GDS kan man märka författarnas funktionella perspektiv bl.a. i intresset för de fenomen som är typiska för dialogen och som behandlas i rätt omfångsrika avsnitt om dialogiska partiklar, interjektioner och ledföljdmönster som anger attityder, språkhandlingar och informationsstruktur.

2.1 Grammatiken – ett system av tecken

GDS ser med ett strukturalistiskt språkbruk grammatikens kategorier som tecken, dvs. konstellationer av innehåll och uttryck. Liksom ord och morfem har de grammatiska kategorierna alltså en innehålls- och en uttryckssida. Utan språkligt innehåll, inget språkligt uttryck, och tvärtom. Endast med denna utgångspunkt kan man skilja ut den språkliga betydelsen från den icke språkburna tanken eller det språkliga uttrycket från andra akustiska och visuella yttringar. En cirkel? Ja, men avsiktlig och antagligen nödvändig om man vill skriva grammatik på allvar. Vad man sedan ska göra med tecken där det verkar som om betydelsidan är tom såsom i fråga om t.ex. expletivt *det/der*, infinitivmärket *at*, expletivt reflexivt pronomen (som i *brokke sig*) diskuteras dock inte i GDS som ett teoretiskt problem.

Författarna understryker att innehållssida och uttryckssida inte är isomorfa. Olikheten är ju lika väl som likheten det som gör idén om tecknets två sidor intressant. Detta är en självklarhet när det språkliga tecknet är t.ex. ett ord men blir lite mera svårhanterligt när både innehålls- och uttryckssida utgörs av bara osynliga, indirekt konstaterbara strukturer.

Egentligen är det en gammal sanning som GDS blåser liv i och tydliggör. I äldre grammatikor bytte man ofta perspektiv mellan uttryck och innehåll, medan man under de senaste seklet ofta har strävat efter att välja de mer handfasta ut-

trycksstrukturerna som utgångspunkten för grammatikbygget, varefter innehållsaspekten mest hedrades i kategoriernas definitioner och i semantiska kommentarer. GDS skiftar åter kreativt mellan de båda perspektiven. I det magistrala kapitel VI (»Modus og modalverber«) är det förståelsen av innehållskategorierna modus och modalitet som organiserar en lång rad av sinsemellan olika grammatiska uttrycksmedel: s-passiv och perifrastisk passiv, placering av obestämt subjekt, modalverb etc. Men i det omedelbart föregående kapitel V (»Tempus«) går resonemanget i motsatt riktning. Här utgår texten från uttryckssidans åtskillnad mellan presens och preteritum som påförs en rätt allmän betydelsestinktion ur vilken sedan både temporala och modala innebörder härleds.

2.2 Danska prototyper

GDS' författare ansluter sig till tanken att grammatiska kategorier har både centrala och mer perifera medlemmar (t.ex. 39). Om en kategori definieras som en uppsättning av egenskaper, har den prototypiska medlemmen i princip alla dessa, medan de perifera medlemmarna bara har vissa. Problemet blir då att urskilja vilka medlemmar som är prototypiska och därmed vilka egenskaper som konstituerar kategorin. Prototypeteorin brukar utgå från att prototypen är rätt specifik och konkret, gärna frekvent i bruket, prominent för tanke och känsla och framför allt en tydlig modell för hur man ska betrakta resten av kategorins medlemmar. GDS följer oftast denna linje som t.ex. när man hävdar att det prototypiska subjektet är tematiskt. Tematicitet är onekligen en prominent egenskap hos de flesta subjekt, även om det inte är så svårt att hitta meningar där ett annat satsled är fundament och tema:

Æblet spiser vi senere.
Det har jeg ikke hørt.

Det finns ju t.o.m. meningar som har subjekt men saknar tema:

Det sner.

Men ofta överger GDS prototypeteorin som rättesnöre och väljer mer abstrakta definitioner som liksom ska täcka in kategorins alla medlemmar i alla dess användningar. Låt mig ge tre exempel som visar vad detta kan innebära. Prototypiska subjekt är agentiva eller kausativa, men GDS ser dessa roller som sekundära fenomen och beskriver i stället subjektet som bärare av en helt tom roll. Presens-kategorin och suffixet *-er* har som sin mest framträdande betydelse nutid, men GDS tillägger *-er* en oklar modusbetydelse och presens får den övergripande innebörden icke-avstånd. En typisk genitivanvändning är *Roberts cykel* och genitiven anger prototypiskt possession (tillhörighet), men GDS söker i stället en

heltäckande betydelse för genitivens olika bruk och stannar för meronymi, dvs. en helhet-del-relation mellan genitivens och nominalets referenter. Anledningen är sannolikt att författarna för varje paradigm vill finna åtminstone en genomgående egenskap, men resultatet blir då lätt att det prototypiska bruket råkar i bakgrunden.

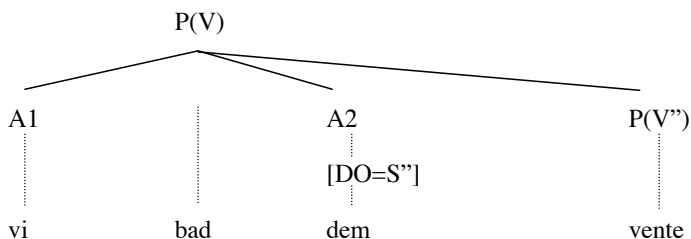
2.3 En dependensgrammatik

Ett djärvt drag i GDS är att försöka beskriva inte bara uttryckssyntaxen utan också den motsvarande innehållssyntaxen, båda med dependensgrammatikens apparat. För uttryckssyntaxen kan man i stor utsträckning nöja sig med den uppsättning kategorier för led och konstruktioner som etablerats i andra grammatiktraditioner under det gångna seklet och tidigare. För innehållssyntaxen är uppgiften en större utmaning även om här filosofiska och semantiska begrepp som argument, predikat, operator, semantiska roller är tillgängliga. GDS ger också hjälpverben en plats som egen kategori i den innehållsliga strukturen. Denna kategori AUX vidare specificeras sedan semantiskt med avseende på de starkt uttrycksberoende egenskaperna tempus, modus, kopula, diates (t.ex. 115).

Författarna understryker hur viktigt det är att skilja innehålls- och uttrycksstruktur åt och deklarerar att »man skal gennemføre analysen konsekvent på begge niveauer så man bagefter kan spørge hvad relationen mellem indhold og udtryk er« (103). Man kan dock konstatera att gränsen mellan innehåll och uttryck ibland överskrids i GDS.

Innehållsstrukturerna hänvisar således på olika vis till motsvarande uttrycksstruktur. Vi har ovan sett hur författarna sneglar på syntaxen vid underindelning av AUX och på liknande sätt smygs ordklasserna in när predikatet P underindelas i olika typer som har en klart uttryckssyntaktisk motivering.

Med hjälp av en särskild taggning (koefficient) anges också hur ett argument i en överordnad sats är implicit argument till ett underordnat predikat. Detta görs genom att den innehållsliga strukturen hänvisar från det ena uttryckssyntaktiska stället till det andra (figur 1).

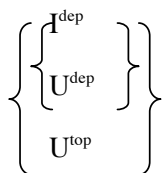
Figur 1.

Dvs. argumentet A2 kommer att i uttrycksstrukturen bli direkt objekt (DO) som semantiskt fungerar också som om det hade varit uttryckssubjekt till det underordnade predikatets verb (V”).

Författarna låter ibland uttrycksled invadera innehållsstrukturen utan att närmare kommentera detta. Innehållsstrukturella dependensdiagram medger t.ex. noder hämtade från uttrycksstrukturen som när de uttryckssyntaktiska leden NOM (nominal) och Vf (finit verb) (1220), ADJ (adjektiv) (1344), FV (fritt valensled) (1435) återfinns i dependensdiagram som i övrigt återger innehållsstruktur.

Det mest spännande inslaget i GDS’ syntaxmodell är att språkets lineära karaktär betraktas som ett sekundärt fenomen. Den grundläggande innehålls- och uttrycksstrukturen beskrivs alltså dependensgrammatiskt (81) principiellt utan hänsyn till satsledens ordning i den realiserade satsen. En särskild nivå är sedan den topologiska strukturen.

Vi landar alltså på en beskrivning i tre skikt, där de två övre nivåerna utgör det egentliga syntaktiska tecknet som lineariseras på den tredje nivån (figur 2).

Figur 2.

Detta är en intressant helhetsbild, men den för med sig många problem som författarna knappast haft möjlighet att lösa. (De hänvisar till Eisenberg 1989 som inspirationskälla i fråga om grundläggande dependensförhållanden och man kan notera att också Eisenberg redovisar topologin som en särskild nivå. Den eklektiska och resonerande hållningen i GDS erinrar inte så lite om Eisenbergs grammatiska Grundriss, även om GDS’ beskrivningar och analyser är författarnas egna.)

Låt oss först se på dependensrelationerna, vilka uttömmande utgörs av hypotax, katatax och paratax. Som bekant innebär hypotax mellan A och B att A i sitt sammanhang är nödvändigt för B men inte omvänt. Katatax mellan A och B kännetecknas av att A och B förutsätter varandra (interdependens). Vid paratax mellan A och B gäller att A och B inte förutsätter varandra och att de därför i sammanhanget kan användas ensamma. De här relationerna är inte lätta att identifiera ens i uttryckssyntaxen. Men än svårare är läget i innehålls-syntaxen.

I uttryckssyntaxen råder enligt GDS interdependens (katatax) t.ex. mellan subjekt och finit verb (t.ex. 1195). Båda behövs för att en (finit) sats ska föreligga. Så förhåller det sig med den prototypiska satsen, men det finns förstås också andra typer av satser som saknar subjekt eller finit verb:

Tag Ø din egen cykel!
Ø er tilbage i næste uge..
(den bog) der Ø lå her

Ham Ø statsminister!

Också prepositionsfrasen ses i GDS som ett fall av interdependens (t.ex. 103). (Detta till skillnad från andra sentida grammatikor där prepositionen anses som konstruktionens kärna.) Normalt kan ju varken prepositionen eller dess rektion ensamma fungera i prepositionsfrasens kontext. Men det betyder att följande exempel betraktas som icke-prototypiska vid bedömningen i GDS av prepositionsfrasens dependensstruktur:

(den pige) han er forelsket i Ø
Hatten faldt af Ø.
Vi har bilen foran huset i steden for bag ved Ø.

I nominalens uttrycksstruktur är den bestämda eller obestämda artikeln kärna och substantivet det styrda ledet (t.ex. 547f). (Här överensstämmer GDS med en del andra samtida grammatiska traditioner men avviker från traditionens omvända analys vilket innebär att man vid dependensanalysen ser bort t.ex. ifrån det faktum att substantivet styr genus i artiklarna). Visst kan den bestämda och obestämda artikeln ensamma utgöra nominal, men det kan ju också substantivet:

Jeg køber den (røde bil). Han har allerede købt en (rød bil).
Jeg ser kun Ø røde biler. Hvor er Ø Erik?

Vad är (proto)typiskt och vad är det inte? Inte minst dependensgrammatiker borde ägna sig lite mera explicit åt detta problem vid tilldelningen av innehålls-
liga och/eller syntaktiska strukturer.

I innehållssyntaxen handlar det om att gruppera mentala storheter i förhållande till varandra. Typiska frågor som vållar huvudbry är då sådana som de följande. Om en referent nämns två gånger i en sats, är den då också representerad i innehållssyntaxen med två noder eller bara en?

Lene så sig i spejlet. Anders følte sig træt.

Om en och samma referent spelar två roller vid olika predikat i en mening där den i uttrycket bara är nämnd en gång, ska den då företrädas av en eller två noder i innehållssyntaxen?

Arne beordrede Bjørn til at spille klaver. [Bjørn är adressat för ordern och agens för spelandet]

Bo elsker de bøger Lone har skrevet. [Bo älskar vissa böcker och dessa böcker har Lone skrivit.]

I vilken riktning går det semantiska beroendet mellan ett predikat och ett argument egentligen? Vi brukar ju säga att t.ex. ett verb ger roll åt sina argument. Men intuitionen är ett opålitligt instrument för att avgöra vilket led som (mest) bestämmer det andras betydelse i satser som

Hvornår gik Ole/filmen?
Hvor sidder Ole/smerten?

Sådana frågor kan diskuteras i någorlunda ordnade former i en uttrycksorienterad syntax men är svårare att få grepp om på innehållssidan.

De flesta läsare av GDS undrar nog varför predikatet är överordnat subjektet i innehållssyntaxen men har en interdependentiell (katataktisk) relation till subjektet i uttryckssyntaxen. Skulle predikatet alltså vara innehållsligt nödvändigt men inte dess subjekt?

Nominalets innehållsliga dependensstruktur får vi veta rätt lite om (547) till skillnad från dess uttrycksstruktur (518-546). Ändå är just nominalet en lämplig prövosten för dependensanalysen. Betrakta t.ex. ett nominal som uttrycks med substantiv, räkneord, adjektiv, pluralsuffix och bestämd artikel (t.ex. *de tre cykl-er-ne*). Bortsett från dependensriktning skulle många nog kunna enas om följande innehållsliga struktur:

[[[[Kategori – Attribut] – Flertal] – Antal] – Best]

Dvs. kategorin (substantivet) specificeras med attribut (adjektiv). Substantivets referent multipliceras till flertal (pluralsuffix) och flertalet specificeras ytterligare som ett visst antal (räkneord). Referentgruppen anges vidare som identifierbar av lyssnaren (bestämd artikel). Kanske vill vi föra samman flertal och antal som en semantisk syntagm, men resten är nog oproblematiskt. Däremot är det svårare att ange vad som styr och vad som är styrt i dependensstrukturen. GDS föreslår (på rätt oklara grunder) att bestämmare och kategori utgör en katatagm (547), men resten lämnas okommenterat och avbildas inte med något dependensdiagram.

GDS ger inga allmänna upplysningar om eventuella restriktioner som gäller för vad som kan vara styrande nod i en dependensstruktur. Kan t.ex. ett suffix styra ett annat led? Finitisuffix kunde vara en sådan kärna, men i GDS' diagram har det ingen egen nod utan omtalas bara som verbets finithet. Överhuvudtaget diskuterar inte författarna var och när i regelsystemet som de böjda orden blir böjda. Men kan anta att saken i sista hand måste saken tas omhand av lexikon och någon sorts topologiska scheman för de böjliga ordklasserna, men dessförinnan måste ju syntaxen ha fördelat suffixen i regler för morfologisk styrning och kongruens.

En annan fråga där man som läsare av GDS kan vara osäker, är om katatagmer kan bestå av flera än två led. Det tycks så att döma av diagrammet s. 1221 där den katataktiska strukturen omfattar fyra led. Kan katatagmer vara styrande led, dvs. kärnor i en hypotagm? Ja, detta är möjligt som vi ser av t.ex. s. 1030 där tids- och rumsadverbial sägs styrda av predikationskärnan (medan satsadverbial styrs av »det finitte verbums fleksivformer« s. 1039 och sättsadverbialen av verbets stam s. 1019). Kan katatagmer själva styras? Ja, också detta går för sig i GDS som i ett par diagram visar hur en prepositionsfras underordnas en predikatsnod (910f). Detta sista exempel är intressant eftersom predikatsnoden där är en lexikaliskt tom kärna. Om vi härtill lägger att stammar kan styra böjning (substantiv styr genus, bestämd artikel styr bestämdhet i substantivets adjektivattribut) och att kopulaverbet styr kongruensen mellan subjekt och predikativ (869), så måste man nog medge att styrningsbegreppet används mycket frikostigt. Man skulle verkligen vilja veta lite mer om vilket handlingsutrymme som medges av den teoretiska grammatik som GDS försvar sig till. Vad är möjligt och vad är inte möjligt?

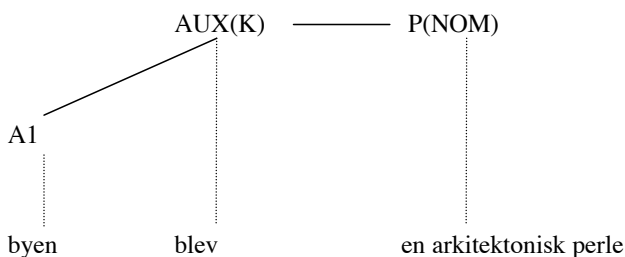
Mot bakgrund av ovanstående kan läsaren med fog fråga sig om det går att säga något om de allmänna principerna för hur en innehållsstruktur kan förhålla sig till en uttrycksstruktur och omvänt? Är det meningsfullt att fundera över korrespondensregler (översättningsregler, metaregler) som sammanfattar de möjliga relationerna mellan innehålls- och uttrycksstruktur?

Det kan nog vara vanskligt för GDS' läsare att själva utnyttja tumreglerna för hur de semantiska och syntaktiska dependensstrukturerna ska byggas. Man hade därför önskat inte bara att de allmänna principerna för dependensgrammatiska strukturer hade genomgått lite mera detaljerat utan också att GDS mera systematiskt hade ställt innehålls- och uttryckssyntax mot varandra i avsnitt efter avsnitt. Nu blir det inte riktigt klart vad poängen är med att konstatera eventuella likheter och olikheter mellan innehåll och uttryck. De dependensgrammatiska diagrammen är faktiskt rätt tillfälligt använda i hela det stora verket. Blir de inte rentav mindre vanliga i slutet än i början? Eftersom de inte används systematiskt förefaller de i praktiken snarare vara redskap för diskussion och kommentar än som en redovisning av beskrivningar och analyser i en teoretiskt bindande form.

2.4 Topologi som grammatik

GDS betraktar topologin som en självständig nivå. Det innebär att grammatiken måste specificera hur de dependensgrammatiska strukturerna översätts till linjära. Författarna antyder inte att det finns några generella principer för denna översättning. I stället görs en förteckning över dependensgrammatiskt definierade satsled som matchas med en lista där motsvarande topologiska platser listas i ordningen från satsens början till dess slut (1583). Vissa tendentiella samband skisseras (kap. XV: likhet, tyngd, närhet) men relationen mellan dependensgrammatik och topologi formaliseras inte.

På sätt och vis införs topologin smygvägen via dependensdiagrammen eftersom leden i hypotagmer och katatagmer anges i sin prototypiska ordningsföljd. Ta t.ex. det innehållssyntaktiska diagrammet i figur 3.

Figur 3.

Katatagmens led som ju i princip inte är lineärt ordnade återges överallt så här i enlighet med den topologiska ytstrukturen. Det underordnade argument som motsvarar subjektet i den dependentiella uttrycksstrukturen får redan här (utan kommentar) sin prototypiska plats som det kommer att anvisas i det topologiska schemat. Detta sätt att avbilda innehållslig struktur strider mot teorin. Är det ett pedagogiskt knep, så motverkar det på sätt och vis sig självt. Läsaren kan felaktigt få för sig att leden redan i dependensstrukturen står på plats lineärt i förhållande till varandra.

GDS' topologiska schema presenteras och kommenteras utförligt i kapitel XV. Det bygger på Diderichsens klassiska schema men har genomgått stora och viktiga förändringar. I det nya schemats neutrala form hamnar subjektet före det finita verbet och ledföljden överensstämmer också i övrigt med den i de flesta bisatser (ledsätningar). Den neutrala ledföljden ses som styrd av underordnande konjunktion eller av s.k. subjektiva partiklar av typen *gid, mon* m.fl. Påståendesatsens schema har fundament som definierande markör och prototypisk realisbetydelse. Subjekt och satsadverbial står liksom hos Diderichsen i denna ordning efter det påståendesatsens finita verb. En annan variant av schemat överensstämmer med påståendesatsen men saknar fundament vilket innebär att betydelsen blir non-realis. Den återfinns bl.a. i ja-nej-frågor och villkorssatser utan inledande konjunktion.

GDS' schema har blivit mera komplicerat än Diderichsens eftersom man strängt följt principen att alla satsled i en dansk sats ska hamna i rätt ordföljd genom att placeras på en för dem avsedd plats. I princip får alltså inga led byta ordning annat än om det redan finns en alternativ plats i schemat reserverad just för det flyttade leDET. GDS har inte velat rensa schemat genom att tillåta optionella flyttningar kopplade till icke-syntaktiska omständigheter.

En nyhet är också strävan att motivera schemat och dess ordningsföljd funktionellt, inte minst genom att dess platser eller fält (dvs. grupper av intilliggande

platser) tilldelas informationsstrukturella och modala betydelser. (Det är dock för anmälaren oklart om topologin enligt GDS endast är en översättning av den dependentiella uttrycksstrukturen utan egen innehållsstruktur, eller om den i någon mån också är ett självständigt system av tecken, med egen innehållssida som framför allt bidrar med pragmatiskt innehåll.)

Man måste medge att kombinationen av dependensgrammatik och topologi är ett tilltalande projekt. Här är inte platsen att diskutera hur idén kunde utvecklas, men nog hade det varit intressant om man hade kunnat förenkla förståelsen av det syntaktiska tecknet så att en dependensstrukturell innehållssida var kopplad till en topologisk uttryckssida. Det hade då varit extra lockande att fundera över de generella principer som översätter det språkliga dependentiellt byggda innehållet till det språkliga lineärt ordnade uttrycket.

2.5 Den agglutinerande danskan

Danska substantiv, adjektiv och verb kan böjas. Ett typiskt drag är att stammen kan följas av fler än en segmenterbar ändelse som vid substantiven:

Stam	Flexivplatser		
	+1	+2	+3
æble	-r	-ne	-s

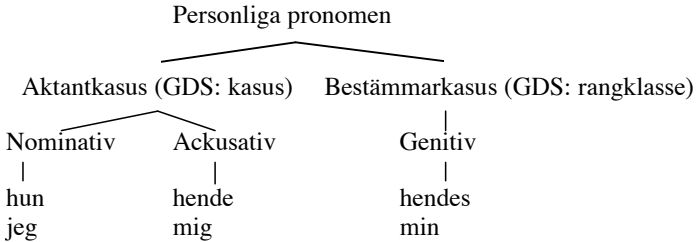
I de flesta fall kontrasterar en ändelse på en viss plats mot avsaknad av ändelse. Varje plats representerar alltså en böjningskategori, dvs. ungefär så här vid ett substantiv:

Numerus	Best.-het	Kasus
Singularis: Ø	Obestämd: Ø	Default: Ø
Pluralis: -r	Bestämd: -ne	Genitiv: -s

GDS utgår från att dansk böjning agglutinerar ändelser, där varje plats anger värde för en viss böjningskategori (paradigm) och där varje böjningskategori har två värden, av vilka det ena anges med noll och det andra med ett suffix. I praktiken är som bekant läget lite mera invecklat också i danskan: bestämdhetsuffixet anger t.ex. också numerus och genus, ibland saknas suffix i pluralis, ja t.o.m. i genitiv. Men det är ändå detta system som anses prototypiskt och som vägleder författarna vid redovisningen och förståelsen av den moderna danskans morfologi.

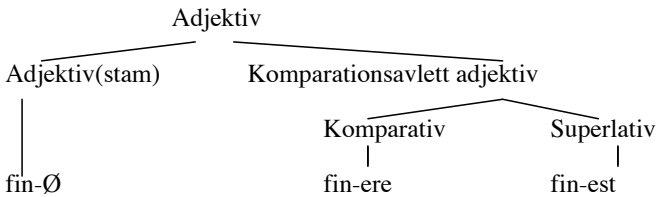
Analysen av böjningsmorfologin bedrivs med sträng disciplin. Ibland är det relativt lätt att acceptera författarnas dikotymianalys. De personliga pronomenen *han*, *hun* sägs som bekant ha tre kasus, men författarna räddar ändå dikoty-

miantagandet genom att räkna med »kasus«-kategorier på två nivåer (435f, 551f) (figur 4).

Figur 4.

Kanske kan man också godta att adjektivens ändelsekomparation avfärdas som avledning (863f) (figur 5).

Figur 5.

GDS motiverar analysen med att de komparerade formerna har en annan syntax än positivformen, ett argument som inte förefaller så starkt eftersom GDS betraktar participen (206f) och s-passiven (202) som böjningsformer av verbet fastän de ju också på ett genomgripande sätt ändrar verbets syntax. GDS ser för övrigt adverbserier av typen *hjem–hjemme–hjemad* som böjningsparadigm (840) utan att kommentera det brott mot dikotymiprincipen som ett sådant paradigm utgör.

Mer påfallande är författarnas analys av verbens finita böjningsformer imperativ, presens, preteritum. För att rädda idén om de dikotyma paradigmerna där ett noll-suffix kontrasterar mot ett explicit suffix upprättas i GDS (663f, 734) de två paradigmerna

Modus: Imperativ -Ø gentemot indikativ *-(e)r*

Tempus: Presens [-Avstånd] -Ø gentemot preteritum [+Avstånd] *-te/-ede*

Här verkar skarpsinnet ha våldfört sig på förnuftet och intuitionen. Är det verkligen en fruktbar tanke att *-er* inte anger presens utan i stället blott och bart uppbygger den vaga funktionen av indikativ? (Författarna hänvisar till att presensformerna av modala hjälpverb saknar presenssuffix och menar att detta stöder deras mor-

fologiska analys. Denna grupp av högrekventa formord består dock till större delen av preterito-presentiska verb där ändelselösheten historiskt måste ses som lexikalisering av preteritum singularis. Man kan också notera att några av verben slutar på *-r* och *-l*, en fonetisk omständighet som kan ha bidragit till att modalverben inte analogiskt påförts den regelbundna ändelsen *-(e)r*. Båda dessa omständigheter gör faktiskt modalverben mindre rimliga som prototyper för presensböjningen.)

Fascinationen inför modus tycks också i övrigt ha lett till att presens' tempus-betydelser behandlats styvmoderligt. Sålunda redovisas dess viktiga användning om framtid bara på en kvarts sida (692) vilket kan jämföras med grammatikens omfattande framställning om modus och modalitet. Också s.k. »historiskt presens« får en rätt håglös presentation, under rubriken »empati« (716).

Andra exempel på långt drivet djupsinne finner man i analysen av substantivets böjning (227, 446) så som följer:

Substantiv	Best.-het	Genus	Numerus
Sing.	e ¹	n / t	Ø
Plur.	e ¹	n	e ²

GDS berättar att *-e'* här är samma suffix som i adjektiven (den *rød-e* bil). Suffixet *-n* anger här utrum trots att alla adjektiv har Ø i denna funktion. Mer rimligt är det att *-e²* är samma suffix som i adjektiven (*rød-e* biler). En annan fundering är det att *-n* framför *-e²* är en sorts hiatushinder. Fan tro't. Att anta att genus finns också i pluralis verkar strida mot danskans och de andra skandinaviska språkens generella struktur. Däremot är det mycket som talar för att den bestämda suffix-artikeln grundform – också synkroniskt – är *-en* som sedan böjs i genus och numerus på samma sätt som ett adjektiv (t.ex. *egen*): Ø – t – e.

Författarna avvisar tanken att vissa suffix kan uttrycka flera kategorier samtidigt, som i latinet (portmanteau, 223). Därigenom ges morfologin en särställning, eftersom det annars i den syntaktiska topologin är fullt möjligt att en viss position anger värden i olika paradigm. Fundamentfältet utfylls exempelvis för att signalera deklarativ huvudsats, men det är samtidigt en plats som anger objektivet modus i aktiv sats med obestämt subjekt (1301ff). Bestämtheten antas ingå i stammorfemet i t.ex. egennamn som sägs vara »født bestemt« (513) och i possessiva pronomen där »bestemtheden er en del af deres stamme« (551). Genom »teleskopering« kan ett led samtidigt spela olika roller vid olika predikat (1329). Ett paradexempel på syntaktisk mångfunktionalitet är den obestämda artikeln *en* som anger antal (liksom räkneord), icke-identifierbarhet (till skillnad från den bestämda artikeln), individuering (liksom *nogle* i plural).

Ett nygammalt inslag i GDS är välviljan mot perifrastiska medlemmar i paradigmerna (167). Från praktisk, kommunikativ synpunkt är detta självklart en tilltalande strategi. Många läsare (t.ex. med andra språk som huvudintresse) är nog

betjänta av att grammatiken på samma ställe behandlar betydelse och kommunikativ funktion för paradigmens böjda och perifrastiska medlemmar, t.ex.

perifrastisk komparation – ändelsekomparation (856)
perifrastisk passiv – *s*-passiv (630f)
perifrastiska tempus – flexivtempus (198, 673)
perifrastiska modus – ändelsemodus (741f, 787, 806)

Syntaktiskt orienterade läsare, vana vid andra teoretiska traditioner, undrar förstås hur de perifrastiska varianterna inom paradigmen infogas i uttrycksstrukturen. Den typen av frågor besvaras inte alltid i GDS. Någon kunde t.o.m. tänkas anklaga GDS för att mot sina egna principer (36) luta lite åt den vindögda grammatiken. I ett historiskt perspektiv kan ju antagandet av perifrastiskt tempus eller perifrastisk passiv ha föränletts av latingrammatiken med dess i huvudsak enhetliga flexivparadigm!

3. Nya sammanhang

GDS är en generös grammatik med många tankeväckande avsnitt som inte alltid utgör en integrerad helhet men som ändå ger en öppen läsare mycket intressant att tänka på. Här vill jag lyfta fram och kommentera några originella kapitel som jag särskilt har fastnat för.

3.1 Predikat och predikativ

GDS betraktar en verbkedja med hjälpverb och huvudverb som ett sammansatt predikat, en katatagm i varje fall i innehållssyntaxen. Så långt stämmer GDS överens med den traditionella skolgrammatiken. Andra moderna grammatiker tar fasta på styrningsförhållandet från vänster till höger, dvs. att det första verbet självt är finit varefter sedan dess stam bestämmer formen hos nästa verb vars stam bestämmer formen hos nästa och så vidare, som i exemplet:

Marie må hav-e ville-t læs-e hele bogen.

Mer intressant är nog att GDS (kapitel VII) också uppfattar ett kopulaverb med dess adjektiviska eller substantiviska predikativ som sammansatt predikat:

Hun *er vild* med grønkål.
Byen *er en arkitektonisk perle*.

Han *blev meget dygtig* i kemi.
Hun *bliver nok statsminister*.

Parallelliteten mellan (sista) infinit verb och predikativ i ett sammansatt predikat framgår tydligt i ett svenskt exempelpar som:

Han sägs	vara lik	sin bror.
Han sägs	likna	sin bror.

Som en liknande parallell kan man se perifrastisk passiv och *s*-passiv:

Han skal ikke	blive udnævnt	af dronningen.
Han skal ikke	udnævnes	af dronningen.

Det sammansatta predikatet har syntaktiskt enhetstryck. Så långt är säkert analysen okontroversiell. Men GDS räknar också fall som de följande som sammansatta predikat med predikativ:

Han *er hjemme* (i Roskilde).
Hun *kom hjem* (til Roskilde).

Kopulaverben är nu bara delvis desamma men vi lägger märke till att de inte påverkar subjektets roll och att de bildar telicitetspar precis som *være* och *blive*:

	med adjektiv	med rumsadverb
atelisk	være	være
telisk	blive	komme

Som predikativ räknar GDS också presens particip (»samtidsinfinit») men här är parallelliteten inte lika tydlig i fråga om hjälpverbens telicitet även om vi åter möter det karakteristiska syntaktiska enhetstrycket.

Han blev siddende.
Hun kom gående.

De sammansatta predikaten i GDS är en nygammal uppfinning som lämnar efter sig en del frågetecken, inte minst hur innehållssida och uttryckssida förhåller sig till varandra. Man bör också komma ihåg att gränsdragningen är oklar mellan primära kopulaverb och andra verb som med avbleknad betydelse (genom s.k. indlejring) kommer att likna dessa semantiskt och syntaktiskt (908f). Gränsdragningen är i praktiken också oklar mellan de predikativa rikttnings- och befintlighetsadverben (som GDS inte vill kalla adverbial) och andra lokalangivelser, antingen dessa specificerar subjekt och objekt eller om de rumsbestämmer satskärnan som helhet (t.ex. 1365f, 1378ff).

3.2 Medelbare led

Liksom GDS i sin redovisning av det sammansatta predikatet bringar en viss ordning i syntaxen lyfter den också fram ett semantiskt och syntaktiskt mönster bakom de verbnära satsled som GDS kallar »middelbare« (1181ff) och som annars har benämnts »bundna adverbial«, »prepositionsobjekt« m.m.

Utgångspunkten är därvid de nominala (»positiva«) leden subjekt, direkt objekt och indirekt objekt som semantiskt och syntaktiskt motsvarar samma led i andra grammatikor. Den bild som GDS tecknar är att uttrycksstrukturens subjekt, direkta objekt och indirekta objekt motsvarar varsin typ av argument i innehållsstrukturen, argument som alternativt också kan anges med »middelbare led« i uttrycksstrukturen. GDS lanserar olika termer för dessa. Jag väljer här ur mångfalden termerna motled (da. mod-led) och medled (da. med-led) (figur 6).

Innehåll	Arg. 1	Arg. 2	Arg. 3
Uttryck (a)	Subjekt (S)	Dir. obj. (DO)	Ind. obj. (IO)
(b)	S motled	DO motled	IO motled
(c)	S medled	DO medled	IO medled

Figur 6.

Även om författarna har måst tänja materialet på längden och tvären för att få innehåll och uttryck att passa ihop, har man ändå lyckats förvånansvärt väl med att skapa överblick och reda i en annars ofta styvmoderligt behandlad del av syntaxen.

Termen »motled« ska enligt författarna läsas ungefär som 'motsvarande led'. Normalt ersätter det prepositionsinledda motledet det motsvarande nominala ledet. Jag ska illustrera vad GDS menar med de tre typerna av motled med exempel.

Subjektets motled:

det myldrer *med myrer*
 det er godt *med sild*
 det griber gevaldigt om sig *med mobiltelefoner*

Det direkta objektets motled:

hun spiste *af æblet*
 hun flyttede *på møblerne*
 de læste *i bogen*

Det indirekta objektets motled:

de overdrog ansvaret *til Lisbeth*
vi forklarede det *for ham*

Subjektets motled har alltså samma semantiska roll som motsvarande subjekt men det har inte subjektets övriga funktioner som markör av modalitet och informationsstruktur (1227ff). (Det är förstås lite förvillande att subjektets motled har prepositionen *med* snarare än *mod*.) Också det direkta objektets motled har samma roll som motsvarande objekt. Ett rätt genomgående drag är som bekant att predikatet med motled är ateliskt också där det styrande verbet med vanligt objekt skulle vara teliskt (1335ff). Prepositionsvalet varierar. (Om det indirekta objektets motled se 1347ff.)

Termen »medled« är rättvisande såtillvida att den oftast anger led som har just prepositionen *med* i betydelsen 'tillsammans med' eller redskap 'medelst'. Här ersätts inte det ordinarie subjektet eller objektet av det medelbara ledet utan dess aktant får sällskap av ännu en aktant, nämligen med-ledets. Betydelsen hos konstruktionen kan då komma att ligga nära en samordning. Ofta föreligger alltså en gemensam eller ömsesidig aktion, även om medledets aktant kan ha en mera sekundär roll. Exempel:

Subjektets medled:

hun diskuterer *med Erik*
han gik ud *med hunden*
vi smadrede bilen *med en brosten*

Objektets medled:

broen forbinder Sverige *med Danmark*
de sammenlignede London *med Paris*

Som en sorts medled ser GDS ofta de lokalbetecknande led som står i en tillhörighetsrelation till (»specificerar«) subjektets aktant. Hit hör medelbara led i sätser av följande typ:

Specificerat subjekt:

jeg væltede *med min cykel*
hun holdt i den *med den højre hånd*

Specificerat objekt

hun holdt ham *i hånden*
 jeg gav ham en lussing *på den venstre kind*

GDS ger sålunda en tilltalande överblick över de verbnära argumenten och deras uttryck. I enlighet med sin programförklaring utgår författarna från prototypiska representanter för en postulerad kategori och får så fram ett övertalande symmetriskt mönster. Det säger sig självt att den språkliga verklighetens vagheter och mångfald kan hamna i bakgrunden. Subjektets motled fördelar sig t.ex. på två typer som semantiskt och syntaktiskt är synnerligen olika varandra. Objektets medled är ganska marginella. Subjektets medled utgör visserligen en stor och rätt väl sammanhållen kategori men de är i praktiken svåra att skilja från liktydiga fria adverbial. Skillnaden mellan de direkta och de indirekta objektens motled är avsevärd. De direkta objektens motled kan inledas av nästan lika många prepositioner som de fria adverbialen.

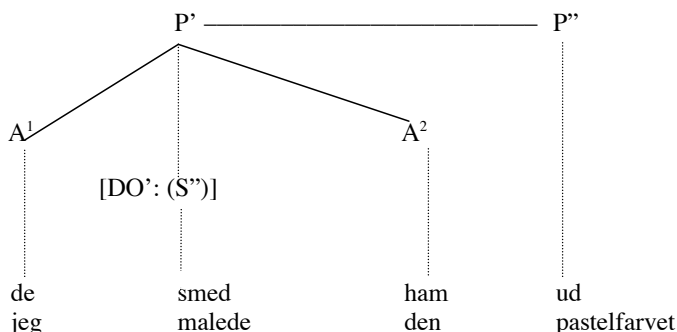
Man noterar vidare att författarna blundat för de stora likheterna mellan agenttiella *af*-fraser i passiva satser och subjektet i motsvarande aktiva satser. Sådana *af*-fraser skulle ju kunna vara en sorts subjektets motled. Prepositionen *af* används ju också för subjektets motled i abundanssatser: »det myldrer/vrimler af studenter«. I båda fallen rör det sig om det GDS kallar för »nedskrivning« av subjektet och skillnaden mellan medelbara led och fria adverbial är inte alltid så tydlig.

3.3 Danskans roller

Korrespondensen mellan innehålls- och uttryckssyntax är som ovan påpekats inte systematiskt beskriven och formaliserad i GDS. Man letar alltså förgäves efter någon sorts korrespondensregler som härleder den ena strukturen ur den andra, oavsett vilken struktur man vill se som den primära.

Formaliseringen av innehållet i dependensgrammatiska diagram täcker heller inte hela betydelsesidan utan huvudsakligen det propositionella innehållet. Man skulle här gärna vilja se mera av samspelet mellan t.ex. de semantiska »argumenten« och deras syntaktiska motsvarigheter subjekt, objekt och adverbial. Visserligen talas det om innehållssubjekt och innehållsobjekt, men dessa begrepp har en oklar status. (Se t.ex. översikten 1395f.)

I notationen uppmärksammas bara de fall där ett »innehållssubjekt« saknar explicit motsvarighet på uttryckssidan. GDS taggar då det överordnade predikatet och anger hur ett av dess argument också ska tjäna som t.ex. innehållssubjekt åt ett underordnat predikat med implicit subjekt i uttryckssyntaxen. Lösningen har närmast ad hoc-karaktär men fungerar antagligen för sitt deskriptiva syfte. Ett exempel må visa hur predikativ med implicit subjekt redovisas i innehållsstrukturer. (P = predikat som har indexerats av mig, A = argument, DO = direkt objekt, S = subjekt) (figur 7).

Figur 7. $[DO' : (S'')]$ skall läsas: Det argument som anges med direkt objekt vid det verb som motsvarar P' ska också tolkas som subjekt vid det verb som motsvarar P'' .

Möjligen kan man förvånas över att formalismen inte används mera systematiskt i de avsnitt av GDS som beskriver sådana konstruktioner där implicita subjekt är ett centralt moment, såsom infinitivfraser, predikativ och andra »skjulde sætninger«, alla erkänt svårbedömda syntaktiska fenomen.

Genom valens tilldelas innehållssubjekt och innehållsobjekt semantiska roller som agens, orsak, upplevare, mottagare etc. Synen på dessa roller skiljer sig i olika grammatiktraditioner. Somliga grammatiker har hoppats kunna upprätta en universell lista av semantiska roller. En annan rimligare linje är att det inte kan finnas en sådan lista: i stället antas klassen av roller vara universellt öppen, dvs. specifika roller styrs särskilt av enskilda verb. I det senare fallet är då helt enkelt subjektets roll vid verbet X bara 'den som X -ar' där X har den betydelse som verbet har i sitt kommunikativa sammanhang.

GDS skiljer mellan särskilt grammatikaliserade roller och lexikaliskt påförda roller. Den grammatikaliserade rollen är en rätt abstrakt egenskap som följer satsledstypen, i första hand subjektet, det direkta objektet och det indirekta objektet. De lexikaliskt påförda rollerna är mer specifika och tilldelas aktanterna genom lexikalisk valens som en del av verbets eller adjektivets betydelse.

Inte oväntat är GDS' författare mest intresserade av de grammatikaliserade semantiska rollerna (1392ff). Man har försökt finna en minsta gemensam nämnare för alla de lexikaliskt specifika roller som kan innehas av subjekt, direkt objekt, indirekt objekt i danska. Resultatet har blivit – här något förenklat – att subjektet har en neutral roll eller rättare sagt ingen grammatikaliserad roll alls. I det enskilda fallet bestäms subjektets roll alltså helt av det specifika verbet utan grammatikaliserade förhandsinskränkningar som [Agens], [Orsak] eller [Upplevare]. Till skillnad från subjektet har det direkta objektet en grammatikaliserad roll som dock är negativt definierad. Denna roll har döpts till [Inkausativ] eftersom ett objekt aldrig kan ha den lexikaliska rollen [Agens] eller [Orsak]. Det indirekta objektet har också

en grammatikaliserad roll. Den är positivt definierad som [Helhet] vilket innebär att aktanten alltid ingår i en sorts helhet-del-relation med det direkta objektets aktant. ([Helhet] är också den roll som tillkommer subjektet i satser med *have* eller *få* som predikat, men där är rollen inte grammatikaliserad utan lexikalt påförd.)

GDS' förslag är intressant, även om det kanske inte känns omedelbart attraktivt att införa en sådan abstrakt nivå där analysen egentligen inte är till för något annat än sig själv. Trots allt påförs ju förr eller senare subjekt och objekt de specifika lexikaliska rollerna genom mera lexikonnära regler ungefär som när kasus i ett kasusspråk styrs av verbet. Vi kan också erinra oss att den semantiska rollen [Agens] trots allt är grammatiskt nödvändig, nämligen i (det implicita) innehålls-subjektet som villkor för s-passiv av intransitiva verb (1397) liksom också för subjekt vid predikat som *vælte*, *rulle* + direkt objekt (1209, 1274). Det känns inte lätt att släppa föreställningen om subjektets prototypiska roll som [Agens].

Kanske är därför de grammatikaliserade semantiska rollerna ett fall för Occam's rakkniv. Knäckfrågan är måhända den välkända: var går gränsen mellan lexikon och grammatik?

3.4 Modus och modalitet

GDS ger modus och modalitet relativt sett ett större utrymme än de flesta grammatikor. I det stora kapitel VI sammanfattas många av modalitetens yttringar som imperativ och indikativ men också passiv och linearitet i deras modusfunktion. Här finns vidare ett längre parti om modalverbens semantik. Dessutom behandlas de modala funktionerna hos tempusformerna i tempuskapitlet (704ff) och hos satsadverbial och dialogiska partiklar i ett eget kapitel (särskilt 1033ff). Modus omfattar i GDS alltså inte bara modalitet som uttryck för nödvändighet och möjlighet utan också de konventionaliserade språkhandlingarna och vissa aspekter av talarens attityd till lyssnaren och sin egen utsaga. Särskilt användbart har därvid Gunnar Bechs begrepp »modalfaktor« visat sig vara.

Författarnas tanke är att alla de här fenomenen hänger ihop och är grammatikaliserade uttryck för textens/talarens subjektivitet och objektivitet eller som det heter (729):

Begrebet SUBJEKTIVITET drejer sig – i denne grammatiske sammenhæng – om hvordan den talendes bevidsthed eller andre bevidstheder kommer til syne i ytringen, i det omfang det sker og kan ske gennem grammatiske midler.

Det SUBJEKTIVE i en ytring er den talendes fingeraftryk på den: hans angivelse af sin holdning eller position i forhold til ytringens propositionelle indhold. I modsætning hertil er det OBJEKTIVE (...) markeringen af at en anden bevidsthed eller en anden faktor end den talende er involveret.

Här är inte platsen för ingående referat och kommentarer till den mångfacetterade framställningen. Jag vill ändå peka på den precisa och insiktsfulla analysen av passiven och lineariteten som uttryck för modus. Dessa analyser har tidigare presenterats i vetenskapliga artiklar, men här får de sin rättmätiga plats i en auktoritativ helhetsbeskrivning av den moderna danskans grammatik.

Avsnitten om modus och modalitet är på många sätt originella. Ibland kan man tycka att texterna är spekulativa i överkant på ett sätt som inte obetingat hör hemma i en referensgrammatik. Ibland är framställningen kanske alltför specifik, utformad som rätt fria kommentarer till autentiska textprov.

Mycket ska läsas för idéernas skull och mycket är klokt. Men det händer förstås att en eftertänksam läsare stretar emot här och där. Man kan t.ex. fråga sig om sambandet mellan preteritums temporala och modala betydelse ska beskrivas som olika varianter (metaforer) av 'afstand'. I en diakronisk framställning kan detta möjligen vara rimligt (även om bevisen återstår att finna), men att relationen skulle vara synkroniskt reell förefaller inte troligt. I beskrivningen av modalverbens semantik laborerar GDS med tredimensionella grafer och man undrar om dimensionerna tänks ha någon realitet i språkbrukarens mentala nätverk eller om de bara har en retorisk funktion. Vad betyder – om något – i dessa grafer uppe och nere, vänster och höger, närmare och längre bort?

4. Referensgrammatiken och läsaren

GDS har som nämnts en dubbel målsättning som deklarerats redan i författarnas förord: den ska vara både en handbok och ett självständigt teoretiskt verk. Den teoretiska målsättningen innebär att man vill presentera en sammanhängande och ny beskrivning av danska på funktionell och semantisk grundval. Som handbok och uppslagsbok kan den sägas ersätta Mikkelsens stora syntax, »en håndbog for viderekomne og lærere«.

4.1 Retorik och pedagogik

Det finns tecken på att GDS ser sig som en lärobok för danskstuderande på universitetsnivå. Inte sällan anförs t.ex. diverse »prøver« vilkas utfall utgör kriteriet på det ena eller det andra grammatiska fenomenet: substitutions-, permutations-, kongruens-, negations-, reflexiv-, implikations-, dependens-, maximalutfyllnads- m.fl. icke namngivna »prøver«, många av dem med bakgrund i den europeiska strukturalismen.

Här och där ser det ut som om författarna vill fostra in sina studerande i den språkvetenskapliga traditionen, framför allt kanske med de historiska kommentarerna till olika grammatiska termer. Våra två mästare talar om för sina lärjungar vad de gamla romarna menade med sådant som subjekt och transitiv etc.

Samtalet med läsarna gäller dock i huvudsak kollegerna. Analys och argumentation kommenteras. Ofta får läsaren veta hur hon ska tänka rätt eller hur man förutsätts tänka om man är en grammatiker av facket. Några exempel:

- Vi vil forfægte det synspunkt ... (1694)
- ... må her ikke forveksles med mådesadverbialer ... (1024)
- ... der er ingen grund til at se bort fra ... (759)
- Der må derudover regnes med ... (1487)
- ... må dog i det moderne sprog regnes for ... (1190)
- ... betegnelsen adverbial bør ikke anvendes om valensled ... (1016)
- ... fungerer her naturligvis som fundament, ... (1696)
- ... er den en simpel kausativering ... (1310)
- For at godtgøre at ... må man vise at ... (1198)

Texten innehåller teoretiska passager som har varierande längd. Antagligen är det ofta författarnas intresse snarare än sakens relativa vikt som avgör hur mycket plats som ägnas det ena eller det andra fenomenet. Somligt är klart spekulativt som t.ex. försöket att historiskt förklara varför bara vissa starka verb medger *s*-passiv (752ff).

Ibland kan man tycka att författarna gjort läsandet onödigt tungt, också för en läsare som är van vid texter om grammatik. Vissa passager är svårforcerade och kan på sin höjd begripas om man läser hela kapitlet. Problemet är ju att man inte kan förvänta sig detta av alla dem som läser GDS som uppslagsbok. Här ett exempel som må visa textens retorik:

Der/her danner sammen med finitheden i verbalet et katatagme og udfylder dermed den obligatoriske subjektsfunktion i dansk; men når der indgår et nominal i konstruktionen, er der også katatakse mellem dette primære katatagme og så nominalet (...) Det sidstnævnte, sekundære katatagme udløses af verbalets aktivform. Står verbet i passiv, udløses den ikke. (1220)

Begripligt? Ja, men med ett rejält tuggmotstånd. Andra avsnitt som kan illustrera hur läsaren sätts på prov är de sinnrika sidorna om substantiv i naken form pluralis och dess betydelser (475-479) eller det därmed sammanhängande insiktsfulla avsnittet om nominala predikativ (884-896).

En svårighet är att centrala syntaktiska fenomen behandlas på många ställen och i många sammanhang där delvis men inte helt och hållet samma information eller ens samma analys ges. Man kan begrunda *der/her*-konstruktionen som avhandlas på många ställen från olika synvinklar:

304f	bildar katatagm med verbets finithet; verbkomplementets (sv. »det egentliga subjektets«) status i innehålls- och uttryckssyntax
759f	konstruktionens »subjektiva modus«
1222ff	som »sitativ« konstruktion
1289ff	med verb i passiv
1598f	ledens placering i satsschemat
1776f	anger ej topik + kommentar utan presenterar en situation

Endast en solidarisk och kvalificerad läsare har en rimlig chans att leta sig fram i denna komplexa framställning för att få reda på struktur och betydelse för den här typen av konstruktion i danskan.

Att ord- och sakregistret är oundgängligt säger sig självt. Men här drabbas ibland läsaren av moment 22. Man måste veta vilken term författarna använder om ett visst fenomen, men den termen känner man kanske inte till förrän man har läst den text som termen hänvisar till (se nedan om GDS' termer och termbruk).

Samtidigt bör det understrykas att de enskilda avsnitten och paragraferna ofta har en välfungerande organisation med inledande översikt, följd av ett antal paragrafer med huvudtexten och sist en sammanfattning samt en avslutande paragraf som presenterar den föregående textens språkvetenskapliga förutsättningar. Paragraferna och deras underparagrafer (med decimaler) har beskrivande rubriker. Kapitel (eller delkapitel) som inte presenterar en alltför resonerande och »ny« beskrivning har ofta en uppläggning som är lätt att följa och där det ofta är möjligt att hitta rätt med hjälp av paragrafernas rubriker. Ett bra exempel är texten om indirekt objekt kap. XIIB, här representerad av sina paragrafrubriker:

11. Alment om det indirekte objekt
12. Subjektet er kausativt
13. To typer konstruktioner med indirekte objekt
14. Det prototypiske indirekte objekt
15. Frit indirekte objekt
16. Det indirekte objekt er en objektstype
17. Passiv af verber med indirekte objekt
18. Det indirekte objekts semantik
19. *Få*-passiv
20. Ikke-prototypiske verber med indirekte objekt
21. Definition af det indirekte objekt
22. Prototypicitet i det indirekte objekt

Här får man en god vägledning till avsnittets innehåll. Möjligen undrar man över §19 om konstruktionen »de får sendt regningen« som hamnat här eftersom den betraktas som en passiv sats vars subjekt motsvarar det indirekta objektet i en aktiv sats. §21-22 är en sorts sammanfattningar av avsnittet.

I avsnitten där författarna framlägger mer originella beskrivningar (som t.ex. texterna om predikativ, subjekt, modus och modalitet) är det av naturliga skäl svårare att i förväg gissa sig till paragrafernas ämnen och den samlade textens innehållsflöde.

4.2 Terminologi

För många grammatikbrukare är de grammatiska termerna och deras definitioner grammatikens kärna. Grammatiken uppfattas av dem med en viss rätt som en apparat för etikettering och analys.

Det som slår en professionell läsare är GDS' termrikedom. Här samsas ofta traditionella termer med nya som ansetts bättre av ett eller annat skäl. GDS' etablering av parallella innehålls- och uttrycksstrukturer leder till behov av nya termer särskilt på den semantiska sidan. Grammatikens utbyggda topologiska schema genererar också nya termer för sina olika fält och platser. Vissa termer (t.ex. »innehållssubjekt») behövs för kopplingen mellan tecknets båda sidor. Termer med danskspråkig etymologi konkurrerar med latinsk-grekiskt språkmaterial. För att få en föreställning om de många mer eller mindre nya termerna i GDS kan man låta blicken svepa över följande lista:

- abundanskonstruktion (1246)
- accidentiel (914)
- adverbialknude (1764)
- aktualled (1690)
- delimitativ (1380)
- dialogiske partikler (1046)
- dubleant (1186)
- eksplikat (1465)
- essentiel (914)
- inkorporering (945)
- kohæsiv 1044)
- komitativ (1186)
- kongruenskonstruktion (979)
- konsubjekt (1234)
- koobjekt (12429)
- kvantor (142)
- meronymi (131)
- modalfaktor (1582)
- modalfelt (1582)
- neksualer (452)
- objektiv modus (1202)
- positivled (1183)

rammefunktion (1704)
 serialkonstruktion (284)
 situativ (816)
 specifikation (75, 240)
 subjektiv modus (1202)
 verbo-nominal prædikatsdannelse (945)

Ett normalt krav på terminologi är standardisering, dvs. att olika termer inte ska användas om samma sak och att definitionerna ska vara någorlunda entydiga. Det är då desto mera förvånande att GDS innehåller så många termer som dubblerar varandra. Ibland kan dubblingen ursäktas med att synonymerna ska hjälpa läsaren att förstå vad det handlar om när begreppet introduceras. (Ja, man kan någon gång sakna en sådan pedagogisk dubbling som när GDS nöjer sig med »nægtelse« utan att använda det mera internationella »negation« som utländska läsare nog kan tänkas vilja leta efter i registret.)

För läsaren vore det emellertid praktiskt om sedan endast den »egentliga« termen användes i den följande brödtexen. Här syndar GDS ibland: fælleskøn växlar med utrum, egennavn med proprium, nukleus med sætningskerne, skopus med udsyn, illokutionært subjekt med aktualsubjekt, underordning med hypotax, inkausativ med ikke-årsag etc. och läsaren kan då bli osäker på om de olika termerna avser olika begrepp eller bara är synonymer. En serie av terminologiska närsynonymer som jag själv har haft vissa problem med vid läsningen är följande: meronymi, ha-relation, helhet-del, essentiell possession, specifikation.

Många företeelser har fått nya namn och ibland är dessa både fyndiga och praktiska. Ett exempel är »nexual« som sammanfattar adjektiv- och verbal-abstrakta och andra semantiskt liknande substantiv. (Tyvärr har dock grundordet »nexus« fått utgå). Andra exempel är »kentaurnominal« och »relieftryk«. Kanske var det också befogat att bryta upp namngemenskapen mellan »presens« och »presens particip« genom att ersätta det senare med »samtidsinfini« eller »samtidsparticip«. (Men om man å andra sidan med författarna accepterar att presensformen avser [-Afstand] så borde ju redan (temporalt) presens som grundbetydelse ha 'samtid' (dvs. icke-avstånd i tid) och då kunde participet kanske ha fått behålla sitt inarbetade namn.)

Intressant är författarnas terminologisering av följande logiska mönster som anmäler sig i olika sammanhang:

	Prefix	Exempel
+	Ø	agentiv, realis
0	non	non-agentiv, non-realis
-	in	in-agentiv, ir-realis

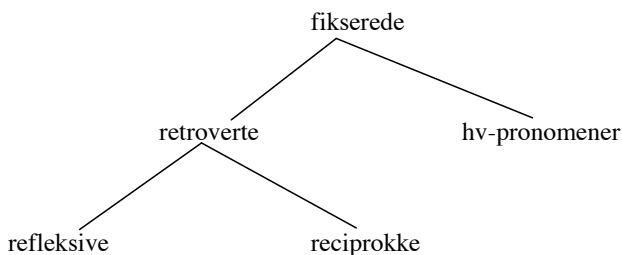
En tveksam nyskapelse är »mod-led« där *mod* inte har sin prototypiska betydelse utan är tänkt att ange motsvarighet, motstycke. GDS lanserar också termen »ind-

lejrning« med en egen betydelse, fastän utifrån kommande läsare lätt associerar till eng. »embedding« (sv. »inbäddning«) som betyder något helt annat.

En del termer dyker bara upp en enstaka gång, nämligen då de presenteras och definieras, vilket skulle kunna tyda på att termen är tämligen onödig. Ett exempel är »regent« (81). Vem har f.övr. hört talas om »paucala pronomen«? Behövs verkligen den ärevörddiga termen »epanastrof« i GDS? Vissa grammatiska fenomen har en självklar plats i en referensgrammatik men det är inte alltid givet att de behöver en terminologisk etikett. Var det t.ex. nödvändigt med termer för »veksler« (247), nomen instrumenti (254), »fordelingsental« (497), »verba noccendi« (1373), »mådesammenligningssætning« (1533)?

Termer kan ibland ses som en sorts övertalningsknep gentemot läsaren. Finns det en term så måste ju också själva företeelsen finnas, eller hur? GDS' författare utnyttjar nog oavsikligt denna strategi ibland. Ett exempel bland andra är »teleskopering« som används om verb som *forbyde* och *love* där objektet antas liksom ha sutit till sig rollen också som subjekt till den underordnade infinitiven (1329).

Systematiker blir lätt förälskade i dikotymier. Ibland frambesvärjs nog i terminologin en större parallellitet än beskrivningsobjektet medger. Pluralia tantum är väletablerat men i GDS används också singularia tantum. Här finns inte bara deponens utan också omvendt deponens. En typisk terminologiburen dikotymi är följande där systematiken har lockat författarna att lansera både »fikserede pronomen« (som i motsats till fria pronomen är kontextberoende) och »retroverte pronomen«, framtvingade som överbegrepp (figur 8).

Figur 8.

För en programmatiskt nyskapande grammatik som GDS är det ofta svårt att avgöra om man ska behålla en gammal inarbetad term som fått ändrad betydelse eller hitta på en ny för att förhindra missförstånd. Det är inte förvånande att författarna än gör si och än så. Ovan har getts många exempel på nya termer med ny eller nygammal betydelse. Ett par fall där man behållit gamla termer men gett dem delvis ny innebörd är »kopula« och »predikativ«. Kopula är nu inte bara *är*, *blir* utan också *kommer* i exempel som de följande. Där är också inte bara *duktig* och *ingenjör* utan också *ut* och *cyklende* predikativ:

Han är/blir duktig. Hon är/blir ingenjör.
Han kommer ut. Hon kommer cyklande.

Terminologin (och den grammatiska analysen bakom den) ska väl här visa den grammatiskt kunnige läsaren att den gamla snävare innebörden var ett missförstånd: de nya fallen av kopula och predikativ är »egentligen« också kopula respektive predikativ.

Gränsen mellan termer och vanliga beskrivande ord är ibland svävande, särskilt som författarna ger sig själva stor teoretisk frihet. Man använder gärna exempelvis processverb som luktar transformationell grammatik, fastän man nog inte avser vare sig transformationer eller produktionspsykologiska processer:

passivvendes (1417)
koefficientvendere (1331)
opskrivning (123)
nedskrivning (123)
inkorporering (945)
forsegling (828)
forankring (112)
udløses (1220)
etc.

»Indlejre« är ett metaforiskt processverb som väl införts för att rädda GDS' standardanalys av predikativet som komplement till kopulan. Ett »indlejret« verb förutsätts kunna ta predikativ, fastän det inte är ett hjälpverb, dvs. fastän det ger subjektet en semantisk roll (883f, 908):

motorerne *gik* varm
de *lå* vågen
de *rejste* væk
hun *smed* kæresten ud

På samma sätt räddar en indlejrings-analys standardbeskrivningen av konsubjekt (dvs. subjektets med-led) i de fall där detta egentligen inte är kvalificerat som innehållssubjekt (1248) vid predikatet:

hun kom ud af Shellhuset *med tegningerne*

GDS är skriven på en klar och nykter prosa som bara sällan förfaller till klichéuttryck. Ett enstaka olycksfall i arbetet är det väl att kalla det redaktionella exemplet *Ole slog Lise* för »uopslideligt«. Någon läsare kanske också rynkar pannan åt lätt jargongartade uttryck som »født« och »knække« eller det något modebetonade postmodernistiska »polyfon«:

Bemærk at præteritum (...) ikke er *født* som irrealis (198)
Som regel er substantivstammer *født* med et bestemt genus (452)
Dette krav opfyldes af *fødte* agentive verber (1290)
analysen af »ville« som ’*knækket* modalverbum’ (819)
paradigmeknækkeren (224, 235)
Ordet »bare« kan være *polyfont* og forudsætte et muligt modsynspunkt
... (1080)

4.3 Typografi och diagram

GDS är ett vackert bokverk med tilltalande spatiöst tryck och ett på det hela taget lyckat system av olika teckensnitt. Textytan är rimligt väl sammanhållen, och den innehållsliga strukturen i kapitel, avsnitt, paragrafer etc. bärs väl upp av typografiska distinktioner utan att bli alltför orolig. Den kreativa användningen av rött är klagörande och uppiggande, och bruket av rött i rubrikerna ser man gärna som en blinkning åt etymologi och texthistoria (lat. *ruber* ’röd’).

I en grammatik av GDS’ typ är diagrammen ett viktigt inslag. Här rör det sig framför allt om de dependensgrammatiska trädstrukturerna och om de topologiska schemana för satser och andra lineära strukturer.

Det är svårt att bedöma de dependensgrammatiska diagrammens korrekthet och effektivitet, eftersom deras teoretiska status är oklar var för sig och i relation till varandra. Jag har ovan påpekat hur diagrammen i smyg inför linearitet. Det är vidare osäkert vilka inskränkningar som gäller för konstruktionen av dependenser, t.ex. vad som kan vara kärnan i en dependensrelation. Huvudfrågan som man egentligen inte får besvarad är om diagrammen är pedagogiska hjälpmedel eller om de är teoretiska påståenden.

Läsaren kan också undra vad topologiska scheman egentligen är för något. Vad krävs för att få en plats? Kan en plats besättas med flera led (av samma typ)? I valfri ordning? Eller måste de faktiska strukturerna AB, BA enligt maximalutfyllnadsprincipen alltid leda till uppställandet av tre platser (A^1BA^2)? Måste vissa platser obligatoriskt besättas eller avgör här bara input från dependensstrukturerna? Svaret på denna fråga hänger kanske ihop med frågan om det topologiska schemats ordning också ska uppfattas som ett (system av) tecken med egen innehållssida eller om den kanske bara är en översättning av dependensstrukturen för att denna ska bli lineär och därmed kommunicerbar i tal?

Diderichsens satsschema hade en enkel och delvis symmetrisk skönhet, som förklarar dess genomslagskraft. Också de topologiska schemana för tyskan som diskuterades för ett halvsekel sedan var förenklade och därför översiktliga (se t.ex. Eisenberg 1989). GDS’ version är av olika skäl mera komplicerad och därför svårare att minnas och tillämpa. När GDS’ schema för den deklarativa huvudsatsens ledföljd skrivs ut har det 14 platser. Det återges (1587) på två isomorfa nivåer, dels som en sekvens av ledtyper (med sina förkortade beteckningar) och

dels som en sekvens av platser (med sina förkortade beteckningar). Det är lätt att bli förvillad av nivåernas många förkortningar som delvis är desamma och delvis är olika. Uppställningarna följs av den något kryptiska upplysningen: »Analyser og skemaer gennemføres på det topologiske niveau, med mindre andet er velbegrundet.«

Kapitel XV som är huvudstället för presentationen av sats-schemat misspryds av en alltför frikostig användning av vågrätta streck för olika uppställningar och exemplifikationer av lineära strukturer och en lika frikostig användning av förkortningar. Man kan beklaga att de egentliga formlerna inte fått en mera karakteristisk grafisk form samtidigt som exempelsamlingarnas ledtyper och/eller schemaplatser försetts med mera lättavlästa etiketter. Ibland är förkortningarna inte ens tolkade i den omedelbart omgivande brödtexten (t.ex. »E«, 1591). Hela den imponerande förkortningslistan för GDS redovisas i slutet av band 1 och där förekommer faktiskt »E« två gånger (373, 375), om olika företeelser.

5. Slutord

Erik Hansens och Lars Heltofts Grammatik over det danske sprog är ett betydelsefullt verk.

GDS' styrka är trots sitt omfång inte som uppslagsbok eller handbok. Den är tvivelsutan en grundlig beskrivning och analys av modern danska, sådant språket brukas i tal och skrift, men vissa omständigheter gör den mindre lyckad som referensverk. Somliga avsnitt är helt enkelt för originella och dess analyser är alltför lite prövade i grammatikersamfundet. Grammatiken är också rätt svår att använda för den som vill ta reda på danskans grammatik i ett eller annat avseende, t.ex. för att jämföra den med andra språk. Ibland hittar man inte det man söker därför att det inte råkar ha hamnat i författarnas sökarljus. När kan en dansk relativsats sakna både *som* och *der*? När kan man använda *så* som i följande exempel: *næste måned, så skal vi på ferie*? Anmälaren inbjuder läsaren att försöka finna de ställen där dessa rätt frekventa konstruktioner redovisas.

Normalt måste man läsa längre avsnitt i GDS för att kunna ta till sig beskrivningar och analyser. Författarna har förnyat mycket av den traditionella grammatiska terminologin vilket för den oinvigde användaren har minskat värdet av det utmärkta registret som annars fungerar väl om man redan är hemmastadd i boken som helhet. De läsare som inte själva är grammatiker men vill använda grammatiken som ett redskap vid text- och samtalsanalys skulle ha åtskilligt att hämta i GDS, men det kommer att bli svårt för dem att hitta veta vad de är ute efter. Det måste medges att texten kunde ha varit mera läsarvänlig. Ibland har man intrycket att författarna inte i första hand vill berätta något om danska utan i stället redogöra för sitt eget tänkande om danska.

Den läsare som verkligen har glädje av GDS är den som själv sysslar professionellt med grammatisk forskning. Här finns mängder av stimulerande idéer,

kloka analyser och intrikata problem. Också som en ordnad materialsamling rörande danskans grammatik kommer den att vara oundgänglig för forskare i de nordiska språkens struktur. Enligt min mening blir den en ovärderlig inspirationskälla och problemkatalog för grammatikvetare, oberoende av vilken grammatisk tradition eller vilket språk deras forskning gäller. Den ansträngning som GDS begär av dessa läsare kommer att löna sig. Författarna själva skriver i samband med beskrivningen av de dialogiska partiklarna (1109):

[v]i opfatter vores analyse [av de dialogiska partiklarna] som et rimeligt gennemtænkt, men næppe langtidsholdbart forslag. Vi håber GDS på dette punkt vil føre til mange nye analyser og fremskridt.

Denna anmälan har inte kunnat ta upp alla de detaljanalyser där det hade varit lockande att framlägga och diskutera andra lösningar än dem som GDS proklamerar. Men även om framtida läsare liksom anmälaren kommer att vilja se andra sammanhang än GDS' författare har gjort, måste vi medge att det är GDS som har satt oss på spåret.

GDS bygger som rimligt är på åtskillig tidigare dansk och annan forskning. Arbetets förutsättningar redovisas lagom fylligt och klokt i ett särskilt avsnitt i slutet av varje kapitel. Då och då hänvisas också till s.k. »traditionell grammatik«, tyvärr utan källangivelse. Man kan beklaga att författarnas egna förslag och analyser endast tillfälligtvis sätts i relation till annan samtida internationell forskning, trots att det där ofta kan finnas tydliga paralleller och intressanta skillnader och trots att de olika traditionerna inte sällan lätt kan översättas till varandras retorik. Inte minst eftersom GDS-författarna tar ut de teoretiska svängarna så långt i sitt stora arbete, hade sådana utblickar och jämförelser försvarat sin plats i deras presentation av den egna analysen.

Men det som sagts tidigare i denna anmälan förtjänar att upprepas: GDS är ett utomordentligt arbete. Verket lägger ribban högt för framtida dansk grammatisk forskning och naturligtvis också för kommande mera hanterliga handböcker i dansk grammatik för olika brukargrupper.

Litteratur

Bech, Gunnar: *Das semantische System der deutschen Modalverba*. København 1949.

Bech, Gunnar: *Studien über das deutsche Verbum infinitum*. København 1955-1957.

Diderichsen, Paul: *Elementær dansk Grammatik*. 2. udg. København 1957.

Eisenberg, Peter: *Grundriss der deutschen Grammatik*. Stuttgart 1989.

Høysgaard, Jens Pedersen: *Accentuered og raisonnered Grammatica*. 1747 [= Henrik Bertelsen (udg.), *Danske Grammatikere IV*. København 1920.]

- Høysgaard, Jens Pedersen: *Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax*. 1752 [= Henrik Bertelsen (udg.), Danske Grammatikere V. København 1923.]
- Mikkelsen, Kristian: *Dansk Ordføjningslære med sproghistoriske Tillæg*. 1911. Ny udg. med tillæg 1975.
- NRG = Faarlund, Jan T., Svein Lie och Kjell Ivar Vannebo: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo 1997.
- SAG = Teleman, Ulf, Staffan Hellberg och Erik Andersson: *Svenska Akademiens grammatik*. Stockholm 1999.
- Wiwel, H.G.: *Synspunkter for dansk Sproglære*. København 1901.

Se også litteraturförteckningen i GDS (355-371).

Ulf Teleman

Eva Skaft Jensen: Nominativ i gammelskånsk – afvikling og udviklinger med udgangspunkt i Skånske Lov i Stockholm B 69. Universitets-Jubilæets danske Samfund, København 2011. I kommission hos Syddansk Universitetsforlag. 371 sider, 300 kr. ISBN 978-87-7674-605-6.

Innledning: tekstgrunnlag, metode og hypoteser

Gjennom den foreliggende avhandlings tittel *Nominativ i gammelskånsk – afvikling og utviklinger* antyder forfatteren Eva Skaft Jensen (ESJ) et dobbelt utviklingsperspektiv: For det første nedbygges kasus nominativ morfologisk, riktignok i forskjellig utstrekning og tempo ved forskjellige ordklasser (s. 15-17). For det annet kan det i forbindelse med nedbyggingen iakttas en bruk av nominativmorfologi som bryter med de tradisjonelle distribusjonsregler for kasus nominativ (s. 16). Tilsvarende »regelbrudd« kan observeres ved bruken av akkusativ, som undertiden inntreer i tradisjonell nominativposisjon. Disse regelavvikelsene i forhold til oldnordisk kasussyntaks er omtalt og forsøkt forklart i tidligere beskrivelser av gammeldansk (s. 17-19, 298-309). Men ESJ tar et nytt filologisk og lingvistisk grep om materialet, idet hun foretar en systematisk grammatisk nærløsning av en bestemt tekst – den versjon av Skånske Lov som er overlevert i manuskriptet Stockholm B 69. Valget av B 69 som etter alt å dømme sproglig enhetlig hovedkilde er velbegrunnet (s. 99 f.). Hovedkilden suppleres med materiale fra andre samtidige skånske og senere danske kilder: Runekrøniken, trylleformelen i Dalbybogen, fragment av Sjælens og kroppens trætte, et gammeldansk dikt om Christi Opstandelse, Mariaklagen, Skånske Kirkelov, Skånske Lov etter B 72 og Arvebog & Orbodemål (s. 233 ff.). Dessuten trekkes eldre og

nyere svensk inn: den svenske versjon av Sjælens Trøst og Rakel Johnsons brevundersøkelse fra 2003 (s. 271 ff.; jf. også den omfattende kommenterte kildefortegnelsen s. 343-351). I den grad materialets begrensede omfang tillater konklusjoner, gjenfinnes B 69-systemet ikke direkte i disse andre kilder, men det kan observeres (videre)utviklinger som ser ut til å ha B 69-systemet som grunnlag eller forutsetning (s. 283 ff.).

ESJ etterstreber en konsistent funksjonsanalyse som styrer fri av den åpenbare metodologiske selvmotsigelse det ligger i å anta at skriveren eller skriversne var hypersensitive i sin gjengivelse av innholdsmessig irrelevante uttalenyanser ved vokaler i ubetonte stavelser (vokalharmoni, jf. s. 114), men derimot ikke maktet å holde styr på fonemforskjeller i morfologien (jf. s. 21, 79-81). En slik antagelse synes urimelig fordi morfologien i B 69 i hovedsak, når det bortses fra de antydde eiendommeligheter ved nominativ og akkusativ, er konservativ og ellers opprettholder de oldnordiske kasusopposisjoner innenfor klassiske syntaktiske bruksrammer (s. 23, 158). Det viser den detaljerte gjennomgåelse av bøyingsklassene ved substantiver og adjektiver i bokens tredje del (s. 101 ff.). Fremfor alt opprettholdes det tradisjonelle skille mellom dativ og genitiv i sterke bøyingsmønstre (s. 145, 147-150). Ved sterktbøyde substantiver er det opposisjonen mellom nominativ og akkusativ som preges av synkretisme, og i vikarieringsfunksjoner finner man akkusativ- eller enn morfologisk distinktive nominativformer (jf. s. 67, 129, 147-150, 214 ff.).

Siden kasusmorfologi og -bruk i B 69, med de nevnte unntagelser, »overordnet set« er tradisjonell, stabil og konsistent (s. 158, 182 f., 283), og det samme i hovedsak er tilfellet i de supplerende gammelskånske og andre gammeldanske kilder, er det desto større grunn til å problematisere eiendommeligheter ved bruken av nominativ og akkusativ. Mer spesielt fortøner det seg som bemerkelsesverdig at det »på trods af den generelle tendens til at have akkusativ som fællesform [ved sterktbøyde substantiver] alligevel [er] en del forekomster der står i nominativ« (s. 201). Man kan da enten anta at dette beror på tilfældigheter i overleveringen eller vilkårligheter i kasusnøytraliseringen, eller begge deler, eller man kan forsøke å finne et system i det som fra et tradisjonelt kasussyntaktisk synspunkt ser ut som vilkårlige uregelmessigheter. ESJ velger sistnevnte strategi, og hun orienterer seg i retning av tekstpragmatiske forklaringsmuligheter (s. 185 ff.), basert på en heuristisk vel tilpasset gjennomgåelse av grunnbegreper i tekstpragmatikken.

Gjennom tekstlig nærlæsning med utgangspunkt i dikotomien bakgrunns- vs. forgrunnsinformasjon søker ESJ å bekrefte gyldigheten av to hovedhypoteser. Den ene hypotesen går ut på at distinktive nominativformers primærfunksjon ved substantiver, adjektiver og adjektiviske pronomener i B 69 er å angi det nominativmarkerte ledds status som forgrunnsinformasjon. Den andre er at akkusativ ved de samme ord- og bøyingsklasser er umarkert syntaktisk default-kasus i forhold til nominativens markert forgrunnsindikerende funksjon. (Jf. i denne sammenheng om akkusativ som »nøytral kasus« i gammeldansk, s. 67; dessuten s. 202, 232.) Hvis vi legger til grunn at nominativ i oldnordisk generelt

var umarkert i forhold til de øvrige kasus, må man da anta et markerthetsskifte mellom de to kasus nominativ og akkusativ i gammelskånsk substantivbøyning. Det er nærliggende å trekke den videre konklusjon at markerhetsparameteren har skiftet karakter fra å være mer abstrakt grammatisk-funksjonell til å være i en viss forstand mer konkret tekstlig-funksjonell på dette stadium.

Personlige pronomener deltar ikke i markerthetsskiftet (s. 138 ff., 201 ff., 234 f., et passim). Det kan også ha sammenheng med at slike pronomener vanligvis henviser til kjent eller forutsatt bakgrunnsinformasjon (som antydnet på s. 311), og derfor generelt er lite aktuelle som forgrunnsindikatorer. Nominativ ser i det store og hele ut til å forbli den umarkerte kasus i pronominalbøyningen (s. 285). Dermed »deler« substantiv- og adjektivbøyning på den ene side, og pronominalbøyning på den annen side, seg med henblikk på om det er akkusativ- eller nominativformer som fremstår som umarkerte former (s. 307).

Tekstpragmatisk anvendelse av nominativformer

Med det ovenfor skisserte utgangspunkt formulerer ESJ følgende generelle »prinsipp«, som både er hypotese og konklusjon (s. 201):

Princip for den tekstpragmatiske anvendelse af nominativ i Skånske Lov i B 69

Når substantiver og adjektiver i funktion som subjekt eller subjektsprædikativ står i nominativ, er det udtryk for forgrundsinformation.

(I øvrigt står substantiver og adjektiver i funktion som subjekt og subjektsprædikativ i akkusativ per default, blandt andet når der ikke er tale om forgrundsinformation.)

For nominativens vedkommende legges det til grunn en streng forståelse av dette prinsippet som ikke levner rom for variasjon i tekstpragmatisk funksjon. Ved akkusativmarkering av ledd i subjekt- og subjektspredikativposisjon antas mulighet for hele spektret av tolkninger som forgrunns-, bakgrunns- eller uspesifisert bakgrunns- eller forgrunnsinformasjon (s. 202).

Bare bøyingsparadigmer som viser et morfologisk skille mellom nominativ og akkusativ, er relevante for undersøkelsen (s. 202 f.). De anførte forgrunnsnominativer i materialet i B 69 er, som det fremgår av beleggregistranten (s. 325-331), nominativformer av svake maskulina og feminina, adjektiver i mask. sg. og – marginalt – tallordene for 'to' og 'tre' (s. 286). En type som ikke er representert – og det fremgår også av beleggregistranten – er sterktbøyde maskulina i singular med bibeholdt nominativendelse *-ær*. (De finnes dog som morfologiske særtilfeller i de »tre maskuline musketerer«, se nedenfor.) Denne typen er imidlertid godt belagt i den yngre, svenske versjon av *Sjælens Trøst*. Her kan man iaktta en vekslig mellom former som *een konunger* med, og *konungen* uten tradisjonell

nominativendelse ved substantivet, hvor formen med nominativendelse kan antas å ha en tekstpragmatisk presenteringsfunksjon (s. 272 f.).

I de eksempler som anføres for forgrunnsnominativ (s. 205 ff., 225 ff.), er nominativ generelt brukt i samsvar med tradisjonell kasussyntaks. I registranten over forgrunnsnominativer i B 69 (s. 325 ff.) anføres ingen andre syntaktiske funksjoner enn subjekt og subjektspredikativ. Det er et ventet resultat, siden det jo fremheves både at morfologien generelt er i god stand, og at nominativ – i uttrykkelig motsetning til akkusativ – generelt ikke fungerer som vikarierende kasus. I betraktning av nominativformenes »korrekte« bruk er det da et spørsmål om ikke de distinktive nominativformer som finnes, rett og slett kan anses som eksempler på at nominativformer erstattes av akkusativformer i et mer langsomt tempo i visse bøyingsparadigmer enn i andre (jf. opplysningene fra Johnson og Wessén på s. 276-278), og ikke nødvendigvis må være tekstpragmatisk motivert? Disse nominativformene er vel å merke i syntaktisk henseende ikke eksempler på »exaptation« (jf. Lass) av morfologisk »junk« som har mistet sin opprinnelige funksjon og brukes til et ikke-opprinnelig formål. Det er heller mulig å betrakte vedkommende korrekt anvendte nominativformer som forekommende i »kritiske kontekster« (Szczeplaniak, s. 161 f.) hvor de også er pragmatisk forgrunnsinformasjonsindikator. Innenfor rammen av et kasussystem hvor nominativ-akkusativ-opposisjonen ellers er nøytraliseringsstruet, kan denne pragmatiske funksjonen komme til å tolkes som nominativformens dominerende, »egentlige« funksjon. Presenteringsfunksjonen ved nominativformen med endelsen *-er* i den svenske *Sjælens Trøst* kan videre antas å representere en fortsettelse av systemet i B 69 som beror på en generalisert pragmatisk forståelse av morfologisk distinktive nominativformer.

Mer eklatante indisier på funksjonsendring enn tilfellene med korrekt tradisjonell kasusbruk er syntaktisk avvikende eksempler. Dem finnes det tre typer av. Den ene typen fremstår i henhold til tradisjonelle kasusregler som spaltet, idet den i en bestemt syntaktisk konstruksjon kombinerer tradisjonelt ventet, entydig nominativ av adjektiv med ikke ventet oblik form av substantivet i konstruksjonen. Adjektivet i nominativ er enten subjektspredikativ (1a) eller attributivt adjektiv i en NP (1b), dvs. nominativen er i begge tilfelle semantisk predikat og gir tekstpragmatisk forgrunnsinformasjon. NPen med oblikt substantivisk kjerneledd står i en tradisjonell subjektposisjon. Jf. (med min nummerering):

- (1a) Ær kunu **san** fore hordoms sac (eks. (237), s. 204)
- (1b) Sithæn lægs **annur lagh stæfnu** ... (eks. (7), s. 25; også sitert som (166), s. 164, (236), s. 204)

I begge tilfelle er det som sagt naturlig å se på nominativen som forgrunnsindikator. Den oblike formen kan betraktes som kasusnøytraliseringsform som kan angi bakgrunn, men ikke behøver å gjøre det. Til (1b) kan det muligens knyttes videre overlegninger av syntaktisk art (se nedenfor).

I følgende eksempel med en av de »tre maskuline musketerer« (s. 221 ff.) er fordelingen omvendt: oblikt adjektiv står her foran distinktiv nominativ:

- (2) ath han ær næsta **nithær** (eks. (274), s. 225)

Den andre hovedtypen består av paratagmer hvor førsteleddet er en entydig nominativ og andreleddet en oblik form. Jf. for eksempel:

- (3) Sitær **bonde** oc **kunu** samman barn løs (eks. (259), s. 218)

(Jf. også to tilsvarende eksempler fra to kilder til Skånske Kirkelov, (291b-c), s. 244.) En nærliggende karakteristikk er her »tekstpragmatisk monofleksjon« (om dette begrepet se nedenfor). Begge de to kasusmessig spaltede typene er sjeldne.

Den tredje typen, som foreligger i tallrike tilfelle (jf. s. 214-218), er den som bryter mest radikalt med tradisjonelle kasusforventninger. Den er, i motsetning til de to foregående typene, ikke spaltet med henblikk på kasus og viser entydige gamle akkusativformer. Jf. for eksempel:

- (4) Sithan stande **næsta arfwa** ofna twem lanzstthingum ... (eks. (251), s. 215)

Om denne typen sies det enkelt: »Akkusativen er simpelthen et signal om at der ikke er en tolkningsanvisning i tekstpragmatisk henseende« (s. 214). Det kan være nærliggende å spørre om man i eksempler som (4) (og, mutatis mutandis, i den lignende passivsetningen (1b) ovenfor) kan se morfologiske forløpere for moderne danske presenteringskonstruksjoner med innholdssubjekt i topologisk »objektposisjon« (jf. GDS, s. 1219, 1292).

Kasusbegrepet

På s. 15 heter det:

Ved substantiverne forsvinder nominativ fuldstændig i løbet af middelalderen. (...) i de paradigmer hvor man har haft en særskilt nominativform (udtrykt ved endelsen *-(æ)r*, viger nominativ pladsen for akkusativ (udtrykt ved *Ø*-endelse).

ESJ presiserer at resultatet av nøytraliseringen av opposisjonen mellom nominativ og akkusativ ikke uten videre kan identifiseres funksjonelt med den gamle akkusativ (eller nominativ), selv om det funksjonelle nøytraliseringsprodukt manifesterer seg materielt i den gamle kasus akkusativs form. Jf. (s. 291):

Man kan måske diskutere om det er berettiget at kalde andet trins former [forgrunnsnominativ og default-akkusativ] for *nominativ* og *akkusativ* eftersom formerne ikke har meget at gøre med traditionel kasanvendelse, men af hensyn til overskueligheden bibeholder jeg termerne gennem skitsen. (ESJs kursiveringer)

Det begrepsmessige skillet mellom kasus som funksjonell kategori i et opposisjonssystem og kasusform som materiell manifestasjon forekommer meg å være spesielt viktig i forbindelse med en hypotese som går ut på at en gammel kasusform brukes til nye formål, som når nominativ brukes som markerthetsomtolket morfologisk kjennemerke for å angi forgrunnsinformasjon, også når det – først, i en »kritisk kontekst« – skjer under overholdelse av de tradisjonelle syntaktiske betingelser for bruk av nominativ. I det foreliggende tilfelle utvikler det seg en ny opposisjon mellom en gammel akkusativform som har beholdt akkusativens syntaks og i tillegg erobrer deler av og etter hvert alle nominativens funksjonsområder, slik vi ser det både i singular- og pluralformenes utvikling i senere dansk. Denne nye kasus som er i anmarsj, kan man i grunnen hverken kalle nominativ eller akkusativ, men heller – innenfor rammen av den overleverte morfologisk baserte terminologi – »nominativ-akkusativ«, som foreslått av Heltoft (se s. 307), og slik det i praksis ser ut til å gjøres i fig. 24 (s. 117) og fig. 28 (s. 128) med »NA«. Eksempler som for eksempel (251) osv. og (259) peker i retning av at denne systemforståelsen også er i ferd med å tvinge seg frem i (svake) bøyningmønstre hvor morfologien formelt fremdeles er intakt.

Generelt er det grunn til å understreke at syntaktiske strukturer kan være i forandring selv om deres morfologi er konservativ (»morfologisk persistens«) – eller som ESJ formulerer det i tilknytning til Heltoft: »grundlæggende grammatisk ændringer i systemerne foregår indefra og ud – ikke omvendt« (s. 307). (Et mye omtalt nordisk paradeeksempel er de moderne islandske såkalte oblike subjekter, som har objekters kasusform, men – i hvert fall delvis – subjekters syntaktiske egenskaper, jf. Faarlund 2001.) Ikke minst gir grammatikaliseringprosesser mange eksempler på det med deres gradvise utvikling av formale særtrykk som en følge av – ikke årsak til – funksjonsforandring.

I omtalen av parallellsteder til beleggene i B 69 omtaler ESJ muligheten for »en generel usikkerhet med hensyn til hvordan de to former skulle brukes i samtiden« (s. 220). Man kan altså forestille seg at nominativ-akkusativ-opposisjonen er under utvikling, at utviklingen brer seg til flere bøyningmønstre, med usikkerhet i usus som symptom og grobunn, og videre at dette muliggjør bruk av distinktive mask. sg.-former som en tekstpragmatisk spesialisert »forgrunnskasus«, i opposisjon til en tekstpragmatisk nøytral »nominativ-akkusativ« (en bedre betegnelse er kanskje »nøytral«), hvor akkusativformer etter hvert utgjør en vesentlig del av grunnlaget (jf. eks. (369) osv., s. 284).

I denne sammenheng er det nærliggende å gjøre bruk av det av Henning Andersen tematiserte begrep »regrammation« (eller »regrammatikalisering«), siden

både den gamle nominativ- og akkusativmorfologi i henhold til hovedhypotesene gjennomgår funksjonsforandringer. Jeg har ovenfor argumentert for at reanalyseprosessen ikke kan ha begynt med nominativer som var blitt »junk«.

Avvikelser fra tradisjonell kasussyntaks

Det fremheves at i de grunnleggende trekk samsvarer både kasusmorfologi og -syntaks i B 69 med tradisjonell oldnordisk. Men, som nevnt innledningsvis, finnes det interessante utradisjonelle unntagelser i form av økt bruk av distinktiv akkusativform eller sammenfallsform nominativ/akkusativ (s. 153 ff., 214 ff.). Slike former kan erstatte både dativ (eks. (131)-(135), s. 154) og genitiv (eks. (136)-(139), s. 155). Erstatningsrelasjonen er etter alt å dømme asymmetrisk; hverken genitiv eller dativ kan være erstatter for nominativ eller akkusativ (s. 157; jf. også s. 182).

Noen eksempler følger et mønster som typologisk samsvarer med moderne tysk »ordgruppefleksjon«, realisert som »mono-« eller »bifleksjon« (jf. Duden 4, s. 965). (ESJ nevner at den samme tendens kan ses i andre vesteuropeiske middelaldersprog (s. 181), men sier ikke hvilke. Et eksempel er det utdødde baltiske sprog gammelprøyssisk, jf. Mathiassen, s. 70 f.) Det er en form for morfologisk uttrykksøkonomisering i komplekse NPer som består i at kategorielt distinktive morfemer settes bare en gang (5a), eller at tilsvarende koderingsdistinktivitet oppnås gjennom et samspill mellom to morfemer som i isolasjon ikke ville være distinktive (5b). Jf.:

- (5) a. die Wünsche [_{gen.sg}des alten Kunden]_{gen.sg}
 b. die Wünsche [_{mask.sg.nom/gen.sg.fem/dat.sg.fem/gen.pl}der alten Kunden
{mask≠nom.sg}]{gen.pl}

Et eksempel på noe lignende i B 69 er (6) med markering av dativ singular bare ved possessivpronomenet:

- (6) ofna **brofial sinni** (eks. (140), s. 155; også sitert som (159), s. 162, (212), s. 180)

(Jf. også eks. (160)-(163), s. 162.)

Andre tilfelle som kan ses i sammenheng med tendensen til monofleksjon, er slike hvor genitivform bare settes en gang (eks. (154)-(156), s. 160 f.; jf. det tyske typeeksemplet (5a) ovenfor). Disse kan kanskje betraktes som tidlige eksempler på den moderne »gruppegenitiv« (s. 161). Følgende eksempel (tidligere diskutert av Haberland og Heltoft), er kanskje noe mindre sikkert:

- (7) til **bol sins** (eks. (137), s. 155; også sitert som eks. (209), s. 179, (211), s. 180)

Genitiv singular er bare markert ved det etterstilte possessivpronomen, og ikke ved den substantiviske kjerne (som presumptivt skulle være det styrende ledd i kongruensrelasjonen). Det er imidlertid et spørsmål om uteblivelsen av *-s* ved substantivet kan skyldes noe så trivielt som et hiatusmøte mellom utlydende og fremlydende *s*.

Det er også nærliggende her å trekke inn parataktiske konstruksjoner hvor det første leddet er en subjektsnominativ og det andre en oblik form eller akkusativform som default-kasus (i henhold til ESJs analyse), som eks. (148)-(149) (s. 159).

Slike presumptive eller mulige monofleksjonstilfeller ser ut til å være av episodisk karakter. Med unntagelse av de mulige tidlige gruppegenitiveksemlene etterlater de seg ikke spor i den senere morfologiske utvikling – naturlig nok, siden kasussystemet ved substantiver, med unntagelse av den syntaktisk spesialiserte *s*-genitiv, avvikles.

Kasussystem og typologisk utvikling

På s. 136 omtales et substantivisk subjektspredikativ i akkusativ (*thæt æra thre halma*). Man kan spørre seg om det er en forløper for moderne oblike pronominalpredikativer (*det er mig*). Det spørsmålet berører forholdet mellom topologi, kasus og argumentkoding.

Også når man anerkjenner muligheten av en periode med tekstpragmatisk motivert anvendelse av tradisjonelle nominativformer, må det erkjennes at hovedutviklingen går fra et kasussystem med noe friere leddstilling i retning av en topologisk, »konfigurasjonell« syntaks hvor posisjon (posisjonsrestriksjoner) i setningssyntagmet erstatter kasusmorfologi som koderingsmiddel (jf. Diderichsen, s. 150 f., 167 f., 170 f.; GDS, s. 1269, 1304). I den sammenheng er moderne såkalte »innholdssubjekter« i objektsposisjon i tilfelle som (8) særlig interessante, idet de viser både topologisk og morfologisk objektkoding:

(8) Der er dem der mener noget annet.

Det er et spørsmål om noe tilsvarende kan være tilfellet i forbindelse med den gammelskånske bruk av akkusativform for tradisjonell nominativ. Et mulig eksempel er aktivsetningen i (9):

(9) oc worthær **scatha** ofna akrum (eks. (6), s. 21)

Av interesse er også følgende allerede omtalte passivsetning:

(10) Sithæn lægs **annur lagh stæfnu** ... (eks. (7), s. 25; også sitert som (166), s. 164, og (236), s. 204)

NPen *annur lagh stæfnu* skulle etter tradisjonelle passiveringsregler vært subjekt i nominativ i en personlig passiv og i sin helhet ha hett *annur lagh stæfna*; men i *annur lagh stæfnu* viser bare attributtet *annur* den nominativform som forventes ved et subjekt, mens (*lagh*) *stæfnu* har den oblike form som forventes ved et akkusativobjekt. I formell henseende står man da overfor valget mellom enten å anse *stæfnu* i den kasusspaltede konstruksjonen som generell default-form med subjektfunksjon, eller som (bibeholdt) innholdsobjekt i (upersonlig) passiv. Sistnevnte oppfattelse ville vise fremover til moderne topologisk syntaks og den moderne danske konstruksjon (jf. GDS: 1292). Begge syntaktiske analyser er forenlige med å oppfatte *annur* som forgrunnsmarkerende nominativ (slik ESJ foreslår).

Leksikalske enkeltstudier

I forbindelse med den overordnede problemstilling presenterer ESJ tre verdifulle spesialstudier om hhv. de »tre maskuline musketerer« *thiufwær*, *nithær* og *costær* med bibeholdt nom. sg.-endelse *-ær* ved sterk bøyning (s. 221-227), ordet 'bonde' med (opprinnelig) svak bøyning (s. 227-230, jf. også den fyldige redegjørelsen for dette ords morfologi i Arvebog & Orbodemål, s. 248-254) og ordet 'selv' (s. 266-268). Innenfor rammen av ESJs innholdsanalyse synes *thiufwær*, *nithær* og *costær* å være morfologiske arkaismer som kan aktiveres for spesifikke tekst-pragmatiske formål. Men det gjenstår da å forklare hvorfor det er tilfellet ved nettopp disse tre ordene, og vel heller ikke generelt når det er pragmatisk grunnlag for å oppfatte dem som forgrunnsindikatorer.

I studien om 'bonde' påvises en genrebetinget pronomenn lignende bruk. De særlige morfologiske forhold med overgeneralisering av den historiske nominativform (ikke den oblike form!) tyder på tilløp til funksjonell spaltning av ordet i en leksikalsk og en pronominal variant, med grammatikalisering i retning av indefinitpronomen (i likhet med *man* fra 'mann').

Også identitetspronomenet 'selv' får særskilt omtale. Det er interessant at den samme overgeneralisering av nom. mask. sg. som vi kan iakttå i *sielffwær* osv., allerede i middelhøytysk tid (Duden 7, s. 760) gjør seg gjeldende ved det tilsvarende tyske *selber*. Er det tenkelig at det her kan ha gjort seg gjeldende en eventuelt forsterkende tysk innflytelse?

Syntaktiske enkeltproblemer

Styring (reksjon) og kongruens

Avsnittet om »styring« (reksjon) og kongruens (s. 53-55) er kort og går i retning av en oppmykning og modifisering av tradisjonelle synspunkter (som for eksempel representert av Blatt), som ikke alltid er særlig klart formulert. Både ved »styring« i ESJs forstand og kongruens dreier det seg om morfologiske fastleg-

gelsesmåter som for så vidt kan omtales som »styring« i vid forstand. For å unngå terminologisk forvirring kunne man innføre »determinasjon« som overbegrep både for »styring« i betydningen »reksjon« og for kongruens. Kongruens kan da spesifiseres som gjentakelse ved det determinerte ledd av en morfologisk kategori som også finnes ved det determinerende ledd, mens reksjon er markering ved det determinerte ledd av en morfologisk kategori som ikke finnes (ikke kan markeres morfologisk) ved det determinerende ledd. Jf. (med tyske eksempler):

- (11) Kongruens: die_{+nom/akk.pl} Leute_{+nom/akk.pl}
 Reksjon: er dankt_{-dat} ihm_{+dat*}

ESJ hevder at nominativ i subjektspredikativer delvis er styring og delvis kongruens. Denne ambivalente karakteristikken kan skyldes at det ikke skjernes mellom »styring« i vid forstand – determinasjon – og »styring« i snever forstand – reksjon. En mer adekvat oppfatning av kasusbruk ved predikativer er etter min oppfatning at de manifesterer kongruens med nominativsubjektet som det determinerende ledd i kongruensrelasjonen. Hensiktsmessigheten av en slik terminologi kan illustreres med de tyske eksemplene i (12). Her viser aktive objektspredikativkonstruksjoner kongruens mellom (akkusativ)objekt og objektspredikativ (12a), og objektspredikativkonstruksjoner i passiv (12b) kongruens mellom passivsubjekt og -predikativ, i direkte samsvar med aktive predikativkonstruksjoner (12c):

- (12a) Sie nannten ihn_{akk} einen Töpel_{akk}.
 (12b) Er_{nom} wurde ein Töpel_{nom} genannt.
 (12c) Er_{nom} war ein Töpel_{nom}.

Diskusjonen av determinasjonsforholdene ved predikativers kasus er imidlertid ikke av sentral betydning for den problematikk ESJ behandler.

Bestemt og ubestemt artikkels syntaktiske status

I forbindelse med diskusjon av eksempler med såkalt »enklitisk« (bestemt) artikkel gjør ESJ seg til talsmann for den »nye syntagmeoppfattelse«, ifølge hvilken det ikke er substantivet som er nominalsyntagmets kjerneledd, men »bestemmeren« (s. 167-182). Siden både de syntaktiske og referensielle forhold ved gammel-danske NPer er av en annen art enn i det moderne sprog (s. 170 ff.), er etter min mening problemstillingen mindre sentral i forhold til ESJs hovedanliggender. Jeg vil derfor her bare kort kommentere den dependensanalytiske utelatelsetest som fremvises i eks. (181)-(183). Jf.:

- (13a) Jeg så en hund. ((181), s.169)
 (13b) Jeg så en ____ ((182), s. 169)
 (13c) Jeg så *_ hund ((183), s. 169)
 (13d) Jeg så Ø hunde.

- (14a) Jeg så den gamle hund(en).
 (14b) Jeg så (*) den ____.
 (14c) Jeg så (*)_ gamle hund / *gamle hunden).
- (15a) Jeg så hunden(e).
 (15b) Jeg så *__en(e).

Utelatelsestesten fungerer bare ved den historisk yngste, ubestemte artikkel, og ved denne bare i entall (13b), siden en manifest ubestemt artikkel i plural mangler (13d). Ved foranstilt leksikalsk artikkel er utelatelse mulig, men medfører der innholdsmessige forandringer: I (14b) er *den* ikke artikkel, men personlig pronomen med ikke-menneskelig referanse. I (14c) kan *gamle hund* eventuelt tolkes som proprium (jf. *Vi hilser deg, Gamle Ørn!*), og konstruksjonen forutsetter (i norsk) at etterstilt artikkel ikke settes. I norsk er den leksikalske artikkel i (14a) for øvrig et særtilfelle i artikkelsystemet siden den normalt forutsetter tilstedeværelse av et adjektiv i tillegg til enklitisk artikkel (og således er en »adjektivartikkel«, jf. s. 173). Normaltilfellet i både det danske og norske artikkelsystem er utvilsomt den »enklitiske artikkel«, dvs. bestemthetsmorfemet, i (15), hvor utelatelsestesten rett og slett ikke lar seg anvende. Utelatelsestestens anvendelighet er med andre ord omvendt proporsjonal i forhold til de tre artikkelmanifestasjonenes status og alder i artikkelsystemet.

Predikativets kasus ved refleksive verb og i visse objektpredikativkonstruksjoner
 ESJ antyder tvil om berettigelsen av å anta nominativ ved adjektivet i forbindelse med refleksive og ikke-refleksive verbkonstruksjoner av følgende art (s. 257 f.):

- (16a) War herre giordhe sik **osyneleker** fore *them* (eks. (309), s. 257)
 (16b) iak thede them diäwllen wara **fördömdher** (eks. (310), s. 258)

I slike tilfelle finnes også – og hyppigere – akkusativ. En lignende vakling mellom de to kasus kan observeres i tysk under tilsvarende strukturelle betingelser. Jf.:

- (17a) Er empfand sich als großer Verlierer / großen Verlierer.
 (17b) Sie lässt Gott ein guter Mann / einen guten Mann sein.

I begge sprog gjenspeiler vaklingen den omstendighet at adjektivet enten kan oppfattes som subjektpredikativ, som da står i nominativ, eller objektpredikativ, som står i akkusativ (jf. Duden 9, s. 563). (I moderne tysk synes tendensen å gå i retning av nominativ, dvs. syntaktisk forståelse som subjektpredikativ.) I lys av dette er det nærliggende å akseptere adjektivformene på *-er* som syntaktisk korrekte nominativer.

Tekstpragmatisk bruk av kasus i andre sprog?

ESJ søker å støtte opp under sine hypoteser om tekstpragmatisk betinget kasusbruk i gammalskånsk i B 69 ved å henvise til angivelige paralleller i det austral-

ske sprog jingulu, litauisk, russisk og moderne dansk (s. 57-63). Det australske eksemplet, med antagelse av både en syntaktisk og en diskurspragmatisk bruk av samme kasus, kan jeg vanskelig vurdere. I det russiske eksemplet forekommer det meg at kasus overinterpreteres i forhold til de syntaktiske funksjonskategorier som regulerer kasusbruken, og som er det man egentlig bør se på. Det er meg bekjent intet i russisk kasusbruk som tilsvarer det som postuleres for jingulu.

Den omtalte bruk av predikativ instrumental i litauisk er i det moderne sprog begrenset til substantiver; en tilsvarende bruk ved adjektiver nevner Senn (1966, s. 432) bare kort med henblikk på gammellitauisk. Det vanlige syn er at predikativer i nominativ betegner inherente, »faste«, og predikativer i instrumental akkusidensielle, »forbigående« egenskaper (ibid., s. 383, 430). Det synes naturlig å anse sistnevnte type predikativer som den som har størst affinitet til fokusering. For så vidt samsvarer det litauiske eksemplet med ESJs forståelse av de gammelskånske data. Det moderne danske eksemplet – utradisjonell bruk av oblike pronomener i tradisjonelle subjektposisjoner – er mest utførlig beskrevet, og kanskje derfor det mest overbevisende (jf. GDS, s. 438-442).

Gyldigheten av ESJs analyse det gammelskånske materiale er selvfølgelig ikke avhengig av eventuelle paralleller i andre sprog.

Sammenfatning og diakrone perspektiver

Den foreliggende avhandling er bygget opp, og dens teser begrunnet, med klar metodisk bevissthet både i de filologiske og lingvistiske aspekter. Den utmerker seg på en rekke punkter som en kilde til ny viten og til nye tematiseringsmuligheter.

For det første er ESJ i stand til å korrigere og supplere de gjengse standardbeskrivelser på en lang rekke områder. Hun leser tekstene – ikke bare B 69, men også andre gammeldanske og gammelsvenske tekster – med et nytt blikk som gir nye resultater. Det er for meg åpenbart at den foreliggende avhandling er et verdifullt bidrag til dansk historisk morfologi og representerer betydelige fremskritt i forhold til de tidligere fremstillinger og forklaringsforslag, som er innsiktsfullt referert og diskutert (s. 298-309).

Det knytter seg stor utviklingshistorisk og typologisk interesse til ESJs teser om morfologiske akkusativer som en slags umarkerte default-former og om bruken av nominativformer som tilsvarende tekstpragmatisk markerte forgrunnsnominativer. Når det gjelder kausalitetsforholdet mellom de to fenomener, forstår jeg ESJs fremstilling slik at en nøytralisering av nominativ-akkusativ-opposisjonen griper om seg i stadig flere ikke-pronominalne bøyingsklasser og derved muliggjør, med utgangspunkt i syntaktisk korrekte, »kritiske« kontekster, en spesialisert og markert tekstpragmatisk anvendelse av distinktive nominativformer. Den empiriske eksistens av fenomenet »forgrunnsnominativ« i det gammelskånske B 69 (og muligvis også i andre kilder) må anses som i rimelig grad

sannsynliggjort. Det som langt på vei overbeviser meg, er at ESJ lykkes i å innføre den mest markante nominativendelsen, nemlig mask. sg. *-(æ/e)r* ved sterktbøyde adjektiver, i et mer omfattende diakront semantisk utviklingsforløp hvor denne endelsen, etter hvert som avviklingen av kasussystemet går sin gang, får en stadig mer spesialisert anvendelse og et stadig sterkere reliktpreg, og i pakt med det sluttelig går over til å fungere som en slags emotiv markør. I den sammenfattende fig. 57 (s. 293) fremstilles dette utviklingsforløpet som bestående av seks trinn; til disse kan det tilføyes et kompletterende syvende trinn (med min nummerering og mine formuleringer, JOA):

- (18) Den historiske utvikling av adjektivendelsen *-(æ/e)r*'s funksjoner
- I. (tekstpragmatisk nøytral) mask. nom. sg. (s. 294)
 - II. mask. nom. sg., forgrunnsinformasjonsindikator i subjektspredikativer (jf. s. 286-288)
 - III. mask. sg., forgrunnsinformasjonsindikator i subjektspredikativer og subjekter (s. 288, 290)
 - IV. forgrunnsinformasjonsindikator i subjekter og subjektspredikativer i mask. sg., med subjektspredikativer i nominativ og for øvrig akkusativ som default-kasus (s. 288 f.)
 - V. forgrunnsinformasjonsindikator som er nøytral med henblikk på genus, syntaktisk funksjon og numerus (jf. s. 269, 268, 290 f.; jf. særlig bruken som objektspredikativ i Uppsalapostillen, s. 257 f., 290)
 - VI. emotiv og affektiv stilistisk indikator (jf. s. 279, 304)
 - VII. reliktforn med diffus funksjonalitet, i svenske dialekter og folkelig dansk helt frem til 1900-tallet, s. 292-294; jf. også s. 269 om bornholmsk

Overgangen fra trinn II til III oppfattes av ESJ som sammenhengende med overgangen fra markert akkusativ hhv. oblik til default-kasus (s. 288). Resultatet er trinn IV, som kjennetegner B 69, og som er en naturlig »missing link« (s. 309 f.) i forhold til de senere anvendelser representert ved trinn V og VI (og eventuelt trinn VII, hvor endelsen er redusert til en slags morfologisk »pynt« med uklar funksjonalitet – »junk« som »embellishment«). Til sammen utgjør disse trinnene et plausibelt utviklingsforløp (sammenfattende beskrevet på s. 294) som tar hensyn til omstruktureringen og nedbyggingen av kasusmorfologien, tekstpragmatiske markeringshensyn, vanlige semantisk-pragmatiske avsvakkelsesmønstre og naturlige tekstinterpretasjonsmuligheter over et langt tidsrom.

Adjektivendelsen *-(æ/e)r* spiller for øvrig en betydelig rolle i beleggmaterialiet fra B 69. Den dukker oppe 52 ganger i de til sammen 152 beleggene som er listet opp i beleggregistranten. Adjektivene med denne endelsen er som ledd posisjonelt tydelige, enten som attributivt adjektiv foran NPens substantiviske kjerne eller som selvstendig setningsledd i predikativposisjon. Hvis *-(æ/e)r* er markert

forgrunnsindikator, synes denne endelsen ut fra ESJs teser å kontrastere på en gunstig måte med den *(æ/e)r*-løse og dermed også koderingsmessig umarkerte nominativ-akkusativ; *(æ/e)r*-endelsen synes å ha et særlig tydeliggjørende koderingspotensial, med konvergens mellom kategoriell og materiell markerhet.

Forgrunnsnominativen ble en morfologisk episode i dansk morfologitviking, »et lokalt fænomen som er afgrænset i tid og rum« (s. 289). ESJ henviser, sannsynligvis med rette, til utviklingen av artikkelsystemet som en grunn til det (s. 294-298, særlig s. 297 om likheter og forskjeller mellom tekstpragmatisk anvendelse av nominativ i B 69 og det moderne danske artikkelsystem; men hun påpeker også ønskeligheten av videre undersøkelser omkring dette, s. 310). I denne sammenheng kan man også henviser til at det har utviklet seg et »innholdsfelt« som normalt fokuseringsdomene i moderne dansk setningsstruktur (GDS, s. 323, 1731, 1744).

Formelle aspekter

Boken er godt og leservennlig redigert og produsert. En oversikt over parallelsteder, en informativt annotert kildefortegnelse og en omfangsrik bibliografi med 335 titler er gode bidrag til bokens bruksverdi som forskningspublikasjon. Antallet trykkfeil er ubetydelig, og deres karakter er uten betydning for forståelsen. Jeg har notert meg følgende: givtigt (s. 67, for: vigtigt), hvilket (s. 100, for: hvilken), (207) (s. 177, for: i (207)), middelskånsk (s. 181, for: middelskånsk), prototypiske (s. 194, for: prototypiske), betående (s. 274, for: bestående).

Anmeldelsen baserer seg på mitt opposisjonsinnlegg under disputasen i Roskilde den 29.11.2011.

Litteratur

Andersen, Henning: Grammmation, regrammmation, and degrammmation: Tense loss in Russian, i: *Diachronica* 2006, s. 231-358.

Blatt, Franz: *Latinsk syntaks i hovdtræk*. København 1946.

Diderichsen, Paul: *Elementær Dansk Grammatik*, 3. Udgave. København 1962.

Duden 4 = *Duden. Die Grammatik*, 7., völlig neu erarbeitete und erweiterte Auflage, red. Dudenredaktion. Mannheim etc. 2005.

Duden 7 = *Duden. Das Herkunftswörterbuch*. Etymologie der deutschen Sprache, 4., neu bearbeitete Auflage, red. Dudenredaktion. Mannheim etc. 2007.

Duden 9 = *Duden. Richtiges und gutes Deutsch*. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle, 6., vollständig überarbeitete Auflage, red. Dudenredaktion, bearb. Peter Eisenberg. Mannheim etc. 2007.

- Faarlund, Jan Terje: The notion of oblique subject and its status in the history of Icelandic, i: Jan Terje Faarlund (red.): *Grammatical Relations in Change*, s. 99-135. Amsterdam/Philadelphia 2001.
- GDS = Hansen, Erik og Lars Heltoft: *Grammatik over det Danske Sprog I-III*. København 2011.
- Haberland, Hartmut og Lars Heltoft: Nominale bøjningskategorier i tysk og dansk, i: *Acta Linguistica Hafniensia* 2007, s. 23-43.
- Heltoft, Lars: Datives and comitatives as neighbouring spouses. The case of indirect objects and comitatives in Danish, i: Irène Baron, Michael Herslund og Finn Sørensen: *Dimensions of Possession* (red.), s. 115-146. Amsterdam/Philadelphia 2001.
- Johnson, Raket: *Skrivaren och språket. Skriftspråksbruk, kasus och vokaler i medeltidsbrev på svenska*. Göteborg 2003.
- Lass, Roger: How to do things with junk: Exaptation in language evolution, i: *Journal of Linguistics* 1990, s. 79-102.
- Terje Mathiassen: *Old Prussian*, red. John Ole Askedal. Oslo 2010.
- Senn, Alfred: *Handbuch der litauischen Sprache*, Band I: Grammatik. Heidelberg 1966.
- Szczepaniak, Renata: *Grammatikalisierung im Deutschen*. Eine Einführung. Tübingen 2009.
- Wessén, Elias: *Svensk språkhistoria*, Bind 1: Ljudlära och ordbøjningslära, åttonde upplagan. Stockholm 1968.

John Ole Askedal

Johnny Kondrup: Editionsfilologi. Museum Tusulanums Forlag, København 2011. 553 sider, 350 kr. ISBN 978-87-635-3743-8.

Bogen *Editionsfilologi* af Johnny Kondrup drejer sig om udgivelse af tekster og henvender sig som sådan først og fremmest til de, som beskæftiger sig med eller har erfaring med at udgive tekster, men den er også af interesse for de mange, der bruger udgaver, som andre har produceret. Som man kan læse på omslaget, behandler den editionsfilologiens fundamentale problemstillinger: valg af grundtekst, tekstfejl og tekstrettelser, varianter og variantapparater, bog- og manuskriptbeskrivelse samt kommentering. Den er forsynet med en »Kort indholdsfortegnelse« såvel som en »Detaljeret indholdsfortegnelse«; begge dele praktisk og brugervenligt. Den har over 40 illustrationer i farve, som alle tjener det formål at kaste lys over det, som drøftes i selve teksten.

Bogens »Indledning« er både oplysende og interessevækkende, ikke mindst fordi der her lægges vægt på forbindelsen »mellem litteraturforskning og editionsfilologi, mellem tekstetablering og fortolkning« (s. 24), et mellemværende,

som udgør en gennemgående tråd i bogen og efter min mening giver den en særlig værdi. Den er med andre ord et forsøg på at bygge bro over kløften mellem litteraturforskning og editionsfilologi. Her beskriver forfatteren også og argumenterer for sit eget udgangspunkt, som er det tekstsociologiske. Det betyder, at der er fokus på den historisk-faktiske tekst, »dvs. den tekst, der på et givet tidspunkt er trådt ind i offentligheden og har dannet udgangspunkt for reception af det pågældende værk« (s. 28). Dette synspunkt præsenteres dog ikke som det eneste rigtige, »men som ét blandt flere mulige« (s. 28). Denne dialog med læseren, som begynder her, fortsætter gennem hele bogen. Indledningen har desuden et meget nyttigt afsnit (1.5) som kaldes »Terminologi«, hvor forfatteren definerer og forklarer nogle af bogens vigtigste termer (f.eks. Værk, Version, Variant).

Bogen har en logisk opbygning ud fra de spørgsmål og de traditionelle opgaver, som en udgiver står over for, men behandlingen kendetegnes også af en historisk dimension som f.eks. i afsnittet »Den videnskabelige udgaves typer«, hvor diskussionen allerede på første side går tilbage til 1800-tallet. Dette historiske perspektiv er indvævet i behandlingen på en naturlig måde, som bestemt ikke er tyngende, men tværtimod oplysende. Bogen er opdelt i mange temmelig korte afsnit og kan på den måde nemt bruges som håndbog, hvad der også er forfatterens hensigt. Hvert kapitel begynder som regel med, at der stilles nogle grundlæggende og tankevækkende spørgsmål. Bogen har både personregister og emneregister, som gør det nemt at søge og finde oplysning om bestemte emner. »Anvendt litteratur« er opdelt i to dele: udgaver og sekundærlitteratur.

Det fremgår tydeligt af værket, at forfatteren har et godt kendskab til bøger og artikler om udgaver og udgivelsesprocessen som f.eks. Greethams allerede klassiske *Textual Scholarship. An Introduction* fra 1994, men ligeledes, at den er baseret på forfatterens egen erfaring. Det sidste er efter min mening ikke mindre vigtigt, fordi man først tilegner sig kunsten at udgive tekster ved selv at blive konfronteret med teksterne og deres virkelige overlevering og ved selv at træffe beslutninger om, hvordan teksten skal udgives – og fortolkes. Og dermed spørgsmålet om hvilke oplysninger læseren skal forsynes med. Forfatteren har medvirket som redaktør af *Søren Kierkegaards Skrifter* og været aktiv i Nordisk Netværk for Editionsfilologer, som beskrives i bogen (s. 31-32).

Denne erfaring som udgiver bruger han f.eks. på en ærlig og indlysende måde, når han i kapitlet »Udgifverens som tekstfordærver« drøfter det, som ikke er så sjældent: forkerte tekstrettelser, misforståede udgiverindgreb. Et eksempel er fra udgivelsen af *Søren Kierkegaards Skrifter*, hvor udgifverne var i tvivl om, hvordan et bestemt sted skulle forstås, overvejede at rette teksten, men fandt til sidst ud af, at teksten i virkeligheden ikke var fejlagtig. Et indgreb eller rettelse af udgifverne ville i dette tilfælde have fordærvet teksten.

Kapitlet »Tekstfejl og emendation« starter med det gode spørgsmål om, »hvorfor man overhovedet vil emendere« (s. 137). Spørgsmålet er ikke mindst påtrængende, da udgifverne har angivet tekstsociologien som sit ståsted. En sådan fremstillingsform virker medrivende, og forfatteren skuffer ikke med sine svar og

argumenter. Samme kapitel indeholder bl.a. et interessant afsnit, som drejer sig om prioritering af tekstkilder ved emendation; der anføres tre principper, som også gælder, når udgiveren skal tage beslutning om grundtekst, dvs. hvilken tekst skal udgives: Autorisationsprincippet, Det tilblivelseshistoriske princip og Det æstetiske princip (s. 174-185).

Varianternes betydning og rolle i fortolkningen af en tekst diskuteres indledningsvis i et kapitel om varianter, og fænomenet bliver straks både gribende og interessant, sandsynligvis også for en læser, som ikke er særlig bekendt med varianternes verden. Diskussionen bliver efterfulgt af et godt overblik, som er solidt forankret i andre publikationer om emnet (af Herbert Kraft, Paul Maas, Martin L. West, Odd Einar Haugen, Britta Olrik Frederiksen m.fl.). Traditionelt vurderes varianter som udgiverens vigtigste fingerpeg om de overleverede teksters indbyrdes slægtskab. Johnny Kondrup lægger mere vægt på varianternes mulighed for at fortolke og kaste lys over teksten. I dette kapitel drøftes generelt og historisk, hvordan varianter er blevet opfattet og vurderet, bl.a. den negative holdning som New Criticism eller nykritikken og litteraturteorier i USA i det 20. århundrede bragte med sig. Der indgår i kapitlet en diskussion med den tyske editionsfilolog Herbert Kraft, som i sin bog *Editionsphilologie* (1990) påstår, at den etablerede tekst er udgavens tyngdepunkt, og at variantapparatet skal fungere som et bevis for, hvad teksten ikke betyder: »Gennem varianterne får man viden om, hvad teksten *ikke* betyder, og i dét er der indeholdt en henvisning til, hvad den betyder« (s. 194). Johnny Kondrup argumenterer for og bruger en række eksempler til at forklare, hvordan varianterne både på en negativ og positiv måde kan etablere forståelse af en tekst: »Sammenfattende kan man sige, at mens varianterne positivt kan bidrage til forståelsen af *værket* i dets betydningsmæssige mangfoldighed, kan de i forhold til den etablerede tekst (eller til andre lag af værket) bidrage både positivt og negativt ved at præcisere dennes betydning« (s. 196).

Editionsfilologi koncentrerer sig i alt væsentligt om nyfilologisk materiale, dvs. værker opstået efter bogtrykkerkunstens opfindelse. Denne afgrænsning fremkalder spørgsmålet om forholdet mellem trykt materiale og håndskrifter foruden det faktum, som mange forskere i de seneste årtier har gjort opmærksom på, at trykkunstens opfindelse i virkeligheden ikke havde de store konsekvenser, som mange har påstået. Håndskrifter blev ved med at have en vigtig og livlig funktion uafhængigt af printværket og produktionen af trykte bøger. Forfatterens svar på dette spørgsmål mangler dog ikke. Når det materiale, som bogen omfatter, defineres og afgrænses (s. 26-27) hedder det: »Begrænsningen er dikteret både af hensyn til fremstillingens omfang og af forfatterens horisont. Den må ikke opfattes som indiskutabel, og hvis man ser nærmere til, er grænsen mellem det manuskriptbårne materiale og det trykbårne temmelig flydende« (s. 27).

Bogen berører også spørgsmålet om den (såkaldte) nye filologi, som får en mildest talt sparsom behandling. Når Lachmanns metoder i ét tilfælde af mange diskuteres i relation til best manuscript-metoden påstår forfatteren, at »[f]or-trængningen af Lachmann-traditionen er yderligere blevet forstærket, efter at

materialfilologien opstod, dels i Europa, dels i USA, omkring 1990« (s. 216). Materialfilologien behandles derpå overraskende hurtigt i en fodnote på samme side. Denne behandling kan undre, især fordi mange hævder, at den nye retning inden for håndskriftstudier har haft og vil få radikale konsekvenser. Forklaringen er måske den, at den nye filologi i virkeligheden ikke har påvirket udgaver særlig meget, og de som råber højt om materialfilologi ikke har været særlig dygtige at udgive tekster. En anden forklaring er måske Johnny Kondrups egen artikel i *Danske Studier* 2005 (s. 93-116): »Al magt til varianterne? Nogle overvejelser om critique génétique og New Philology« hvor både New philology og Material philology behandles meget grundigt.

Bogen har ikke et særligt afsnit om kunsten at lave et stemma, sandsynligvis fordi det ikke anses for relevant eller egnet til det nyfilologiske materiale, bogen handler om. Det betyder dog ikke at fænomenet »stemma« forties; det findes som emneord og behandles i kapitlet »Den stemmatiske metode«, som drøfter metodens historie, dens fordele og ulemper. Trods forfatterens temmelig negative holdning indrømmer han: »I mange tilfælde er den genealogiske metode også velegnet til et nyfilologisk materiale, dvs. til værker, som er opstået efter bogtrykkerkunstens opfindelse. Det gælder mest oplagt, hvor der ikke findes bevaret hverken originalmanuskripter eller autoriserede tryk fra forfatterens levetid, men kun afskrifter og måske uautoriserede eller senere tryk« (s. 205). Her drøftes også den nordiske middelalderfilologi, som har meget til fælles med den klassiske filologi, men som alligevel er anderledes (som forfatteren påpeger). Materialsituationen er stort set den samme, dvs. man arbejder hovedsagelig med håndskrifter, som er afskrifters afskrifter af forsvundne originaler. Udgivelsesprincipperne er dog anderledes, og især i Norden er der tradition for at bruge best manuscript-metoden, som drøftes side 214-217.

Afsnittet »Elektronisk udgivelse« er omhyggeligt og pædagogisk anlagt med udførlige beskrivelser, som bestemt er nyttige, men som sandsynligvis vil forekomme langtrukne og kedelige for dem, som allerede har styr på de tekniske færdigheder. Beskrivelsen får støtte af konkrete eksempler og billeder (ill. 37-41). Dette afsnit er meget praktisk anlagt, men som forfatteren selv gør opmærksom på, også det som hurtigst bliver forældet på grund af den hastige udvikling på det tekniske område. Ikke desto mindre findes der her et godt indblik i de mange nye muligheder, som den digitale revolution har åbnet for, men der er også blik for de forskellige begrænsninger, man stadigvæk udfordres af.

Et naturligt spørgsmål at stille er selvfølgelig, om der er behov for en bog som denne på dansk. Der er masser af bøger, f.eks. på engelsk og tysk, som drejer sig om editionsfilologi, og mange af de ting, som her drøftes, kan man også læse om andre steder. Svaret for mit vedkommende er, at Johnny Kondrups *Editionsfilologi* er en stor gevinst for alle, som læser de skandinaviske sprog. Fordelene ved denne bog er mange. Den har et bredt spektrum, men ligeledes grundige beskrivelser af alt, stort og småt, som angår udgivelsen af tekster. På en systematisk måde drøftes alle de mange spørgsmål, som opstår i editionsprocessen på en klar

og forståelig måde. Fremstillingen er meget overskuelig, pædagogisk sammenfattende og detaljeret. De mange eksempler, som der henvises til i forskellige udgaver, gamle og nye, er bestemt også en fordel. Det, som især er nyt i forhold til mange ældre bøger om editionsfilologi, er bogens sidste kapitel om elektronisk udgivelse. Desuden synes jeg som nævnt, at den vægt, som forfatteren lægger på relationen mellem tekstudgivelse og fortolkning, er vigtig og værdifuld. Jeg finder bogen meget brugervenlig, og enhver, som beskæftiger sig med udgivelsen af tekster, som jo kan være vidt forskellige, vil i denne bog finde både nyttige anvisninger og oplysende drøftelser af de mange problemer, som altid opstår, og ikke mindst en inspirerende diskussion om fortolkning af tekster og om udgiverens ansvar for at formidle, gengive og præsentere en tekst. Værket kan ligeledes ses som et vigtigt produkt og dokumentation af den erfaring, som ligger bag udgaven af Søren Kierkegaards værker og af det livlige og udbytterige samarbejde, som er opstået i Nordisk netværk for editionsfilologer. På den måde har mange forskere i Norden bidraget direkte og indirekte til værket. Bogen er udført med omhu, skrevet af passion for emnet og har styrke til at åbne det tekstkritiske område også for skeptikerne eller de interesseløse. Den er bestemt et godt redskab for alle, der interesserer sig for at udgive, læse og fortolke tekster.

Margrét Eggertsdóttir

Henning Kure: I begyndelsen var skriget. Gyldendal, København 2010. 351 sider, 349 kr. ISBN 978-87-02-08104-6.

Henning Kure har begået en velskrevet, tankevækkende, men også problematisk bog om den nordiske mytologi. Bogen afspejler grundlæggende to bestræbelser. Dels ønsker Kure at frigøre den nordiske mytologi fra Snorri Sturlusons kristent farvede fremstilling af den i *Snorris Edda*, dels at foreslå nye måder at forstå de angiveligt førkristne mytekomplekser på, der tænkes at ligge til grund for Snorris fremstilling.

Bogen står stærkt i sin evne til at formidle komplekse indsigter, som Kure for en stor del har hentet i forskningslitteraturen. Hans trinvis indføring i hvordan Snorris fremstilling af den førkristne mytologi er tæt vævet ind i et kristent verdenssyn, er instruktiv og giver læseren appetit på selv at søge efter skjulte betydninger i *Edda*'en. Omvendt er Kures nytolkninger af det førkristne materiale præget af mange måske'er og muligvis'er, og den del af hans indsats står efter min mening stærkest ved at demonstrere, hvor langt det er muligt at bevæge sig væk fra den gængse opfattelse af den nordiske mytologi, hvis man kan løsrive sig fra Snorris forståelse. Om de mange til tider spekulative ideer vil kunne udgøre et reelt alternativ til den gængse opfattelse af nordisk mytologi, er mere tvivlsomt. Dertil er grundlaget for spinkelt og fremgangsmåden for løs.

Bogens styrke er på mange måder også dens svaghed. Den er forbilledlig som formidling, og selv om teksten er helt uden fodnoter og litteraturhenvi- sninger, mærker man, at Kure er læst godt ind i stoffet. Imidlertid vil Kure mere end bare at formidle. Han skriver artikler til tidsskrifter og holder foredrag på konferen- cer, og det er blandt andet det materiale, han trækker på i bogen. Det er netop i forskningens brændpunkter, at Kures omgang med materialet har en tendens til at blive alt for ubekymret, og det fører både til små unøjagtigheder og graverende fejl i en grad, der indimellem river tæppet væk under hans konklusioner.

Kures grundlæggende præmis er, at Snorri har formet traditionsmaterialet så det passer med hans egen kristne dagsorden, og det synspunkt er der for så vidt ikke noget opsigtsvækkende ved. Snorri støtter sin fremstilling af den nordiske mytologi med citater fra eddadigte. Til tider synes Snorri at ignorere oplysninger i eddadigtene, og hans indimellem kreative omgang med traditionsmaterialet er blevet grundigt diskuteret i forskningen. For at tage et kendt eksempel. Fremstil- lingen af verdens skabelse ledsages af en strofe fra *Vølvens spådom*, der beskri- ver Ginnungagap, det tomme rum inden skabelsen. I de to versioner der findes uafhængigt af *Snorris Edda*, beskrives Ginnungagap med linjen »der hvor Ymir boede«; kvadets tilsvarende linje i *Snorris Edda* lyder imidlertid »der hvor in- genting var«. Dermed passer linjen bedre med det kristne dogme om, at Gud skabte verden ud af ingenting, mens de nordiske guder skaber verden af noget allerede eksisterende, nemlig Ymir. Ændringen er blevet tolket som Snorris for- søg på at gøre *Vølvens spådom* mere forenelig med et kristent verdenssyn. Kure diskuterer dette eksempel og finder andre eksempler på en kreativ omgang med traditionsmaterialet, der imidlertid er langt mere diskutabel end tilfældet er med Ymir. Eksempelvis tager han fat på det uhyggelige væsen Nidhug, af Snorri op- fattet som et væsen, der udsuger (piner i en anden version) forbrydere i dødsriget, og der er oplagte paralleller til kristne visioner af dommedag. Kure mener imid- lertid, at Nidhug skal opfattes anderledes:

Nidhug er en mytisk drage – dens navn betyder ’foragt-hug’. Ifølge kva- det bliver de afdøde forbrydere altså udsuget af det hug foragten tildeler dem. Som en tyv eller en dræber (vargr) tilintetgør det dem. Læser man kvadet i lyset af den vigtighed nordboerne tillagde et godt eftermæle, kan verset forstås som et billede på hvordan foragten for forbryderisk adfærd udhuler eftermælet og stjæler eller dræber det efterliv, man ellers ville have haft i de levendes minde. (s. 49)

Kure undlader her at nævne, at navnet Nidhug i en lang række anerkendte leksi- kaer eller kommentarer fortolkes anderledes, f.eks. ’evil-blow’ (J. Lindow: *Hand- book of Norse Mythology*), ’the one striking full of hatred’ (R. Simek: *Dictionary of Northern Mythology*), ’bittert huggende’ (F. Jónsson: *Lexicon Poeticum*) mens Sigurður Nordal (*Völuspá*, København 1927, s. 80) mener, at ordets første led *Nið* skal være med kort i og betyder ’mørke’. Derved kommer Kures oversættelse og

efterfølgende tolkning til at stå som et fantasifuldt indfald uden støtte i forskningen. Læseren kan få det indtryk at Kures temmelig frie oversættelse er ukontroversiel, men Kures udlægning af nordboernes oprindelige dødsopfattelse med afsæt i navnet Nidhug viser sig at være et facit uden mellemregninger.

Et andet sted i bogen diskuterer Kure beretningen om skabelsen af de første mennesker, Ask og Embla. Kure forholder sig med rette skeptisk til Snorris beretning, der har en del paralleller med den bibelske skabelsesberetning, ikke mindst i kraft af navneligheden med Adam og Eva. Kure mener at kunne udlede en førkristen forståelse af navnet eller ordet *embla* ved at analysere kenningen 'emblas ask', det eneste norrøne belæg for *embla* uden for *Snorris Edda*. Kenningen findes i en skjaldestrofe af Egill Skallagrímsson, der angiveligt skulle have levet på Island i 900-tallet, og strofen er bevaret i *Egils saga*. Strofen er udførligt diskuteret bl.a. i standardudgaver af *Egils saga*, og det er tilstrækkeligt at se på strofens to sidste linjer for at belyse sagen. Dem oversætter Kure således: Fra »emblas ask' lod jeg/ 'sværdets ild' falde«. Versets to kenninger har Kure sat i anførelsestegn. Der er imidlertid ikke grundlag for at oversætte til 'sværdets ild', som Kure gør. Kenningen bør oversættes med 'sværdedelens ild' (*elldr valbasta*). Udgifverne har været uenige om den præcise betydning af ordet *valbøst* (genitiv: *valbasta*), men er enige om at ordet må betegne en sværdedel, hvad de kan have en kvalificeret formodning om, da kenninger dannes ud fra stereotype mønstre – 'sværdedelens ild' er simpelthen en typisk kenning for sværd. Kure skriver imidlertid: »Kenningen 'sværdets ild' betyder formentlig 'hug'« (s. 291). Kure slår altså kenningens betydning fast som om videre diskussion er overflødig, men sagen er, at det er højst utænkeligt, at kenningen betyder hug, for det går imod praksis for dannelsen af kenninger, hvad man kan konstatere i R. Meissners standardværk *Die Kenningar der Skalden* fra 1921, hvor der ikke nævnes nogen kenninger med betydningen hug eller noget tilsvarende. Med enkelte undtagelser refererer kenninger ikke til abstrakte fænomener. På baggrund af sin fejlagtige tolkning af kenningen 'sværdets ild', ræsonnerer han, at »så kan kenningen 'emblas ask' næsten ikke betyde andet end 'sværd'« (s. 291), og det fører videre til et forslag om, at ordet *embla* på den baggrund kan betyde skede. Det er svært at se værdien af det forslag med tanke på hvor mange fejlslutninger det bygger på. Muligvis havde Kure været mindre dristig, hvis han havde konsulteret sagaens standardudgaver. Der kan man konstatere, at udgifvere har gættet på at 'emblas ask' betyder 'hånd'. Det giver i konteksten udsagnet 'fra hånden lod jeg sværdet falde' dvs. sværdet svinges i nedadgående retning. Betydningen af *embla* er ifølge forskerne uvis, og det rokker Kures tolkning ikke ved for hele hans præmis for forslaget er mildt sagt tvivlsomt.

Der toner et ganske markant billede frem af Snorri i Kures bog. Eksempelvis giver han det indtryk, at Snorri bevidst tilpasser det poetiske materiale sin egen dagsorden: Snorri har »valgt« én mulig læsning frem for en anden (s. 49), han »udelader linjer« (s. 49), han undlader at citere (s. 51) og »Snorri har sprunget [linjer] over« (s. 89). Kure sandsynliggør ikke, at Snorri har redigeret så bevidst

i materialet, som formuleringerne lægger op til, og det er der mig bekendt heller ingen forskning, der hidtil har formået. Tværtimod undviger de fleste, der studerer *Snorris Edda*, at fokusere alt for meget på den historiske person og forfatter Snorri Sturluson, og det skyldes blandt andet tekstens overlevering. *Snorris Edda* er bevaret i fire ganske forskellige versioner, der alle er afskrifter, og hvor langt de hver især ligger fra Snorris originale tekst er vanskeligt at sige. Imidlertid kan man ved at se på forskellene de eksisterende versioner imellem konstatere, at der har fundet en del redigering sted. Når det ikke er muligt at vide i hvor høj grad de bevarede versioner er blevet redigeret og ændret i forhold til Snorris oprindelige tekst, må man være varsom med at drage slutninger om Snorris intentioner.

Desuden skal man huske på, at *Snorris Edda* har en ganske avanceret fortællelemåde, der blot gør det endnu vanskeligere at fastlægge forfatteren Snorris intention. Som bekendt fremstilles hele den nordiske mytologi i kraft af en dialog mellem en naiv hedensk svensk konge og tre Odin-dyrkende troldmænd fra Troja. Dialogen er en videnskabskonkurrence, hvor de to parter prøver at snyde hinanden, og der er al mulig grund til at forholde sig skeptisk til det, der siges i denne dialog. Et sted nævner Jævnhøj, at rimturserne er onde, og det synspunkt gør Kure uden videre til Snorris eget (f.eks. s. 71), og Kure bruger det i fortsættelsen som et vigtigt led i argumentationen om, at *Snorris Edda* skildrer kampen mellem godt og ondt i en kristen forstand. Det er imidlertid problematisk at sætte lighedstegn mellem en fiktiv persons udsagn og forfatterens holdning og gøre den til en grundpille i udlægningen af værkets dybere betydning.

Det sidste eksempel, jeg vil trække frem her, er Kures påstand om, at Snorri havde en særlig sprogopfattelse, der indebærer, at »hvert ord i en given sammenhæng kun kunne have én passende eller sand mening, og det var altid den konkrete, bogstavelige mening« (s. 22). Denne påståede sprogopfattelse bruger Kure flere steder i bogen som et vigtigt argument for at påvise Snorris tendentiøse eller misforståede tolkninger af eddadigte. Kure redegør ikke nærmere for denne sprogopfattelse, men henviser blot til en tekst af den anerkendte forsker Margaret Clunies Ross med titlen »Snorri's view of figurative language«, der findes som appendiks i hendes *A History of Old Norse Poetics* fra 2005 (Brewer, Cambridge 2005, p. 234-245). Dermed overlader han det til læseren selv at hitte rede i, hvordan tingene hænger sammen. Efter at have læst den nævnte tekst vil jeg imidlertid hævde, at Kures gengivelse af Clunies Ross' hypotese om Snorris syn på metaforisk sprog på flere måder er problematisk. I sit appendiks beskriver Clunies Ross to synspunkter på metaforisk sprog, der begge fandtes blandt førende lærde i middelalderen. Ifølge det ene opfattes metaforisk sprog som et overført udtryk, der erstatter det egentlige udtryk. Dermed opfattes metaforen som ren udsmykning, der ikke forrykker betydningen af det egentlige udtryk eller af konteksten, hvori udtrykket forekommer. Heroverfor står det synspunkt, at det metaforiske udtryk interagerer med sin kontekst og med nødvendighed må forrykke betydningen. Det betyder også, at det metaforiske udtryk blot kan erstattes med

et egentligt udtryk, uden at betydningen ændres. Ifølge Clunies Ross mente Snorri, at skjaldedigtningens kenninger afspejlede et førkristent verdenssyn, og at de dermed ikke skal opfattes som erstatninger for egentlige udtryk. Snorri skulle altså have ment, ifølge Clunies Ross, at de gamle skjaldes brug af en kenning som Ymirs blod (> hav) ikke var udtryk for et ønske om at variere eller udsmykke sproget, men skyldtes skjaldenes opfattelse af, at kenningen udtrykte en sandhed om verdens skabelse – at verden blev skabt af Ymirs krop. Clunies Ross fremfører bl.a. det argument, at Snorris stort anlagte beskrivelse af den nordiske mytologi, der i høj grad tjener til at forklare, hvorfor kenninger konstrueres som de gør, ville være overflødig, hvis han mente, at kenningerne blot blev opfattet som ren udsmykning. Det mener hun kan forklare, hvorfor Snorri synes at have en tendens til at udlægge kenningerne som bogstavelige udsagn om verden og ikke, hvad der i visse tilfælde havde været mere oplagt, som metaforer. Et eksempel på det er mandskenninger, der ofte omskrives med betegnelser for træ, f.eks. sværdets rønnetræ > mand. Man kunne vente, at baggrunden for sådan en kenning er ligheden mellem træ og mand, jf. beretningen om de første mennesker, Ask og Embla, der i udgangspunktet var træer. I stedet for at gribe til den forklaring, hævdes det i *Snorris Edda*, at ideen bag sådanne kenninger er et subtilt ordspil, der tager afsæt i ordet *reynir*, på norrønt et homonym, dvs. et ord med flere betydninger. *Reynir* er dels et verbalsubstantiv, dannet af verbet *reyna* [prøve], dvs. en der prøver; dels betyder *reynir* også rønnetræ. Dermed impliceres det, at den ene kenning er en afledning af den anden, mens ligheden mellem træ og mand slet ikke tages i betragtning i *Snorris Edda*.

Der må siges at være et stykke vej fra den af Clunies Ross opstillede hypotese om, hvorfor Snorri viger udenom at forklare visse typer af kenninger som metaforer, til det, som Kure hævder (med henvisning til hendes arbejde), at Snorri afviser metaforiske og symbolske forklaringer af digterisk sprog og kun accepterer, at ord har én, bogstavelig betydning. Clunies Ross bygger sin undersøgelse på kenninger, der først og fremmest forekommer i skjaldedigtningen. Hun behandler kun visse typer af kenninger, og hendes hypotese omfatter ikke det digteriske sprog som sådan i eddadigtene, der er Kures primære materiale. Hun ved bedre end de fleste, at Snorris indledende definition af kenninger bygger på en ide om, at ords betydning er kontekstafhængig. I Snorris ofte citerede definition på kenningen eksemplificeres det, hvordan kenninger for Odin dannes ved at benævne en anden gud og tillægge denne gud en af Odins attributter, jf. kenningen 'de hængtes Tyr'. Pointen er, at navnet Tyr betegner noget andet end guden Tyr i kraft af Odin-attributtet 'de hængtes'. Man kan også nævne, at flere steder i *Snorris Edda* forklares de såkaldte nydannelser (*nygervingar*) netop som en stilfigur, der er karakteristisk ved at have en betydning på udtryksiden, der interagerer med konteksten, og som er forskellig fra indholdssiden.

Kure fremlægger altså en stærkt forenklet, og vil jeg hævde til dels misforstået, sammenfatning af hvad Clunies Ross mener, at Snorris sprogopfattelse består i, og den sammenfatning lægger han til grund for en række af sine analyser.

Ligesom i de øvrige eksempler, jeg har peget på, synes Kure omgås forskningen temmelig lemfældigt eller simpelthen at se bort fra dens resultater, samtidig med at han giver indtryk af netop at støtte sig til eksisterende forskning. Kures velskrevne og stærkt personlige bog vil utvivlsomt blive læst af mange, og som sådan er den et velkomment bidrag til at stimulere interessen for nordisk mytologi. Desværre fortegner eller ignorerer Kure adskillige steder eksisterende forskning, håndbøger og kritiske udgaver i sin fremstilling, og det svækker bogens værdi både som pålidelig guide til nordisk mytologi og som selvstændigt bidrag til udforskningen af den.

Rolf Stavnem

Simone Ochsner Goldschmidt: Wissensspuren. Generierung, Ordnung und Inszenierung von Wissen in Erik Pontoppidans Norges naturlige Historie 1752/53. Beiträge zur Nordischen Philologie bd. 48. A. Francke Verlag, Tübingen und Basel 2011. 296 sider, 39 €. ISBN 978-3-7720-8439-3.

Siden 1973 har den schweiziske serie *Beiträge zur Nordischen Philologie* bidraget til belysning af skandinavisk litteratur, kultur og sprog. På det seneste er der udkommet værker om nordgermansk sprogudvikling, sagalitteratur, C.J.L. Almqvist, H.C. Andersen foruden en række bind med transmissionshistorisk sigte, dvs. den form for receptionsorienteret litteraturhistorie, som Jürg Glauser fra universitetet i Basel har været med til at præge.

Det foreliggende bind skal hilses velkomment som bidrag. Det drejer sig om noget forholdsvis specielt, nemlig en monografi om den danske biskop Erik Pontoppidans naturhistorie fra midten af 1700-tallet. Pontoppidan indtager en ikke meget fremtrædende plads i litteraturhistorien med sin tungt didaktiske rejseroman om den indiske prins Menozas vej til sand kristendom, men mere gennemslag var der i hans statsautoriserede *Sandhed til Gudsfrygtighed*, en forklaring til Luthers lille Katekismus i form af 759 spørgsmål og et tilsvarende antal pietistiske svar. Simone Ochsner Goldschmidt har med sin ph.d.-afhandling fra 2010 gjort Pontoppidans tredje betydelige værk *Norges naturlige Historie* til genstand for en omfattende undersøgelse.

Værket udkom i dobbeltmonarkiets hovedstad, mens Pontoppidan var biskop i Bergen, og består af over 800 sider fordelt på to bind. Til den norske natur hører landets klimatiske og geografiske forhold, landets flora og fauna, metaller og mineraler, men også den norske befolkning. Disponeringen af de to bind følger i store træk skabelsesberetningen med et indledende kapitel om »Norges Luft og det som deri ytrer sig« og afsluttende kapitler om »Norges Indbygges Naturel, Levemaade og Sædvane« (her citeret fra en af monografiens talrige illustrationer in facsimile, s. 295).

Værket kan anskues som et bidrag til naturvidenskaben, men da moderne naturvidenskab er moderne ved at se sin væsentligste indsats i at korrigere tidligere tiders fejlslagne antagelser, tilfalder et historisk værk som Pontoppidans litteraturvidenskaben. Dette er Simone Ochsner Goldschmidts udgangspunkt for at se nærmere på, hvordan viden af denne art opstår, ordnes og fremstilles i sammenhængende form på samtidens betingelser. Altså naturhistorie i lærdomshistorisk belysning.

Men noget centralt værk for litteraturvidenskaben kan Pontoppidans norske naturhistorie aldrig blive. Naturvidenskaben er som regel kun indirekte til stede i nyere litteraturhistorier, hvor hovedinteressen tilfalder fiktionsværker. I Vilh. Andersens litteraturhistorie derimod er værket nævnt som bidrag til datidens blomstrende naturvidenskab, men med understregning af, hvorfor Pontoppidan »heller ikke i Naturhistorien blev en Holberg« (1934, bd. 2, s. 670): ved omtalen (skrevet på latin) af, hvordan sæterpigerne har held til at kyse bjørne ved at særke op og bede bamsen kysse sig bagi, kan Pontoppidan ikke få øje på andet end forsynets forunderlige magt.

Netop understregningen af forsynets rolle i naturhistorien er det, der om noget er med til at karakterisere Pontoppidans værk. Simone Ochsner Goldschmidt spidsformulerer denne pointe ved at kalde de to bind for en teologisk afhandling til understøttelse af en gennemgående »Physikotheologismus« (s. 271). Alle naturens herligheder bliver i denne optik gennemgået, ordnet og forklaret til Guds ære og tjener i al deres håndgribelighed som gudsbevis. Naturens store bog bekræfter Bibelen.

Et eksempel blandt mange anskuelige forekommer i afsnittet om Norges bjergarter og deres tilblivelse. Naturvidenskabelig viden fremstilles ofte i modsætning til eller uforenelig med en religiøs diskurs, hvad enten den som her er funderet i pietistisk tankestof fra dobbeltmonarkiets dage eller er af anden støbning. Men Pontoppidan er på højde med den fremmeste naturvidenskabelige forskning, når han med støtte fra franskmændene Pitton de Tournefort gør sig tanker om marmorstrukturen i visse bjergarter. Denne marmorering »seer ud som et lettere Væsen af Skum eller Fraade, og er her og der nedsiunken i smaa rundagtige Huler, ligesom det øverste af smeltet Vox eller deslige, naar det størkner« (citeret fra s. 65). Iagttagelsen leder frem til den antagelse, som de to videnskabsmænd deler, at »Steen-Fieldene engang har været smeltede og i Flod« (ibid.). Argumentationen forekommer naturvidenskabelig efter moderne begreber, men det påvises, hvordan en teologisk udlægning ikke kommer på tværs, idet en engelsk kollega »meener, at den ved Syndfloden opløste og paa nye sammensunkende Materie af heele Jordens Klode« efter syndfloden er tørret og blevet hård for så af en ukendt årsag at være blevet »sonderreven og sat i Uorden« (s. 66). Geologien støtter her uproblematisk den bibelske skabelsesberetning. Ved en anden lejlighed bidrager fortællingen om Noahs redningsaktion til at modificere en anden videnskabelig tese fra samtiden om en altomfattende ild og deraf følgende nedsmeltning (»Kaagning«) af alt organisk og uorganisk. Noah m.fl.

havde som bekendt netop held til at undgå nedsmeltningen ved at søge tilflugt på et bjerg.

Simone Ochsner Goldschmidts afhandling er et solidt og nuanceret bidrag til undersøgelsen af ideologi og fremstillingsform i Erik Pontoppidans naturhistorie. Primærværket citeres fornuftigvis på både dansk og tysk, men den danske tekst kunne have fortjent endnu en korrektur. Det kulturanalytiske greb er hentet fra Foucault og diskursanalysen, som kombineres med opmærksomme læsninger af udvalgte passager og et overordnet blik for bogen som medie og som lærdomsværk. Den omfattende bibliografi opsummerer de relevante forskningsfelter. Alt i alt en sober og velunderbygget karakteristik af Pontoppidans sjældent læste værk som mere end en naturhistorie. Værket er, som det allerede anes på titelbladet, en teologisk funderet fremstilling (»den viise og almægtige Skaber til Ære«) og et stykke oplysning (»hans fornuftige Creature til videre Eftertankes Anledning) og forfattet af en udsendt, loyal embedsmand på de gældende vilkår.

Henrik Blicher

Karen Jelved og Andrew D. Jackson: H.C. Ørsteds rejsebrev. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, Scientia Danica. Series H, Humanistica, 8. vol. 2. Red. Marita Akhøj Nielsen. København 2011. 546 sider, 450 kr. ISBN 978-87-7304-359-2.

Bertel Thorvaldsen, H.C. Ørsted og H.C. Andersen er formentlig de tre danskere, der i første halvdel af 1800-tallet opnåede størst europæisk berømmelse; deres værk er stadig genstand for udforskning og interesse, og alle har de efterladt sig en omfattende korrespondance.

For få år siden åbnede Thorvaldsens Museum en brevbaseret med den store billedhuggers korrespondance, www.thorvaldsensmuseum.dk/brevarkivet; en vigtig forudsætning for etableringen af basen var en planlagt DSL-udgivelse ved Jens Keld. H.C. Andersens omfattende og righoldige korrespondance er offentliggjort i talrige udgivelser, og nu er der også udsendt et autoritativt værk med H.C. Ørsteds rejsebrev i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs regi.

Brevene er udgivet på dansk og engelsk af Karen Jelved og Andrew D. Jackson og tegner et fint billede af fagmanden og mennesket H.C. Ørsted (1777-1851) og af de videnskabelige miljøer i Europa i første del af 1800-tallet. Udgiverne har forsynet bogen med et indsigtfuldt indledningskapitel, som giver et fint overblik over de mange breve, ligesom de har forsynet værket med et uhyre nyttigt personregister og ni sider med tekstnoter. Den løbende tekst er udstyret med ret få, men nyttige fodnoter.

Genremæssigt er der tale om såvel private breve, ofte til cirkulation i familien, som om almanakagtige notater om, hvad han har set, og hvem han har været sam-

men med. Endvidere er der faglige observationer, nedfældet i det genre-mæssige spændingsfelt mellem brevet og dagbogen; brevet skriver man til andre, dagbogen normalt til sig selv. I et brev fra Berlin, dateret 26. september 1828, skriver han til sin kone Gitte (Birgitte): »Jeg maa ile for at føre nogle af de mange Ting, jeg seer og hörer, til Bogs, paa det at jeg ikke skal glemme for meget deraf. Du faaer derved et Slags Dagbog, der vil indeholde adskilligt, der ikke har megen Interesse for Dig; men jeg kan ikke faae Tid til at holde to Dagböger«.

Ørsted er på sin første, mere end toårige rejse til Tyskland, Frankrig, Belgien og Holland, en ung mand, der som rådgiver og mentor har professor Johan Georg Ludvig Manthey (1769-1842), som løbende orienteres om rejseudbytte, pengeforbrug m.m. Rejsebudgettet er på de tidlige rejser nøjsomt, men senere bliver vilkårene mere bekvemme, og efter 1820, da han har offentliggjort sin banebrydende artikel om elektromagnetismen, åbner dørene sig for ham overalt i Europa. De sidste rejser er rene triumftog med modtagelser hos tidens betydningsfulde videnskabsmænd, kunstnere og regenter.

Ørsted økonomiserer på sine rejser med sin tid og bruger enhver lejlighed til faglige udvekslinger og til kunstneriske oplevelser i de byer, han tager ophold i. Han besøger fabrikker, bryggerier, pottemagerier, bogtrykkerier osv., ikke mindst for at hente inspiration til aktiviteter i hjemlandet. Han besøger hospitaler og institutter for døvstumme og tager sig tid til galvaniske forsøg med mus og andre eksperimenter. Navnlig som ung er han stærkt optaget af at nyttiggøre sine rejser og indhøste værdifulde erfaringer, og han kommenterer løbende, hvad man i dag kalder infrastrukturelle forhold. Indsejlingen til Nyborg tog sin tid, men »Ved at gennemskjære den Landtunge, der afgrenser Havnen, med en Kanal vilde man aarlige spare megen Tid for mangfoldige Mennesker« (1. november 1822). Omvendt begejstres han, når samfærdselen har gode vilkår. Specielt London er en stor oplevelse i så henseende med renholdte veje, fortove og gasbelysning – en stor kontrast til forholdene i Frankrig; dér overraskes han over den hygiejniske standard, ja han taler ligefrem om »den franske Nations Ureenlighed« (6. august 1803).

Særlig begejstring kommer til udtryk i beskrivelserne af hans møde med store kunstnere og åndspersoner som Goethe, Walter Scott, Victor Hugo og Alexander von Humboldt; han møder også Malthe Bruun, Henrik Steffens, Ludwig Tieck, Jacob Grimm og den norske maler J.C. Dahl, men naturligvis flest naturvidenskabsfolk, heraf i stigende omfang de mest indflydelsesrige europæiske naturforskere, blandt mange andre Michael Faraday, André Marie Ampère, Pierre-Simon Laplace og Friedrich Gauss. Om denne sidste hedder det: »Denne store Matematiker er tillige meget efter mit Sind i Omgang« (29. maj 1827). George Cuvier bliver han en stor beundrer af. »Det er Videnskabens Aand, han fremstillere«, hedder det i rejsebogen (17. april 1803), og han fortsætter: »Naturhistorien er ham heller ikke et blot Register over Gjenstande, men et i hinandengribende Hele«. Også Cuviers pædagogiske fremstillingsform gør indtryk: »Hvad hans Foredrag angaaer saa er det flydende og skjönt, uden at være pyntet med de franskes intetsigende rhetoriske Phraser«. I det hele taget gør Ørsted overalt skarpe retoriske

og pædagogiske iagttagelser; han kan begejstres og forfærdes, undertiden kæmpe for at holde sig vågen, når forelæseren er uinspirerende.

Den franske kemiker Louis Nicolas Vaquelin får denne omtale (december 1802): »Forresten er hans Foredrag ikke alene uforstaaeligt formedelst hans svage Stemme og store Hastighed i at tale, men det er tillige saa uordentligt og uvidenskabeligt som det kan tænkes. Jeg kan ingen anden Orden finde deri end Ideasociationens«. Omvendt hedder det om filosofen Johann Gottlieb Fichte: »Det sjeldne Talent, han besidder til at foredrage sine Tanker gjør hans Forelesninger dobbelt interessante«.

Ørsted satte sig i stand til at kunne forstå og bidrage til forelæsninger og faglige møder, hvor der taltes tysk, fransk og engelsk. Hans skolegang i Rudkøbing havde været alt andet end systematisk, men tysk fik han da lært. Da den unge Ørsted i 1802 kommer til Paris, arbejder han systematisk med at lære fransk og sætter ofte om morgenen et par timer af til det. Det må hurtigt være gået fremad, for han går en del i teatret, sikkert både for sprogets skyld, og fordi han generelt var meget kunstinteresseret. Egentlig havde han ikke sans for de store franske klassicister som Corneille og Racine, han blev træt af deres monotoni, men han læste, hvad han kom i nærheden af, for han ville gerne kunne tale med og have del i den europæiske dannelse: »I övrigt har jeg i denne Tid læst adskillige franske Skrifter, som ansees for klassiske, deels for ikke at være forlegen, naar der tales om disse Skribentere i Selskaber, da det ansees for en Skam ei at kjende dem« (4. april 1803).

Den franske grammatik opfatter han ikke som systematisk regelstyret, men snarere som en samling vedtægter; »hvad Akademiet har sagt, hvad Racine, Bossuet, Fenelon &c have brugt, det er vigtigere end Resultaterne af en sund Sprogkritik«. Brevudgiverne oplyser i en note, at Ørsted senere i livet ændrede syn på fransk og værdsatte idealet om størst mulig klarhed og entydighed i ordvalget. Derimod havde han som nævnt svært ved at forson sig med den franske retorik, med »Vidtløftigheder af Foredraget«. Medens han som ung kunne tage afstand fra det franske, præget som han var af det tyske, indser han som ældre værdien af forskellighed, også i tilgangen til videnskaben. »Jeg ved nu bedre at skjønne paa deres [dvs. franskmændenes] Fortjenester end för, og staaer mig derfor desto bedre med dem. Det er godt, at Europas Nationer have Characterforskjelligheder ligesom Personer, derved hæves Ensidigheden, som ellers sikkert vilde tage Overhaand« (23. februar 1823).

Engelsk hørte heller ikke til det almindelige repertoire af sprog, som veludannede danskere måtte beherske. Ørsted kæmper lidt med det, da han i 1823 er i London, men det går hurtigt fremad. »Jeg begynder nu at blive temmelig hjemme, og at komme lidt i Vane med Sproget, hvilket unægteligen er vanskeligt formedelst Udtalens umaadelige Regelløshed«. Ørsted begår her den sædvanlige fejl at opfatte afvigelser fra skriftbilledet som særheder i talesproget. For at give sin kone et indtryk af udtalen prøver han at gengive ordet *stagecoach* (postvogn, diligence): »Stædjekotsch«; lydskriften var ikke opfundet.

Han er opmuntret af, at englænderne er meget tolerante og hjælpsomme over for folk, der ikke behersker deres sprog, og snart deltager han i lærde diskussioner på engelsk, uden dog at kunne det så godt som de andre. Han kan måske nok tale om sit fag, men ikke om mere emotionelle emner: »Jeg beklager at jeg ikke kan tale dette lykkelige Lands Sprog med den Lethed jeg vilde for at udtrykke mine Følelser«. Latin var han som andre lærde naturligvis også fortrolig med, og som den patriot, han var, glæder han sig hver gang, han i udlandet møder personer med kendskab til dansk og svensk.

Brevudgivelsen er et centralt kildeskrift til belysning af det videnskabelige og åndelige klima i Europa gennem næsten et halvt århundrede. At mødes til faglige arrangementer og konferencer på tværs af lande- og sproggrænser er ikke noget nyt. Ørsted er imponeret over den preussiske koreografi ved en konference i 1828 for 400 forskere i Berlin; alt er planlagt til mindste detalje, og hierarkierne tydelige. Humboldt placerer Ørsted fornemt, han er, hvad der senere er kaldt key note speaker, og han kommer til middag med kongen af Preussen, hvad der i øvrigt ikke interesserer ham. Kongelig fornemhed giver han ikke meget for, men fagligt engagerede medlemmer af kongehuset som prins Christian Frederik korresponderer han gerne med.

Til sin kone skriver han fra den store konference i 1828, at han passer godt på sig selv og modstår alle middags- og aftenselskaber, han drikker vand til maden »uden reent at tilsidesætte Viinen«. Og han tilføjer »I denne Hvirvel af Selskaber maa Du dog ikke troe at Tiden gaaar ganske unyttet hen. Man møder overalt Videnskabsmænd af sit Fag«.

Det er svært at undgå at blive fascineret af Ørsteds videnskabelige og åndelige spændvidde, og han fremstår tillige som et sympatisk menneske, forankret i et stærkt familieliv og en kærlighed til det land, der har givet ham så gode udviklingsmuligheder. Da han på sine ældre dage møder antidanske holdninger i Kiel, siger han klart fra. Han er optaget af de sociale forhold i de lande, han gæster; eksempelvis mener han, at den bedste måde at imødegå social uro på, er at uddanne befolkningen. I det industrialiserede England møder han (25. juli 1823) »en meget talrig Classe af Arbeidere, der for største Delen ere meget raa, og meget fattige (...) Et vigtigt Bidrag til Arbeidernes Forædling, har Skolevæsenets Forbedring været«. At han selv er en del af den uddannelsesmæssige elite fører ham som nævnt sammen med »Europas største Mænd«, som han skriver (7. februar 1823), men han tager afstand fra tom etikette, idet han dog behersker alle grundtrin på de bonede gulve.

Hans stil er snart munter og mundret, snart fagpræget og mere akademisk. Ørsted skriver godt, undertiden morsomt, og hans karakteriseringssevne er træffende, fx af fire officerer, der bliver hans rejsekammerater på vej til Berlin i 1801. Den ene var en »sat og fornuftig, skjönt ikke dannet Mand«. Den anden var »Mamas egen Sön, kunde ikke taale, at Vognen rystede ham lidt«, en tredje var en ren komediefigur: »Alle Fruentimmer han stødte paa, insulterede han«. »Hovedöyemedet af hans Ophold i Berlin, sagde han, var at besøge Liderlige Huuse

der (...)«. Den fjerde »gav Haab at han med Tiden kunde faae lidt Forstand« (11. september 1801).

Ørsteds datter Mathilde Ørsted udgav i 1870, »Breve fra og til Hans Christian Ørsted« i to bind. Udgivelsen kom tyve år efter faderens død, og datteren var optaget af, at der ikke skulle findes nogen mislyde; som sådanne har hun opfattet omtalerne af den pige, Ørsted var forlovet med, da han tog af sted på sin første rejse, men som hævdede forlovelsen, før han nåede hjem. Desuden er datterens udgivelse ukomplet, og mange af brevene er forkortet. Derfor er det godt, at de to udgivere har påtaget sig det store arbejde at få alle rejsebrevene offentliggjort i uforkortet og velkommenteret form.

Indledningen skæmmes en smule af ikke så få sprogføjl. Ud over et par stavefejl, (fx *financiere* for *finansiere*), er der nogle steder, hvor det går galt med pronominer, idet *hans* sættes ind i stedet for *sin(e)*, fx i »Ørsted var tvunget til at påtage sig at holde forelæsninger for SNU fem aftner om ugen udover hans normale forpligtelser på Universitetet« og »Schumacher, astronom på Rundetårn, som fik lov til at bo i Altona på grund af hans geodætiske målinger«. På den baggrund virker de mange med *sic!* forsynede parentetiske udbrud over for skødesløsheder i Ørsteds fremstillingsform ikke helt velanbragte.

Dette skal naturligvis ikke skygge for, at vi med den nye brevudgave har fået et væsentligt supplement til den biografi, som i 2009 blev skrevet af Dan Ch. Christensen, *Naturens tankelæser*. Biografien har allerede placeret sig som et standardværk, og brevene supplerer billedet af Ørsted og bringer os på en måde tættere på personen Ørsted, en af dansk videnskabs og åndslivs mest helstøbte personligheder, for hvem grundforskning, anvendt forskning og formidling hørte organisk sammen, og hvis virke med de to fortjenstfulde nyudgivelser er veldokumenteret og dermed stadig vil kunne inspirere videnskabshistorisk og kulturhistorisk interesserede læsere.

Jørn Lund

Thomas Bredsdorff: Ironiens pris. Fire store ironikere – og et begreb. Gyldendal, København 2011. 236 sider, 279 kr. ISBN 978-87-02-11416-4.

At lige Thomas Bredsdorff skulle komme på banen med en monografi om ironi, havde man måske ikke forventet. Ikke desto mindre er det tilfældet. Titlen er *Ironiens pris*. Det er en glimrende titel. Ironien prises for de kvaliteter, den har, mens det stadig ihukommes, at den kan have omkostninger, som når man ikke bliver forstået, eller på anden vis kommer på distance til sine medmennesker – eller sågar hele virkeligheden. Muligvis rummer titlen tillige et ekko fra den Kierkegaard, som i sin magisterafhandling om ironi, *Om Begrebet Ironi*, mod slutningen konstaterer, at trods den negativitet, han uafledigt har forbundet ironien med, så må man også »anprise den som en Vejleder« (s. 355).¹

Undertitlen er *Fire store ironikere – og et begreb*. Her sættes der til dels ord på den lidt rapsodiske opbygning af bogen, som indledes med en kortere begrebs-historie med en række punktnedslag. Derpå kommer der afsnit om hver af de udvalgte fire »store ironikere«: Ludvig Holberg, H.C. Andersen, Herman Bang og Villy Sørensen. Så følger et endnu kortere begrebshistorisk afsnit, som diskuterer henholdsvis modernismens og postmodernismens ironi. Og til slut kommer nogle kortprosastykker af både personlig og mere teoretiserende karakter.

Afsnittene om de fire store ironikere er gode og engagerede. Det om Holberg er det bedste, og her ligger jo nok også Bredsdorffs største sympati. Det kommer godt frem, hvordan Holberg i komedierne bruger den metode, at få den gale gjort galere (hvilket ironikeren i *Om Begrebet Ironi* også ynder, blot ikke i opdragende og opbyggeligt øjemed), enten for at vedkommende indser sin galskab, eller for at afværge galskabens negative effekter. Men det påpeges tillige, hvordan komedier som *Jeppe paa Bjerget* og *Erasmus Montanus*, der begge indeholder en snert af det tragiske, følger en anden og mere kompleks formel.

Derpå sættes fokus på ironiens former hos H.C. Andersen. Andersens teknik, når han via dækning og andre greb i et snuptag skal udstille standpunkter, han ikke selv deler, vises rigtig godt. Karakteristikken af det særlige ved en bestemt forfatters stil er en af Bredsdorffs spidskompetencer. Dog undrer det, at afsnittet om Andersen har titlen »Den altædende Ironi – H.C. Andersen«. Andersen er måske ikke den første, man ville forbinde med, hvad Kierkegaard i sin afhandling om ironien betegner som ironiens absolutte og uendelige negativitet.

I afsnittet om Bang skildres ironien både hos journalisten og hos den skønlitterære forfatter. Som skønlitterær forfatter bruger Bang dækning i langt højere grad end Andersen og forfiner teknikken yderligere. I en novelle som »Irene Holm« afstedkommer ironien, blandt andet via brugen af dækning, at læseren bliver medskyldig i mobningen af titelpersonen – og forhåbentlig bliver sig det bevidst, når der til slut indtræffer et synsvinkelskift.

Hos Villy Sørensen identificeres en anden vekselvirkning end den mellem ironi og sentimentalitet, nemlig vekselvirkningen mellem ironi og humor, herunder i skikkelse af grænsefænomenet selvironi. Sørensens ironi fremlæses navnlig i den skønlitterære del af forfatterskabet, ikke mindst i historier fra *Sære historier* og *Ufarlige historier*. Tænkeren Sørensen er blandt andet repræsenteret med tanker om ironi og humor og forholdet imellem dem. At Sørensens læremester i den boldgade er Kierkegaard, lægger Bredsdorff ikke skjul på. H.C. Andersens betydning for Sørensens fortællestil med de underfundige og tilsyneladende redundante tilføjelser, som blandt andet ytrer sig som, hvad Bredsdorff kalder »den overkomplette logik« (s. 155), kunne der til gengæld godt være gået lidt mere i detaljer med.

Som Bredsdorff konstaterer, ved man faktisk ikke rigtig, hvad ironien i en historie som »Blot en drengestreg« dækker over eller signalerer, hvorfor Sørensen er meget svær at sætte i bås som ironiker. Men ellers er det den pædagogiske eller satiriske ironi, hvormed nogle af oplysningens frontfigurer, herunder som nævnt Holberg, søgte at opdrage den læsende del af befolkningen, eller, som

eksempelvis Jonathan Swift, at kritisere magthaverne, Bredsdorff har størst sympati for. Bredsdorff vil i det hele taget gerne have klare linjer og solide definitioner, selv når det gælder et fænomen som ironi. Som han skriver: »I den intellektuelle hygiejnes navn forekommer det mig sundt at holde den reformerende ironi ude fra den ideologiske. Den første blomstrer under oplysning og naturalisme, den sidste under romantik og postmodernisme« (s. 213). Er en påstand om, at der findes en særlig ideologisk afart af ironi, ikke en påstand, som er betænkelig – ideologisk? Mit spørgsmål er til dels retorisk. Bredsdorff lægger ikke skjul på, hvordan han stiller sig til forskellige intellektuelle strømninger. Romantik og postmodernisme er han generelt ikke velvilligt indstillet overfor. Og romantisk ironi er, sammen med dekonstruktionen og dens ironiforståelse, endda i decideret *bad standing* – faktisk gøres det gældende, at de romantiske ironikere, når det kommer til stykket, slet ikke *var* ironikere.

Bredsdorff er, navnlig når det gælder hans ide- og kritikhistoriske fremstillinger, styret af disse holdninger, og de har stor betydning for den måde, han pædagogisk afgrænser og gennemgår stoffet på. Som jeg vender tilbage til, indrages dekonstruktionen eksempelvis kun for at blive bortdømt.

Ideologisk forudindtaget præger også behandlingen af Kierkegaard, som man jo i øvrigt kunne have forventet ville have fået sit eget afsnit i en fremstilling, der præsenterer store danske ironikere. Problemet med Kierkegaard er for Bredsdorff grundlæggende, at han på den ene side ikke kan underkende Kierkegaards mesterskab, men at han på den anden ikke kan kapere, at Kierkegaard er religiøs. Læg dertil, at Kierkegaard rummer flere affiniteter til romantikken og til dekonstruktionen og den negative dialektik, end til Oplysningens tankegange og projekter. Der er kort sagt sider af købstadens geni, som knytter an til fænomener, der, som omtalt, byder Bredsdorff imod. Og det kommer for en dag, når Bredsdorff skriver om Kierkegaards afhandling om ironien, *Om Begrebet Ironi*. Det er pokkers synd, for Bredsdorff har virkelig sans for det enorme skrive- og tankemæssige overskud, der præger denne afhandling om ironiens negativitet. Kierkegaards billede på ironien som et foryngende og fornyende bad bliver i den grad godkendt af Bredsdorff og – med rette – overført på værket selv.

Bredsdorff kæder tillige det foryngende og fornyende ved tematiseringen af ironien i værket sammen med Kierkegaards opfattelse af Sokrates som forløser, altså med hans rolle som jordemoder, maieutiker, på det intellektuelle og åndelige felt. Problemet er bare, at denne version af Sokrates slet ikke optræder i *Om Begrebet Ironi*. Her optræder en eksperimentator, som nyder at fratage andre mennesker alt, hvad de tankemæssigt anser for fast og solidt, uden at tilbyde dem noget at sætte i stedet. Her optræder en operatør med, hvad Kierkegaard betegner som en dialektisk luftpumpe, der efterlader sine ofre med åndenød, fordi de ikke er vant til at svæve i abstraktionens sfærer. Her optræder en negativitetens agent, der kapper sine ofres forbindelse til det substantielle og udhuler enhver begrebslig kerne. Helt at udradere denne figur og i stedet indsætte maieutikeren er en

operation, som er misvisende såvel i forhold til værket som i forhold til udviklingen i Kierkegaards forfatterskab.

Det er ikke misvisende i samme grad, når den Kierkegaard, der skriver i *Om Begrebet Ironi*, gøres til en arg fjende af romantikken. Der er megen kritik i værket af den person, som i det betegnes som »Romantikeren«. Og der er et stærkt kritisk afsnit deri om bannerføreren for det romantiske gennembrud i Tyskland, Friedrich Schlegel, som for Bredsdorff i øvrigt er indbegrebet af alt, hvad der er vederstyggeligt ved romantikken og den romantiske ironi. Ifølge Bredsdorff er der aldrig nogen, som den romantiske ironi, og da slet ikke Schlegel, har fået til at trække på smilebåndet.

Ironisk nok indeholder Schlegels manifest om sin egen og *Athenäums* ironi, »Om uforståelighed«, et stykke, som er et udtryk for, hvad Bredsdorff betegner som oplysningsironi, nemlig ironien brugt som en ligefrem talefigur, som her leverer en slet skjult latterliggørelse og revselse af sat og velbehagelig åndelig dovenskab: »Samtidig havde jeg med inderlig fornøjelse bemærket vor nations progresser, og hvad skal jeg først sige om tidsalderen? Den samme tidsalder, i hvilken vi også for at leve har ægteskabet; tidsalderen, som, for at sige alt med ét ord, fortjener det beskedne, men yderst sigende navn den kritiske tidsalder, sådan at alt nu bliver kritiseret, bortset fra tidsalderen selv« (s. 70-71).² En formulering som den sidste i det citerede kunne såmænd godt have løbet et vist geni fra en købstad i pennen. Tilbage til ham. For en del af kritikken af »Romantikeren« i *Om Begrebet Ironi* er ikke uden kærlige undertoner. Og et sted finder man næsten en sides *tour de force* af en beskrivelse af forstenet spidsborgerlighed. Netop denne forstenede tilstand, som opsummeres med paradokset: »Verden gik i Barndom, den maatte forynges«, leder til den konklusion, at: »[f]orsaa vidt var Romantiken velgjørende« (s. 336). Den var altså *foryngende*, ligesom ironien som nævnt ifølge Kierkegaard kan være det.

I et besynderligt essay om ironi, konstaterer Paul de Man, en af dekonstruktionens bannerførere, at Kierkegaard har skrevet den bedste bog om ironi, dog uden at specificere hvorfor. Men samtidig kæder han *Om Begrebet Ironi* sammen med det forhold, at Kierkegaard »(...) bliver nødt til at opfinde (...) en hel historieteori for at retfærdiggøre det faktum, at man burde skaffe sig af med Friedrich Schlegel, at han ikke er en virkelig ironiker« (s. 18-19).³ Og det er jo lidt ironisk, al den stund det er, om ikke udelte Kierkegaards, så i høj grad Thomas Bredsdorffs standpunkt i *Ironiens pris*.

Afsnittet om »Modernistisk ironi« består, bortset fra en omtale af den upålidelige fortæller, som salig Freud får æren for at være indirekte ophav til, stort set kun af kritikhistoriske nedslag. Et om nykritikken og et om dekonstruktionen. Når der, som omtalt, er afsnit om både modernistisk og postmodernistisk ironi, så ville man umiddelbart forvente, at dekonstruktionen blev diskuteret som et postmoderne fænomen. Men det er altså ikke tilfældet.

Forklaringen herpå er, at Bredsdorff vil frem til den pointe, at dekonstruktionen, næsten udelukkende repræsenteret ved Paul de Man, ikke er andet end en

form for *new New criticism*, nykritik i nye gevandter, hvilket både er en forsimp-
ling og en *commonplace* blandt visse af dekonstruktionens modstandere, som
sjældent har gjort et ærligt forsøg på at forstå, hvad de kritiserer. Det er det, jeg
mener med, at dekonstruktionen stort set kun inddrages for at blive bortdømt. At
nykritikken i stor udstrækning udvider, udtynder og udvisker forskellen på be-
greber som ironi og paradoks, giver denne anmelder gerne Bredsdorff ret i. Til
gengæld er det værdt at bemærke, at jeg hermed har opsummeret indholdet af et
afsnit, der bærer titlen »Modernistisk ironi«. Man skulle tro, der var andet og
mere, som kunne inddrages og diskuteres under en sådan titel.

Afsnittet om »Postmoderne ironi« rummer en kritisk passage om Richard
Rorty, hvis afart af filosofisk pragmatisme nærværende anmelder heller ikke fin-
der særligt stimulerende, men dog ikke, som Bredsdorff, ville betegne som ari-
stokratisk. Man savner en grundigere diskussion af, hvorfor Rorty er interessant
i sammenhængen, og hvad han egentlig gøres repræsentativ i forhold til. Rorty
har efter min bedste overbevisning ikke inspireret væsentlige nyere forfattere
eller tænkere i nævneværdig grad. I afsnittet følger nedslag i romaner af Kjær-
stad og Rushdie, hvorfra Bredsdorff fremdrager eksempler på god gammeldags
oplysningsironi. Men det kan jo kun overraske, hvis man regner de to romanfor-
fattere for værdirelativistiske postmoderne ironikere i absolut forstand. Og det er
der næppe mange, der gør, heller ikke dem selv.

Herpå takker Bredsdorff af med afsnittet med sine kortprosastykker, som han
betitler »Ironien som kors og katarsis«, hvilket igen – sagt helt uden ironi – er en
prisværdig titel. Adskillige af stykkerne er yderst læseværdige. Hvilken form for
ironi, om overhovedet nogen, der kan ligge i, at Bredsdorff runder af med at
skrive sådanne stykker, der tilnærmelsesvist kunne tilhøre en af de genrer eller
modaliteter, som de romantiske ironikere yndede, nemlig fragmentet, tør jeg
ikke dømme om.

Lad mig takke af med en overvejelse over, hvorfor Kierkegaard anpriser ironi
i *Om Begrebet ironi*. Det gør han efter eget udsagn fordi: »Ironien limiterer, en-
deliggjør, begrænder« (s. 355). Også for Kierkegaard kan ironien altså have en
opdragende side. Den kan gøre én bevidst om, at man ikke er herre og mester
(som Bredsdorff mod slutningen giver et personligt eksempel på, at han har fået
en lektion i; det skal han have). At geråde ud i forståelses- og fortolkningskriser
kan godt, i Kierkegaards optik (og også Villy Sørensens, skulle jeg mene), have
en opdragende eller ligefrem opbyggelig side.

Det er her, der forekommer mig at være et problematisk forhold mellem Bred-
sdorffs projekt og væsentlige sider af ironien. Bredsdorff ynder den intellektuelle
hygiejne og de rene linjer, og efterlader kun ringe rum for fortolkningskriser. Det
gør selvfølgelig hans fremstilling meget pædagogisk, men det har sin pris, da væ-
sentlige sider af ironien bortdømmes eller slet ikke fås i tale. Det er kort sagt først
og fremmest i kraft af de fire karakteristikker af de udvalgte fire store ironikere,
hvor Bredsdorff bruger sin evne til præcist og øjenåbnende at fremlæse og karak-
terisere virkemidlerne i en litterær tekst, at Ironiens pris er værdt at investere i.

Noter

1. Her og i det følgende citeres efter bd. 1 af *Søren Kierkegaards Skrifter*, Gads Forlag 1997.
2. Citeret efter nr. 17 af tidsskriftet *Passage*, Århus 1994.
3. Citeret efter nr. 17 af tidsskriftet *Passage*, Århus 1994.

Jacob Bøggild

Stephan Michael Schröder: Ideale Kommunikation, reale Filmproduktion. Zur Interaktion von Kino und dänischer Literatur 1909-1918. Berliner Beiträge zur Skandinavistik Band 18/1-2. Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität, Berlin 2011. 1.072 sider, 79,80 €. ISBN 978-3-932406-33-1.

I 1909 kom der et brev til Selma Lagerlöf. En lærer fra Malmø, Frans Hallgren, ville høre den uddannede lærer og nyslåede nobelpristagers mening om en sag, der lå ham på sinde. Ville det ikke være en ide at filmatisere hendes pædagogiske, fortællende geografibog, *Nils Holgerssons underbare resa genom Sverige*? Lagerlöf afviste ideen. Hun skrev til sin forlægger:

Han förefaller ju så entusiastisk för sin plan att göra biografen gagnelig i stället för skadlig, men jag tycker att detta inte kan genomföras.
(Thomsen, s. 193)

Det var skadeligt at gå i biografen, og Lagerlöf mente ikke, en filmatisering af hendes bog kunne ændre noget på dét. At det nye medie var skadeligt i sin aktuelle form, var brevskriveren enig med hende i. Hallgren mente dog, at filmen kunne finde anvendelse til såvel uddannelses- som dannelsesmæssige formål. Frans Hallgren var i øvrigt ikke en tilfældig lærer fra Malmø; han var Sveriges første filmcensor. Efter diskussioner både i Pädagogiska sällskapet i Stockholm og i Malmö folkskollärareförening om filmens evt. skadelige virkninger havde han i slutningen af 1908 fået i opdrag at føre tilsyn med de filmforevisninger, der dengang først og fremmest var fattigfolks og børns underholdning.

Bare 8 år senere var der i januar 1917 premiere på Victor Sjöströms filmatisering af Ibsens *Terje Vigen*. Den så Selma Lagerlöf. Hun syntes om den, og da Sjöström siden foreslog hende, at han kunne filmatisere hendes *Tösen från Stormyrstorpet*, sagde hun ja. Filmen fik premiere i oktober 1917, og Sjöström kunne konstatere, at filmen havde taget »ett socialt jättsteg uppåt; den hade blivit mottagen hos Selma Lagerlöf, och i finare salong och av en fornämera värdinna

kunde den inte bli mottagen« (Liljenberg, s. 43). Filminstruktøren følte sig bærer over at være blevet modtaget i Lagerlöfs litterære salon. Hun på sin side var også godt tilfreds. Da Sjöström i 1921 havde filmatiseret hendes *Körkarlen* fra 1912, skrev hun til ham:

Nu är nog den filmen lyckligt i hamn, og det utmärkte arbete, som Ni har nedlagt på filmen både som filmförfattare, regissör og aktör bliver denna gång till fulla uppskattat. (...) Nu tycks det emellertid, som om Ni skulle ha brutit väg inte bara för svensk film, utan också för mina böcker (...) Jag tänker, at det roar Er att höra, att filmer också hjälpa fram böckerna.
(Thomsen 2006, s. 194)

Filmen lukrerede på den kulturelle anerkendelse, den kendte forfatter forlenede den med. Og forfatterens bøger solgte bedre. Alle var glade.

Historien om Lagerlöf og filmen er ét eksempel blandt mange på et internationalt fænomen, der i årene omkring 1910 ramte filmens verden. Det nye medie, der første gang blev præsenteret offentligt i julen 1895 i Paris, havde først vundet udbredelse som en folkelig forlystelse. Den var billig, og man kunne bare gå ind fra gaden uden at skulle iføre sig det store skrud. Biograferne omkring 1910 var

billige og fordringsløse. Der krævedes ingen eksklusiv borgerlighed som i det »rigtige« teater, ingen langstrakte forberedelser, ingen toilettepragt, ingen behandsket fornemhed. Enhver kunne gå lige ind fra gaden, som han gik og stod, når som helst han ønskede det, og vejen var sjældent lang til det nærmeste teater.
(Sandfeld 1966, s. 152)

Der blev lavet adskillige andre svenske litteraturfilm i årene omkring 1920, og de står stadig stærkt i international filmhistorieskrivning. Men hvordan var forholdet mellem litteratur og film i Danmark? Brugte filmen litteraturen til at opnå kulturel anerkendelse – og satte filmen spor i litteraturen?

De spørgsmål besvarer Stephan Michael Schröder i *Ideale Kommunikation, reale Filmproduktion*. Dette omfangsrige tobindsværk er sine 1072 sider til trods en *forkortet* udgave af en *del* af hans doktorafhandling fra 2003. Schröder, der siden 2005 har været professor i Nordisk Filologi ved Universitetet i Köln, har med bogen skrevet det mest omfangsrige værk om dansk filmhistorie. Overhovedet. Nogensinde.

Bogen har 2885 fodnoter, men vigtigere end antallet af noter er den grundighed, de er udtryk for. Schröder lader sig ikke nøje med gængse film-, litteratur- og kulturhistoriske opfattelser. Han går bag om hævdundne forestillinger. Han går til kilderne. Og han har været vidt omkring: Amerikanske, norske, svenske, tyske og selvfølgelig især danske arkiver har haft Schröder på besøg. Han har undersøgt selskabsarkiver, skatteregistre og personlige arkiver, har læst branche-

blade, avisdebatter og meget mere. Og så er han meget velbevandret i international film- og medieteorier og -historie.

Flere steder tilslutter han sig den amerikanske filmforsker David Bordwells kritik af tidligere tiders filmhistorie. Bordwell mener, at den opererer med »The Standard Version« af, hvordan mediet har udviklet sig. Som Schröder formulerer det, går »The Standard Version« ud fra »einem aristotelischen Entfaltungsgedanken (...), wonach die Entwicklung eines Mediums hin zur Entdeckung seiner ihm von Anfang an inhärenten ästhetischen Möglichkeiten und Gesetzmäßigkeiten führt« (s. 639). I filmhistoriens tilfælde betyder det, at man ofte har talt i biologiske termer: I sin barndom var filmen en uvorn markedsøgler, og den fandt først sit voksne selv, da den i midten af 1910'erne blev fortællende. Ja, måske den først blev rigtig voksen, da den i årene efter 2. verdenskrig blev personlig og lige så fin som litteraturen. I 50'erne blev filminstruktøren, der nu også helst selv skulle have skrevet manuskriptet, til en forfatter, en *auteur*, der med sit kamera kunne udtrykke sig lige så komplekst, som forfatteren kunne med sin pen – for nu at parafasere titlen på Alexandre Astruc's indflydelsesrige artikel *Naissance d'une nouvelle avant-garde: La caméra-stylo* fra 1948. En sådan teleologisk filmhistorieskrivning har ikke været populær i filmforskningen de sidste 20-30 år, hvor *New Historicism* og dens revisionisme har sat dagsordenen med detaljerede studier, der ofte har kunnet pege på, at filmhistorien har udviklet sig under indtryk af mange forskellige forhold og altså ikke kan forstås som en udviklingshistorie frem mod en kunst, der er tro mod sit eget indbyggede væsen. *New Historicism* er kildeorienteret og har ofte undersøgt institutionelle, diskursive og kulturelle forhold omkring filmene snarere end det æstetiske udtryk i dem. Som de amerikanske filmhistorikere Allen & Gomery skriver i deres grundbog i filmhistorieskrivning: »for certain investigations, film viewing is really an inappropriate research method« (Allen & Gomery 1985, s. 38). Sådan er det også hos Schröder. Få er de steder i værket, hvor han analyserer filmsproglige forhold. Hans fokus ligger andetsteds.

Der er tungtvejende filmhistoriske årsager til, at Schröder har valgt at begrænse sin undersøgelse til perioden 1909-1918. Det er først i 1909, at der opstår en egentlig social og institutionel interaktion mellem film og litteratur (s. 33): Litterater begynder at skrive drejebøger og at stille deres værker til rådighed for filmindustrien; de låner deres aura til filmen ved at skrive prologer til åbningsforestillingerne i de nye filmpaladser, der søger kulturel legitimitet ved at kalde sig *biografteatre*. Der bygges grandiose publikumsarealer, ligesom i teateret skal der være et tæppe, der går fra, når filmen begynder. Dansk filmindustri, og især Nordisk Films Kompagni, blev en international aktør i årene op mod 1. verdenskrig, men netop krigen skulle blive afgørende for, at dansk film mistede denne status. Schröder taler om et vidtgående sammenbrud for den danske filmindustri mod slutningen af krigen (ibid.): Der blev indspillet 195 film i 1914 – og kun 10 i 1920. Da talefilmen kom omkring 1930, mistede dansk film for alvor sit internationale marked, men det er en anden historie.

Bogen er opdelt i to bind, og har – hvis man ser bort fra indledning og resumé – 7 kapitler. Med stort overblik undersøger Schröder i 1. bind de sociologiske og institutionelle møder mellem filmen og litteraturen, udforsker som den første manuskript- eller drejebogsgenrens udvikling og analyserer 5 forskellige forfatters livtæg med filmbranchen; alle forhold, der stort set er oversete i dansk filmhistorieskrivning. Danske forfattere havde gode økonomiske bevæggrunde til at arbejde for filmbranchen. Det var – hvad Schröder sandsynliggør ved at kigge et par forfatters skatteregnskaber efter i sømmene – kun for et fåtal muligt at opretholde en anstændig, borgerlig tilværelse ved udelukkende at skrive til bogudgivelse. Filmbranchen var mere lønsom og især forfattere af journalistisk tilsnit, der var vant til at arbejde »in funktionalen Auftragszusammenhängen (...), in denen Werkautonomie nicht garantiert war« (s. 908) kunne finde sig til rette med arbejdsforholdene i en branche, der kontraktligt betingede sig retten til at gøre med manuskripterne, hvad den fandt for godt i forhold til det internationale marked, den arbejdede på. Det var ikke alle skønlitterære forfattere, der brød sig om dén slags.

Det var ikke bare den eksisterende filmindustri, der forsøgte at vinde anseelse – eller symbolsk kapital, som Schröder med Bourdieu kalder det – ved at flirte med litteraturen. Også nye selskaber forsøgte sig. *Enten* for at nobilisere eller borgerliggøre en underholdningsform, der i sine første år langt fra levede op til danneskulturens idealer. I den foucaultske optik, der en sjælden gang dukker op i Schröders tekst, taler han om en disciplinering af det folkelige eller om tilnærmelsen af filmen og biografoplevelsen til »bürgerlich-hegemoniale Praktiken« (s. 70). *Eller* for at prøve, om det nye medie kunne bruges til at udvikle nye kunstformer, der evt. kunne virke tilbage på de eksisterende og måske ligefrem skabe en tidssvarende kunstform, der modsvarede den moderne, urbane erfaring ud fra betragtninger som »Livet er kort. En roman er lang«. Det typiske var dog, at man opfattede en film som litterær, hvis der til dens produktion havde medvirket kunstnere, der i forvejen var kendt fra litteraturen eller det fine teaters verden. Således var det også, da Gyldendal og dets direktør Peter Nansen satsede penge og især symbolsk kapital på det lille og kortlivede selskab Dania Biofilm. I en tid, hvor bogsalget gik tilbage, så Nansen med beundring til Nordisk Film, der i 1913 udbetalte 60 % i afkast til sine aktionærer. Tanken om at forvandle Gyldendal til en mediekoncern lå lige for (s. 257).

I bind 2 vender Schröder sig mod den filmdebat, der udspandt sig i perioden, ligesom han undersøger, hvordan filmforfatterne forholdt sig til den filmcensur, der blev formaliseret på samme tid. Endelig analyserer han den, relativt lille, indflydelse filmen havde på litteraturen: Hvordan blev film og biografbesøg skildret i samtidens litteratur? Anvendte forfattere filmiske fortælleformer?

Det er karakteristisk for periodens filmdebat, at filmen gennemgående blev betragtet som moderne. I filmens første årti var man begejstret for dens dokumentariske potentiale, men da den bevægede sig ind på historiefortællingens ge-

bet og dermed truede eksisterende kunstformer som litteraturen og teateret, fik piben en anden lyd. Nu blev »moderne« for mange synonym for det »flimrende«, det »nervøse« og dermed for tanken om, at filmen – ligesom det moderne selv – var farlig og sygdomsfremkaldende. Filmen blev af mange set som et internationalistisk fænomen, hvilket ofte førte til, at den blev regnet for udansk og dermed skadelig – i hvert fald for »masserne«. Andre så dog filmen som en slags kunstens esperanto, et verdenssprog, der kunne skabe forbrødring på tværs af grænser. Et synspunkt, der havde vanskelige vilkår i en tid med verdenskrig og revolutioner.

Det er kendetegnende for Schröder, at han ikke lader sig nøje. Han stiller sig ikke tilfreds med, hvad man plejer at sige, og støder han i andres fremstillinger på noget, der undrer ham, undersøger han sagerne til bunds. Det kan være lidt ubehageligt at læse, når man selv har kolporteret den »standardviden«, Schröder demonterer. Jeg har fx ved adskillige lejligheder holdt foredrag for udenlandske studerende om dansk films historie og har – i overensstemmelse med, hvad jeg lærte i min studietid – fortalt, at Nordisk Film i årene op til 1. verdenskrig var verdens næststørste filmselskab, kun overgået af det franske selskab Pathé. Det viser sig, at dén historie stammer fra selskabets grundlægger og mangeårige direktør, Ole Olsen, og at den ikke passer. Nordisk var snarere et af de 4 eller 5 største filmselskaber i verden (s. 40-50). Det er da også noget, men det punkterer myten om, hvor store »vi« var engang. Et andet, mere kuriøst, eksempel vedrører spørgsmålet om, hvem der egentlig skrev manuskripter til de danske stumfilm. I en artikel i Nordisk Films 50-års jubilæumsskrift fra 1956 finder Schröder en påstand om, at forfatterne kom »fra alle mulige erhverv, men barberer var i overtal. Deraf betegnelsen 'barbermanuskripter'« (s. 305). At lige netop barberer skulle have skrevet størstedelen af filmmanuskripterne i begyndelsen af 1910'erne er naturligvis en overraskende påstand, som artiklens forfatter, Jørgen Budtz-Jørgensen, i øvrigt ikke underbygger. Schröder derimod spoler påstanden tilbage, så at sige. Den viser sig at bero på en dobbelt misforståelse. Dels talte man om barbermanuskripter i den forstand, at meget af det, der blev sendt ind til Nordisk Film var efterligninger af romaner eller andre film, der altså var blevet skåret til eller 'barberet ned' til formålet. Dels er den korrekte historie, at alle og enhver, *selv* barberer, skrev filmmanuskripter. Barberer – og i særdeleshed barbersvende – tilhørte socialt »den understen Bevölkerungsschichten (...): Barbiergesellen waren die Gruppe mit dem geringsten Vermögen *aller* von der Statistik 1916 überhaupt erfaßten 224 Gruppen« (s. 307). Så er den ged barberet, og Schröder går videre med at vise, hvem der faktisk skrev manuskripterne. Og det var selvfølgelig ikke alle og enhver, og barberer var ikke i overtal. Blandt andet kan han konstatere, at 80 % af forfatterne var mænd, og at over halvdelen af dem havde studentereksamen, hvad kun 2 % af befolkningen havde. Den litterære intelligentsia var sammen med de efterhånden fastansatte dramaturger og folk, der

i øvrigt havde tilknytning til filmbranchen, de største leverandører af manuskripter.

Ideale Kommunikation, reale Filmproduktion er et på alle måder overvældende værk. Sprængfyldt med nye indsigter, der underbygges af detaljerede kildestudier, skaber den et imponerende overblik over hidtil oversete sider af den danske filmhistorie. Det er godt gjort, om end detaljerigdommen kan virke distraherende i forhold til det rimelige ønske, man som læser har om at bevare et samlet overblik undervejs. Det er, som om Schröder ikke kan nævne en forfatter uden lige at gennemgå hele forfatterskabet.

Schröder har en omfattende produktion på sin publikationsliste. Nogle af publikationerne lægger op til eller ligger i forlængelse af afhandlingen. Ikke desto mindre kunne man ønske sig, at han i samarbejde med et dansk forlag ville give sig i kast med at skrive og udgive en forkortet version af denne forkortede version af en del af hans doktorafhandling. Hans forskning fortjener at nå et større, dansk publikum. Det gør den ikke i den foreliggende form. Man kunne forestille sig en version, der sprang polemikken, fodnoterne og mellemregningerne over. Det kunne blive et vigtigt bidrag til interaktionen mellem filmforskningen og det læsende publikum.

Litteratur

- Allen, Robert C. & Douglas Gomery: *Film History. Theory and Practice*. New York: McGraw-Hill, 1985.
- Liljenberg, Bengt: *Dramatik på vita duken. Anteckningar kring den svenska filmen og dess relation til författarna 1910-1990*. Stockholm: Carlssons Bokförlag, 2006.
- Sandfeld, Gunnar: *Den stumme scene*. København: Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1966.
- Thomsen, Bjarne Thorup: »Ibsen, Lagerlöf, Sjöström and Terje Vigen: (Inter)nationalism, (Inter)subjectivity and the Interface between Swedish Silent Cinema and Scandinavian Literature« in C. Claire Thomson (ed.): *Northern Constellations. New Readings in Nordic Cinema*, Norvik Press Series A: No 26. Norwich: Norvik Press, 2006.

Palle Schantz Lauridsen

Kristian Hvidt: Forsker, furie, frontkæmper. En bog om Lis Jacobsen. Gyldendal, København 2011. 432 sider, 349 kr. ISBN 978-87-02-11727-1.

Omslaget på denne biografi prydes af et yndefuldt fotografisk ungdomsportræt af Lis Jacobsen, og fremstillingen er løbende ledsaget af et skønsomt udvalg af andre fotografier af hovedpersonen på alderstrin fra spædbarn til sent i livet; her savner jeg blot det fint karakteriserende billede af Lis ved sit arbejdsbord i hjemmet der blev bragt som frontispice i hendes festskrift *Runer og rids* fra 1952. Desuden gengives talrige mindeværdige karikaturer af hende, tegnet af bl.a. Herluf Jensenius, samt fotografier af bogens øvrige agerende, fx en ung Johs. Brøndum-Nielsen med viltet hår.

At bogen fremkom i 2011 hænger naturligvis sammen med hundredårsjubilæet for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, som jo blev til på Lis Jacobsens initiativ, og det er da også DSL der har formået Kristian Hvidt til at påtage sig opgaven; det fremgår dog kun af forordet, ikke af titelblad eller kolofon.

Kristian Hvidt (født 1929), tidligere bibliotekar og arkivar for Folketinget, er historiker. Han har bl.a. skrevet doktorafhandlingen *Flugten til Amerika* (1972) om masseudvandringen fra Danmark 1868-1914 og biografien *Edvard Brandes* (1987). Med *Pynt på gesimsen* (1983) om københavnsk etagebyggeri 1860-1920 vovede han sig efter eget sigende uden for sit egentlige fagområde, men han kom godt fra det og viste tillige at han forstod at skrive for en bredere målgruppe. Den chance har han nu fået igen. Da han ikke anser sig for kompetent inden for Lis Jacobsens hovedfelt, filologien, har han rådført sig med to sagkyndige, Inge Lise Pedersen og Marie Stoklund, men han må naturligvis selv hæfte for enkelte misvisninger, som når han et sted taler om at nogle af »originalerne« af de danske landskabslove befinder sig i Uppsala. Nærmest et kuriosum er det at han i forbindelse med stiftelsen af Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie gætter på at selve ordet *udgiverselskab* blev skabt til den lejlighed; han har glemt – for han citerer det selv side 162 – at Lis Jacobsen brugte denne betegnelse allerede i DSL's publikation *Fyrretyve års virksomhed* (1951, side 22), muligvis endda ordret efter en udtalelse af Kristian Erslev under det berømte møde i Selskab for germansk Filologi den 29. marts 1911. I øvrigt har Hvidt dokumenteret sin skildring i 467 fortløbende nummererede noter som er samlet uforstyrrende bagest i bogen; her må man dog undres over genkommende henvisninger af typen »Se bl.a. A. Hagensen: *Den jødiske Periode 1864-1900, 1904*«, hvor valgmuligheden »bl.a.« kun åbner for ørkesløse gisninger.

Lis Jacobsen og hendes indsats er skildret før, men i mindre format: På en snes sider ypperligt af Mogens Brøndsted i DSL's *Præsentationshæfte II: Lis Jacobsen på hundredårsdagen* (1982; lakonisk resumeret i *Den Store Danske Encyklopædi*, bind 9, 1997), som levnedsløb dels af Peter Skautrup i *Dansk biografisk Leksikon* (3. udgave, bind 7, 1981), dels – og mere indtrængende – af Inge Lise Pedersen i *Dansk Kvindebiografisk Leksikon* (bind 2, 2001). Kristian Hvidt har haft meget mere plads til sin rådighed, men hans bog er ikke en simpel udpens-

ling af det allerede kendte; af afgørende betydning er at han har fået adgang til kildemateriale som var utilgængeligt for de tidligere forfattere. Det drejer sig først og fremmest om Lis Jacobsens efterladte private arkiv, bestående af ikke mindre end 193 pakker med breve i original eller kopi samt et over 200 sider langt udkast til en selvbiografi som hun dikterede til en sekretær i løbet af 1950'erne; derudover har Hvidt kunnet støtte sig til Carlsbergfondets arkiv og til Erik Moltkes papirer på Nationalmuseet. Her følger nogle eksempler på fakta og synspunkter som mestendels er nye i Hvidts fremstilling.

Da den 18-årige Lis i sommeren 1900 tog studentereksamen på den lærde skoles matematisk-naturvidenskabelige linje, fik hun sine dårligste karakterer i aritmetik og geometri; men hun var fra barnsben god til talbehandling, og det satte sig siden spor ikke blot i hendes minutiøse husholdningsregnskaber (hvoraf et fra 1914 er afbildet), men også i hendes sikre greb om bevillingsansøgninger, budgetlægning og bogholderi. Politisk forudseende fik hun i december 1938 den dansk-amerikanske professor Waldemar Westergaard ved Harvard University til på hendes vegne at investere et større beløb i amerikanske værdipapirer – i 1944 havde de afkastet 700 dollars i renter. Ved den tid var hun økonomisk velstillet, havde arvet efter sin far, nationalbankdirektør Marcus Rubin, og efter sin morbror, den rige Meyer Davidsen (»et vistnok meget anseligt beløb«), så det var ikke noget problem for hende at betale en fiskeskipper for at bringe hende og hendes to voksne døtre i sikkerhed i Sverige i oktober 1943. Morbroren havde hun adskillige gange besøgt mens han boede i Paris, hun sværmede som ung for det franske og kunne i et foredrag for Dansk Kvindesamfund indlade sig på at citere en hel passage af Anatole France på fransk – Hvidt taler i denne forbindelse om hendes »overlegne akademiske tone«; men selvom hun kunne kløjes i grammatikken og i et brev til forfatteren Niels Møller skrive »Mon lit est blanche«, synes hun at være blevet ret ferm til fransk, i hvert fald klarede hun i 1928 at holde en gæsteforelæsning på Sorbonne som blev trykt i tidsskriftet *Revue historique*. Når det gælder de foretagender hun satte i gang, kan det noteres at historikeren Kristian Hvidt betegner udgivelsen af *Diplomatarium Danicum* med oversættelsen *Danmarks Riges Breve* som »en af Lis Jacobsens største triumfer«; og at han ved tilblivelsen af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab sætter et kildekritisk spørgsmålstegn: Hvorfor deltog Kristian Erslev – universitetets rektor og det mest indflydelsesrige medlem af Carlsbergfondets direktion – i just det møde i Selskab for germansk Filologi? Var det mon aftalt spil?

Lis Jacobsens syn på kvindesagen betegner Hvidt som »dybt forældet allerede i 1912«. Og hendes personlige problem i sammenhængen kan han belyse ved et brev fra 1919, efter at Lis Jacobsen var blevet enke. Heri citeres hendes 15-årige datter for bebrejdelsen »du er aldrig hjemme« – det var bl.a. fordi hun søgte sammen med den 22 år ældre enkemand Niels Møller. Her taler Hvidt lidt overraskende om hendes »vidunderlig stormende forelskelse«, den synes efter bevarede breve at dømme langt mere afdæmpet end den erotiske lidenskab hun som helt ung gav utilslørede udtryk for i breve til Jacob Peter Jacobsen.

Et kapitel for sig er Lis Jacobsens konfliktfyldte forhold til Johs. Brøndum-Nielsen. I den konkurrence konstaterer Kristian Hvidt – ligesom for øvrigt Inge Lise Pedersen – at der var fejl og ond vilje på begge sider. Men når han tillægger Brøndum-Nielsen den sammenfattende opfattelse (side 254) at »Lis Jacobsen er administrator frem for filolog, han selv udelukkende filolog og en dårlig administrator«, så må det være på sin plads at pege på en anden karakteristik fra Poul Lindegård Hjorths hånd: Brøndum-Nielsen »var en praktisk mand med styrke og handlekraft og en organisatorisk begavelse« (*Oversigt over Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskabs Virksomhed 1977-78*, side 113). Det sidste ord i den komplekse sag er nok ikke sagt endnu.

Lis Jacobsen »kunne se en trykfejl på en kilometers afstand«, hævder Hvidt et sted. Det samme kan man desværre ikke sige om Kristian Hvidt. Vist kan trykfejl ikke hundrede procent undgås, og i en bog som denne, hvor forfatteren principielt citerer sine kilder bogstavret, er det ikke overraskende at møde eksempler på skrivemåder som *må* og præteritum *kunne, skulle, ville* hvor det efter konteksten er givet at det er lapsus for *maa* og *kunde, skulde, vilde*. Den slags kan læseren nok tilgive – eller endda overse. Værre er det når fx notehenvisningerne 411 og 416 er blevet til 417 hhv. 422; når Lis Jacobsens disputats siges at være trykt i »Baches Bogtrykkeri« skønt der står »Fr. Bagges kgl. Hof-Bogtrykkeri« på titelbladet; eller når det stiftende møde i DSL 1911 dateres til »Lørdag den 24. april« skønt kopien af mødeindkaldelsen på den modstående side utvetydigt siger »Lørdag d. 29. Apr.«. Her er der tale om skrivefejl og uagtsom korrekturlæsning. Lige så påfaldende unøjagtigt hedder det om aldersforskellen mellem Lis Jacobsen og Brøndum-Nielsen først at »Han var et år ældre end hende«, men senere med rette at »der var kun 1½ måned mellem deres fødselsdage« – nemlig 2/12 1881 hhv. 29/1 1882. Adskillige tilsvarende faktuelle forbistringer kan nævnes, jeg nøjes med et udvalg: Der tales side 326 om et antal diplomer som professor Lauritz Weibull opbevarede, men i den tilhørende note 403 er Weibull urigtigt ombyttet med »Erup«, trykfejl for Erik Arup. På side 377 nævnes politikeren P. Munchs søn, Ebbe Munch (født 1904); men i personregisteret figurerer han som journalisten og diplomaten Ebbe Munck (1905-74), dog fejlstavet Munch. Det var Verner Dahlerup og ikke Carl S. Petersen der lokkede den helt unge Brøndum-Nielsen til at give sig i kast med at udgive de gammeldanske *Dyrerim* (side 252). Det passer ikke at planen om en dansk-svensk ordbog »kuldsejlede« (side 356), bogen udkom i 1958 under redaktion af Bertil Molde. Forlæggeren for *Danmarks Runeindskrifter* var Munksgaard, ikke Schultz (side 311). Runestenene i Sædinge og Tirsted er på side 299 fejlanbragt i Sønderjylland; men side 305 er Sædinge rigtigt lokaliseret til Lolland. Det beror på en misforståelse at DSL har haft kontor i Torvegade på Christianshavn (side 205), og det er ikke rigtigt at Erik Moltke og den senere professor Poul Andersen (1901-85) som unge var tilknyttet *Ordbog over det danske Sprog* (side 247). Under omtalen er etymologierne i *Nudansk Ordbog* oplyses det at Lis Jacobsen ansatte en særlig ekspert i latin og græsk (side 361) ved navn »Ib Mortensen«; i personregisteret optræder han af gode

grunde uden andre data, for navnet er forkert, det drejer sig om Ib Magnussen (1924-72), den senere overbibliotekar ved Statsbiblioteket i Aarhus. Om *Nudansk Ordbog* bringer Hvidt flere andre oplysninger der adskiller sig påfaldende fra hvad man kan læse hos forlagsdirektør Bo Bramsen: *Politikens Forlag i 25 år* (1971, side 145-153; ikke omtalt af Hvidt); således at NDO, der udkom i september 1953, var udsolgt »i løbet af få uger« – ifølge Bramsen var der inden jul solgt 10.000 eksemplarer af det første oplag på 25.000. Hvidt taler også uklart om et »andet oplag« der udkom 1955 og var forbedret med »en udførlig sproghistorisk oversigt«; det rette er at en sproghistorisk oversigt indgik i ordbogen fra første færd og at den var udvidet i 2. udgave 1957. Om *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder* hedder det tilforladeligt (side 370) at det »afsluttedes med bogstavet Å«, men Hvidt har ikke husket på at værkets alfabetisering er svensk, således at rækkefølgen af de tre sidste bogstaver er *å ä/æ ö/ø*. Det er ellers forfriskende at det siges rent ud at John Danstrup blev fyret som redaktør fordi han forsømte sit arbejde ved det fællesnordiske værk (side 368). Men Hvidt giver ikke det rette indtryk af reorganiseringen idet han kun nævner at Georg Rona blev ansat som administrator og fællesredaktør – ikke at det danske præsidium tillige antog en af Lis Jacobsen nomineret redaktør for Danmark hvis navn ses på titelbladene i alle de resterende bind 3-22 (1958-78).

Som allerede sagt kunne der opregnes endnu flere sådanne misvisende eller urigtige detaljer. Og hvis det er sandt som det siges, at djæveln ligger i detaljen, kunne det være fældende for bogens troværdighed. Men det forholder sig snarere som Lis Jacobsen selv oplevede det da hun var dybt uenig i Erik Arups udlægning af Danmarks historie, men samtidig måtte beundre hans folkelige fremstillingsform: »hans Bog er charmerende« (citeret side 291). I Kristian Hvidts skildring af Lis Jacobsens levnedsløb vil detaljer som de nævnte med god grund forurolige eller forarge den initierede læser, men den uindviede vil nok oftest læse hen over dem og spare sig eftersyn af noterne – og i stedet nyde den klare disposition og den ligefremme og fængslende sprogføring. Stilistiske overdrivelser er yderst sjældne, eksempelvis side 166 et indslag af new journalism som »Adrenalin pumpede i blodet på Lis efter foredraget og Erslevs erklæring«; men det er anmelderens smag, ikke nødvendigvis læserens. I bogtitlen *Forsker, furie, frontkæmper* er jeg ikke overbevist af karakteristikken *furie*, i selve fortællingen bruges metaforen *valkyrie* (side 113, 204, 226, 250); men allitterationen virker jo fængende.

En bog om Lis Jacobsen lyder undertitlen – ikke »Bogen«. Den udtrykker Kristian Hvidts rimelige erkendelse af at en anden skribent kunne have skrevet den anderledes; et bud på en helt anden – feministisk – tilgang gav således Leonora Christina Skov i en anmeldelse i *Weekendavisen* 16/9 2011. Men nu er bogen her. Filologer og historikere bør læse den med et vågent øje for dens unøjagtigheder, som introduktion for almenheden gør den dog fyldest, og det forekommer usandsynligt at en afløser vil blive savnet inden for overskuelig tid.

Allan Karker

Ieva Steponavičiūtė: Texts at Play. The Ludic Aspect of Karen Blixen's Writings. Centre of Scandinavian Studies, Vilnius 2011. 262 sider. ISBN 978-9955-634-80-5.

Texts at Play er en bog, der forsøger at nærme sig Karen Blixens forfatterskab: »in the light of play and game theory, leading to the conclusion that play is one of the governing principles« (22). Forfatteren har en MA i engelsk og en ph.d. i litteraturvidenskab fra Universitetet i Vilnius, Litauen, hvor hun pt. underviser i nordisk litteratur på Centre for Scandinavian Studies.

Bogen falder i tre hoveddele, hvoraf den første, blot kaldet »Introduction«, udgør en præsentation og diskussion af de forskellige leg- og spilteorier, der lægges til grund for hovedsynspunktet og de fleste af læsningerne. Her opregnes hvordan teorierne har udviklet sig gennem tiderne fra Heraklit over Schiller, Nietzsche og Heidegger og frem til teoretikere, der har arbejdet med vinklen inden for litteraturforskningen, som fx Peter Huchinson, Wolfgang Iser og Erik Zillén.

Den definition, som er det tætteste forfatteren kommer på at levere en samlet definition af begrebet »play« i forhold til bogens mission, er temmelig bred og udfoldes i forskellige passager i bogens første del: »play is a more dynamic, more pervasive phenomenon, representing both an activity and a spirit which can penetrate not only a game, but any other, even the most rigorous structure and any sphere of human existence« (31), og: »the discussion constantly touches upon other forms of play that architextual play develops into or provokes: role-playing, play with the narrative structure, metafictional play or play with other texts (...) My objective is to (...) capture the dynamism of Blixen's *oeuvre* by tracing its ability to shift between them; to play with play, so to speak« (45).

»Part 1. This is Play« indledes med en analyse af marionetkomedien *The Revenge of Truth (Sandhedens Hævn, 1926)*, hvor Blixens ideer om livet som en marionetkomedie sammenholdes med ideen om at for at være en god marionet, må man også være en god »player«, dvs. have lige dele fantasifuldhed og den rette (ånds)aristokratiske tilgang til livet, men samtidig følge Guds »spilleregler« for at blive i play-terminologien. Herefter behandler forfatteren Blixens diskussion af køn og leg/spil i det tidlige essay »On Modern Marriage and Other Observations« skrevet i Afrika 1923-1924. Her sammenligner Blixen det moderne parforhold i tiden efter første verdenskrig – The Roaring Twenties – som en leg mellem mand og kvinde, der samtidig indebærer at man må give hinanden absolut frihed, selvom Blixen godt ved, at det er svært i praksis, og at de to køn: »do not seem to be quite sure of the game yet« (79). Denne del indeholder desuden tekstanalyser af fortællingerne »Tales of two Old Gentlemen« (*Last Tales, 1957*), »The Poet« og »The Dreamers« (*Seven Gothic Tales, 1934*) med karaktererne Councillor Mathiesen og Miss Malin, som de centrale skikkelser.

I »Part II. Architextual Play« introducerer forfatteren først den danske novelleteori, der har *begivenheden* som det afgørende omdrejningspunkt. Teorien er udviklet af Søren Baggesen (og videreudviklet af Aage Henriksen) på baggrund

af Goethes ide om, at en novelle genre-mæssigt kan karakteriseres ved, at den handler om én (usædvanlig) begivenhed, der så danner udgangspunktet for en central konflikt i resten af narrativet. På et tidspunkt indtræder et afgørende vendepunkt, som fører til novellens slutning, der så igen indeholder et fast sæt af forskellige afslutningsscenarier. Med denne teori som model analyseres »Babettes Feast« (*Anecdotes of Destiny*, 1958) og »The Heroine« (*Winter's Tales*, 1942), der afslutningsvis sammenlignes med to forlæg i verdenslitteraturen, som fortællingerne parafraserer; James Joyce's »The Dead« fra *Dubliners* (1914) og Guy de Maupassants berømte novelle »Boule de suif« (1880). Bogen afsluttes med et kort »Concluding chapter«, der over nogle få sider opsummerer bogens hovedpointer.

Der er ingen referencer i den løbende tekst, så man skal slå tilbage i slutnoterne for at checke, om der blot er tale om en fodnote og/eller der refereres til en bestemt kilde. Dette forstyrrer læsningen en del, da teksten er fyldt med noter, og noteapparatet fylder hele 46 sider. Men det er selvfølgelig i sidste ende smag og behag, der afgør hvilket reference- og noteformat, man foretrækker. Det er dog rigtig rart, at bogen er forsynet med et stikordsindeks, der både indbefatter personer og centrale begreber, hvilket gør det nemt hurtigt at slå efter bagerst i bogen for at se, om det man søger er behandlet og på hvilke sider. Dette bør være standard i enhver akademisk bog.

Samlet set udgør bogen et friskt nyt indspark i Karen Blixen forskningen, i og med den prøver at se Blixens forfatterskab fra en ny vinkel. Det er samtidig en flot bedrift, at den er skrevet på engelsk og tilmed i et godt, nuanceret og læseværdigt sprog. De enkelte trykfejl, der forekommer fire-fem steder i teksten er manuelt rettet med retteblæk, hvilket vidner om den grundighed, som er lagt for dagen, også i forhold til den forudgående research og de mange baggrundslæsninger.

Bogen lider dog noget under, at Blixens forfatterskab søges udforsket ud fra én overordnet vinkel. Det fører til tekstanalyser, som udpeger nogle træk, der ser ud til at passe med teorien, men som ofte ikke er det fokus teksten selv har, eller det som teksten egentlig ønsker at udsige, hvorfor tolkningerne ofte kommer til at fremstå som associationsprægede og for tilfældige (det er det samme problem, vi møder i Dag Heedes queer-teoretiske Blixenbog *Det umenneskelige*, 2001). For eksempel fører det faktum at de to gamle herrer netop har færdiggjort et spil Piquet (et kortspil) i »Tales of two Old Gentlemen« (52-57) og at teksten ikke fortæller læseren, hvem der vandt, forfatteren til at konkludere, at teksten selv er ligesom et spil, hvor der ikke findes nogen endegyldig tolkning. Dette fører til en ret besynderlig og temmelig flagrende læsning, som ikke formår at fange historiens pointe: at for en kvinde er mandens opmærksomhed i forhold til hende som unik person og kvinde og hans seksuelle begær efter hende, vigtigere end alverdens materielle goder og offentlig status, hvilket de to gamle herrers historier på hver deres måde tjener til at understrege. Dette er desuden et genkommende synspunkt i Blixens fortællinger, der er tæt befolket af mandlige karakterer, der netop svigter dette ideal.

Andre afsnit og analyser passer dog bedre med play-teorien, fx afsnittet om marionetkomedien (60-68), afsnittet om »On Modern Marriage« (73-80) og om teateret som gennemgående topos og eksponent for Blixen's forestilling om »life as a stage« (117-122). Her udpeger forfatteren meget rigtigt Blixen som tilhænger af en legende, rollespillende tilgang til tilværelsen, der identificeres som aristokratisk i modsætning til den borgerlige nytteværditænkning. Synspunktet opsummeres i dette velvalgte citat fra »On Modern Marriage«:

Much is demanded of those who are to be really proficient at play. Courage and imagination, humor and intelligence, but in particular that blend of unselfishness, generosity, self-control and courtesy that is called *gentilezza* (73).

Denne form for »play« kommer også til udtryk i Blixens leg med læseren og i den dobbelthed, som Blixens karakterer ganske rigtigt ofte udviser: »a combination of contradictory, mutually exclusive qualities (...) these figures unite what in life is usually separated – innocence and sin, erotic appeal and physical ugliness, sterility and fecundity« (1401-41).

Analysen af »Babette's Feast« i afsnittet »Architextual Play« (ordet »Architextual« stammer fra Genette og refererer til: »the entire set of general or transcendent categories – types of discourse, modes of enunciation, literary genres – from which emerges each singular text«, 202) trækker primært på Baggesens novelleteori i stedet for play-teorierne. Problemet her bliver desværre et andet – og det er teoriens afgørende svaghed – nemlig at man faktisk skal have forstået fortællingen først (gennem analyser af fortællestruktur, upålidelighed, forfatterironi), førend man kan udpege den rigtige begivenhed. Forfatteren kommer da også i problemer, da hun bliver nødt til at udpege ikke bare én, men hele tre begivenheder og derfor også har svært ved at udpege den overordnede konflikt, som menes at være: »'the great world' and the world of Berlevå« (154), selvom den nok ligger på et andet niveau i modstillingen mellem det åndelige og fysiske og idéen om, hvordan vi ofte, som en boomerang, alligevel får, det vi har afvist og fornægtet (Nemesis). De begivenheder, der udpeges, kunne ligeså godt have været nogle andre, hvilket lige præcis peger ind i svagheden ved teorien i forhold til Blixens komplekse fortællinger, der ofte har flere personer og stemmer og på den måde mere ligner novellaer (forstået her som en mellemting mellem en novelle og roman) end de klassiske kortere Boccaccio-noveller. Derfor er teorien meget svær at arbejde med, specielt – vil jeg sige – i forhold til »Babette's Feast«, der jo netop jonglerer med hele fem nøglekarakterer, som alle oplever noget, der radikalt ændrer deres syn på livet og verdens indretning. Novelleteorien, hvis man da overhovedet skal anvende den på Blixens fortællinger, passer således bedre til *Winter's Tales*, hvor formen er strammere og fortællingerne kortere og dermed mere ligner traditionelle noveller. Analysen af »Babette's Feast« slutter dog af med en sammenkobling af James Joyces »The Dead« som litterært forlæg for »Babette's

Feast«, hvilket udgør et interessant bidrag til Blixen-forskningen, der bør efterforskes yderligere.

Samlet set er det lidt påfaldende, at de elementer i Blixens forfatterskab der udpeges som »play« i fortællingerne i det afsluttende kapitel, snarere virker som elementer, der kunne gælde for det meste kvalitetsfiktion, der har berøringsflader med den internationale modernismestrømning fra 1920'erne og fremefter, selvom Blixens forfatterskab, indrømmet, er en af de mest radikale eksponenter i forhold til de træk som forfatteren her opregner: »freedom against restriction, openness, innovation, fun and resistance to closure. They challenge literary conventions and juggle elegantly with other texts. They produce playful narrative structures and defy final interpretations, openings themselves generously to the play of the reader's interpretive ingenuity« (187). Afsluttende sidder man lidt med fornemmelsen af, at det måske havde tjent idéen bedre, hvis play-vinklen blot havde udgjort en enkelt del af en bog med et bredere sigte i forhold til Blixens forfatterskab, men når det så er sagt, så indeholder bogen en stribe gode iagttagelser og udgør – med ovenstående forbehold in mente – et ganske spændende bidrag til Blixen-forskningen anno 2012.

Mads Bunch

Anders Juhl Rasmussen: Arena-modernisme. En position i dansk litteratur. Gyldendal, København 2012. 328 sider, 350 kr. (vejl.). ISBN 978-87-02-12617-4.

Anders Juhl Rasmussen & Thomas Hvid Kromann (red.): Arena-information. Et kapitel i dansk forlags- og litteraturhistorie. Forlaget Arena, København 2011. 282 sider, 249 kr. ISBN 978-87-92684-20-2.

Når man gennem næsten 50 år har købt, læst og er blevet beriget af Forlaget Arenas bøger af danske forfattere og kritikere og de mange ofte introducerende oversættelser, er det en yderligere glæde inden for få måneder at modtage to udgivelser, der på hver deres måde genopfrisker, dokumenterer og perspektiverer forlagets betydning. Men det er på den nævnte baggrund samtidig med en vis undren, man må konstatere, at den del af hensigten med de to udgivelser, der består i en rehabilitering af forlagets og dets forfatters betydning for dansk litteratur, er delvis berettiget.

Straks i forordet til sin bog om Arena-modernismen foregriber Anders Juhl Rasmussen den tese, der går som en (polemisk) ledetråd gennem hans reviderede ph.d.-afhandling: »Det er min påstand, at forskningen i moderne dansk litteratur har underbelyst, hvis ikke ligefrem overset en litterær position med socialt samlingspunkt i forlaget Arena og æstetisk sigtepunkt i en europæisk prosamoder-

nisme, der kulminerer med Samuel Becketts fornyelse af romanen i den modernistiske tradition efter Marcel Proust og James Joyce« (s. 8).

Anders Juhl Rasmussen argumenterer på flere ledder for denne påstand. Litteratursociologisk ved en grundig gennemgang af forlagets historie og af de »sociale dispositioner«, der knyttede en række fremtrædende forfattere sammen i et enestående fællesskab. Æstetisk i en diskussion af modernismebegrebet og etableringen af neologismen »Arena-modernisme«, der herefter bringes i anvendelse over for seks udvalgte værker. Endelig afsluttes der på baggrund heraf med nogle »litteraturhistoriske perspektiver«, hvor der konkluderes under den sigende overskrift: »Marginalisering af Arenas modernisme«.

Gennemgangen af forlagets historie fra dets spæde begyndelse i 1953 med K.E. Hermann som stifter og primus motor indtil 1981 er bl.a. takket være benyttelse af forlagets arkiv på Hald Hovedgaard grundigt fortalt og giver et detaljeret og fascinerende indblik i de mange initiativer og de jævnlige kriser, der nødvendigvis måtte være reglen snarere end undtagelsen for et forlag, der ene og alene ville tage hensyn til værkernes litterære og kulturelle værdi, og hvor man bliver imponeret over fællesskabet og den opfindsomhed, som især Peter Seeberg udfoldede for at redde forlagets eksistens. Og dette fællesskab begrundes i nogle »sociale dispositioner«, hvor der især peges på Arena-modernisternes jyske herkomst som den geografiske fællesnævner og deres høje uddannelsesniveau. Som det tørt konstateres: »Den europæiske prosamodernisme hos Proust, Joyce og Beckett i belysning ved Barthes og Derrida blev næppe studeret af ret mange uden en akademisk uddannelse« (s. 49).

Det jyske og det akademiske og den deraf afledte litterære orientering og diskussionen af, hvad der var god og vigtig litteratur, medførte – med Anders Juhl Rasmussens ord – en udbredt skepsis over for kulturradikalismen: »Den litterære position, Arena i 1960'erne tydeligst positionerede sig i forhold til, var den kulturradikale modernisme hos Villy Sørensen, Torben Brostrøm og Klaus Rifbjerg« (s. 51).

Den kritiske drøftelse af modernismebegrebet/modernismekonstruktionen i dansk litteratur, som Anne-Marie Mai tog op igen i 1998, tager Anders Juhl Rasmussen nu også op igen, og endnu en gang er det Torben Brostrøms berømte artikel fra 1959 »Det umådelige mådehold«, der må holde for. Denne gang primært for at modstille den lyriske »konfrontationsmodernisme« med den prosamodernisme, som blev repræsenteret af nogle af Arenas danske forfattere. Dette giver Anders Juhl Rasmussen anledning til nogle overvejelser over bevidste magt- og udelukkelsesstrategier, der ikke virker helt overbevisende, da de nærmer sig det selvmodsigende. Bl.a. er han utilfreds med den sene tildeling af Akademiets store pris til Peter Seeberg og skriver: »Studerer man Akademiets prisuddelinger i 1960'erne og 70'erne, får man let den mistanke, at Arena-modernisterne først fik den store pris, efter at alle konfrontationsmodernisterne havde modtaget den« (s. 56). Og når han bl.a. begrunder den mangeårige »udelukkelse« af Peter Seeberg som modtager med nogle få satiriske linjer i Klaus Rifbjergs *Marts 1970*

(af alle), så er han ude på et spekulativt overdrev, der under alle omstændigheder kun kan begrunde en »mistanke«.

Heller ikke Torben Brostrøms rolle i magtpillet virker helt afklaret. At hans ovennævnte artikel fik stor betydning, og at Brostrøm havde en enorm indflydelse i kraft af sine anmeldelser i *Information*, sine bøger og bidrag til *Dansk Litteratur Historie*, det er velkendt, men selv om han i sine erindringer erkendte, at han (også) var ude i et litteraturpolitisk ærinde, så skete denne mangesidede virksomhed for at skaffe råderum for den nye lyrik ikke på bekostning af en forståelse for den prosamodernisme, som nogle af Arena-forfatterne repræsenterede. Anders Juhl Rasmussen citerer gentagne gange loyalt fra Brostrøms »rosende anmeldelser« af nogle af Arena-forfatternes bøger og hans anerkendelse af betydningen af forlagets oversættelser, men samtidig kritiseres han for et manglende gehør for og altså forbehold over for den skrifttematiske litteratur og for de værdidomme, der afsiges i forlængelse heraf, og »som angiver den anselige afstand mellem konfrontations- og Arena-modernisme« (s. 168). I forlængelse af Brostrøms ord i en i øvrigt meget positiv anmeldelse af Jens Smærup Sørensens *Byggeri*: »den fortænkte skriftfilosofi, der i nogle år har hæmmet mange af de bedste skribenter af den yngre generation«, konkluderer Anders Juhl Rasmussen: »Det synes at være Egebaks formidling af fransk tekstteori og Arena-modernismens forkærlighed for fortælle- og udsigelsesproblematikken, som Brostrøm ikke brød sig synderligt om« (s. 192). Hvis det er rigtigt, kan man med rette anføre, at det vel er en ærlig sag at have teoretiske og filosofiske præferencer, hvis man udtrykker dem eksplicit, på samme måde som Anders Juhl Rasmussen klart giver udtryk for sine præferencer – og værdidomme – i fremhævelsen af den modernisme, som kom til udtryk i nogle af Arena-forlagets bøger.

Og i den sammenhæng gør han helt ret i at fremhæve den betydning, som Niels Egebak havde for introduktionen af fransk tekstteori og filosofi fra 1960 – som forfatter til en lang række bøger, der udkom på forlaget Arena, og som underviser på Aarhus Universitet. Om denne betydning skriver han sammenfattende: »Egebaks i offentligheden skjulte – men direkte – indflydelse på nyere dansk litteratur, og gennem ham påvirkningen fra den franske modernisme og litteraturkritik, har hidtil været næsten fuldkommen forbigået i litteraturhistorierne. En af gevinsterne ved at rekonstruere Arena-modernismen er, at Egebaks uudrydelige indflydelse på Arenas forfattere hentes frem fra glemslen« (s. 67). Det er helt fint, at Anders Juhl Rasmussen gentagne gange retter op på denne misere, selv om det retfærdigvis må tilføjes, at det objektivt set vel er vigtigere at have en reel betydning, end at den tilgodeses i litteraturhistorierne. At Egebak subjektivt set følte sig forbigået, og at hans indflydelse var skjult for offentligheden, er der flere grunde til, herunder især at der nødvendigvis måtte være et meget begrænset publikum for de ideer, han formidlede. I den henseende delte han i vidt omfang vilkår med nogle af de forfattere, der lyttede til og lod sig inspirere af ham.

Hovedanliggendet for Anders Juhl Rasmussens bog er naturligvis at begrunde afhandlingens titel »Arena-modernismen«, som tidligere nævnt en neologisme.

Betegnelsen forsøger han at indkredse, eller rettere at »rekonstruere« ved hjælp af 10 formelle parametre, hvor der er tilstræbt eksklusivitet i den forstand, at kun de værker der opfylder (næsten) alle de nævnte parametre falder ind under betegnelsen. På den ene side sammenkobler betegnelsen og de 10 parametre en specifik æstetisk position med et forfatterforlag, dog langt fra med alle forlagets forfattere, men på den anden side er disse parametre tilstrækkelig abstrakte og ikke mere »eksklusive« end at også bøger af andre end forlagets egne forfattere lever op til dem, herunder bl.a. Svend Åge Madsens *Besøget* og Inger Christensens *Azorno*, der begge udkom på Gyldendal. Og derudover udkom f.eks. en af de helt centrale »arenamodernister«, Per Højholt, konsekvent på Schönbergs forlag. På denne baggrund kan man naturligvis diskutere, om betegnelsen er særlig velvalgt – eller ligefrem misvisende, men ikke desto mindre lykkes det Anders Juhl Rasmussen at kategorisere en litteratur og med hans egne igen polemiske ord »at tydeliggøre, hvordan der i en længere periode eksisterede to vidt forskellige modernismepositioner i dansk litteratur, hvoraf den ene har stået i skyggen af den anden« (s. 261).

Denne tydeliggørelse konkretiseres og begrundes i afhandlingens anden del, hvor han analyserer seks udvalgte værker¹ med et særdeles produktivt resultat ved anvendelse af Gérard Genettes begreb om transtekstualitet. Om baggrunden for og hensigten hermed skriver han selv med rette: »Når jeg finder det frugtbart at omdanne Genettes begreb om transtekstualitet til en analysemetode, skyldes det ikke mindst de nye muligheder, tekstbegrebet åbner for. Alle bogens udvalgte værker er i forvejen analyseret enten nykritisk, strukturalistisk eller dekonstruktivt, men ingen har hidtil analyseret teksternes transtekstuelle relationer. De transtekstuelle værkanalyser bør derfor snarere opfattes som en afsøgning af endnu uopdagede betydningspotentialer i værkerne end som en definitiv afdækning af deres essentielle mening, hvis en sådan overhovedet gives« (s. 123).

Den »boghistoriske« læsning, som Anders Juhl Rasmussen udfolder i de seks analyser er naturligvis ikke kun relevant for disse værker, men den er det i særdeleshed, fordi forfatterne (og forlagene) i de nævnte værker, bl.a. med eksperimenter med omslag og typografi, bevidst arbejder med betydninger, der rækker ud over den immanente tekst og derfor nødvendiggør en tekstanalyse, der ikke stopper ved tekstens afslutning og sådan set heller ikke begynder ved dens begyndelse. Det lykkes Anders Juhl Rasmussen meget overbevisende og særdeles skarpsindigt ikke blot at vise analysemetodens relevans for en inddragelse af »tekstens transcendens«, men også i de seks enkeltanalyser at sætte fokus på noget specifikt nyt i de enkelte værker, samtidig med at han – trods deres mangfoldighed – kan påvise dem som udtryk for en fælles bestræbelse mod en modernisme, der formelt, stilistisk og tematisk i høj grad, men på hver deres måde og i forskelligt omfang – og med Peer Hultberg som undtagelsen, tager afsæt i Samuel Becketts franske trilogi.²

Et af de begreber, som Anders Juhl Rasmussen bringer i anvendelse, er »parateksten«, der fra et tekstsociologisk synspunkt har den primære funktion at præ-

sentere teksten for offentligheden: »Parateksten er det element, der materialiserer teksten for læseverdenen og former den komplicerede mediering mellem forfatter, forlag og læseverden« (s. 120). En paratekstuel specialitet ved forlaget Arenas produktion var den såkaldte *Arena-information*, en lille selvstændig tryksag, der i mange tilfælde var vedlagt bogudgivelsen, og som var et resultat af den abonnementsordning, der var en afgørende forudsætning for forlagets (skrøbelige) eksistens.

I perioden mellem 1967 og 1982 udkom der 48 numre af *Arena-information*, hvoraf langt de fleste var vedlagt skønlitterære værker og heraf ca. to ud af tre danske værker. Skribenterne var forfattere, der ofte skrev om sig selv, og/eller akademikere og kritikere. For de flestes vedkommende var der tale om et enkelt bidrag, dog med enkelte undtagelser, mest markant med Niels Egebaks i alt 6 bidrag.

Køber man i dag en Arena-bog antikvarisk, kan man være så heldig, at den oprindelige *Arena-information* stadig følger med, hvilket i overensstemmelse med intentionerne er et udtryk for den informative ekstra-værdi af permanent karakter, der var knyttet til den enkelte bogudgivelse. Men i modsætning til bøgernes evt. forord og bagsidetekster havde parateksterne i de vedlagte tryksager naturligvis en mere flygtig eller truet eksistens, og det er meget fortjenstfuldt, at det nu er lykkedes de to udgivere, Anders Juhl Rasmussen og Thomas Hvid Kromann, at finde frem til samtlige numre og som fotografisk optryk at kunne præsentere dem i en samlet udgivelse. At det ikke har været en helt let opgave, ses bl.a. derved, at ikke en gang Det Kongelige Bibliotek havde samtlige numre, hvorfor udgiverne måtte på jagt i diverse privatarkiver.

Når man i dag læser i de 48 numre, bliver man først og fremmest slået af den iøjnefaldende forskelligartethed, hvormed de enkelte skribenter griber den opgave an at være »bindeled mellem forlag og abonnenter«, som der stod i det første nummer. Hvor forlagets udgivelsespolitik som helhed hvilede på en redaktionel linje, hvor alene den litterære kvalitet var afgørende, og hvor de enkelte udgivelser var resultatet af en kollektiv beslutning, så tyder noget på, at der var frie individualistiske rammer for den måde, hvorpå de enkelte skribenter fik mulighed for at »informere« om deres egne eller andres bøger.

I sin meget instruktive indledning kommer Thomas Hvid Kromann ind på denne diversitet og lægger ikke skjul på, at informationen i visse tilfælde snerper hen ad misinformation. »Mere syre- end studievejledning« skriver han om Dan Turèlls introduktion af sin egen bog i det sidste nummer af *Arena-information*, og han citerer Jens Smærup Sørensens ord om, »at ikke alle abonnenter var lige taknemmelige for *Arena-information*'erne (...) og udtrykte irritation over især de mest teoretiske 'læsevejledninger', og som endda smed bogen, der åbenbart var alt for svær, fra sig – efter at have kigget i *Arena-information*'en« (s. 33).

I langt de fleste tilfælde fungerer de enkelte *Arena-information*'er dog også i dag som substantielle og perspektiverende oplysninger til de enkelte bøger, hvad enten det f.eks. drejer sig om Elsa Gress' redegørelse for, hvorfor hun skriver, om

Uffe Harders betragtninger over at oversætte Beckett, om Henrik Bjelkes kommentarer til sin debut, om Peer Hultbergs refleksioner over mål og midler i moderne skønlitteratur, om Niels Egebaks kommentarer til sin bog *Beckett Palimpsest*, eller Per Aage Brandts ordliste til Jacques Derridas skrifttænkning. Og sådan kunne man blive ved! Men de få nævnte eksempler turde antyde, at vi med denne samlede udgivelse, der naturligvis har fået sin egen para-paratekst i form af Jens Smærup Sørensens underholdende tilbageblik »At entrere Arena«, har fået dokumenteret et forlagsinitiativ, der helt i tråd med forlagets indsats som helhed var historisk nybrydende, og som resulterede i en lang række tekster, der ikke blot følgagtigt var knyttet til en tid og en bog, men som stadig kan læses med udbytte – og altså også udenfor den oprindelige kontekst.

»Forlaget Arena – rehabiliteret?« kunne sagtens have været overskriften over ovenstående. Spørgsmålstegnet antyder naturligvis, om forlagets betydning – og »Arena-modernismen« – på noget tidspunkt har været så underkendt eller i den grad gået i glemmebogen, at ordet *rehabilitering* giver nogen mening. For den del af en generation, der i begyndelsen af 60'erne blev litterært bevidst og fanget ind af forlagets udgivelser, forholder det sig helt givet ikke på den måde. Til gengæld ved vi jo, at et halvt århundrede kan indebære et glemslens slør – ikke blot på grund af afstanden i tid, men også på grund af nye filosofiske, teoretiske og metodologiske præferencer med fokus på nye »husguder«. Heri er der ikke noget nyt. Rent faktisk var centrale dele af forlaget Arenas udgivelser i litteraturteoretisk og -politisk henseende i en periode enøjet i den forstand, at man for at komme til orde kun i begrænset omfang kunne eller ville skele til andre udtryksformer, der blev betragtet som bedagede, eller i hvert fald som udslag af nogle erfaringer, der blev betragtet som utidssvarende. Under alle omstændigheder er det prisværdigt, at forlaget Arenas helt centrale betydning – underkendt eller ej – nu er godt og grundigt dokumenteret.

Noter

1. Peter Seebergs *Bipersonerne*, Poul Vads *Taber og vinder*, Per Højholts *6512*, Jens Smærup Sørensens *Byggeri*, Henrik Bjelkes *Hundrede postkort fra Helvede*, Peer Hultbergs *Requiem*.
2. *Molloy* (1961), *Malone dør* (1963), *Den unævnelige* (1964), alle oversat af Uffe Harder.

Bruno Svindborg